TOPLUMSAL

tarih

344
AĞUSTOS 2022

ASPİRİN ŞEYTANLARA KARŞI:

Aspirin ve Türkiye'ye Girişi

NURAN YILDIRIM

Tarihin Yargısı Önünde Bir "Kahraman": Said Şamil

CEM KUMUK

İSPANYA İÇ SAVAŞI KARŞISINDA SABİHA ZEKERİYA: FRANSA VE ABD İZLENİMLERİ

UĞUR SERÇE

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | ISSN: 2717-7459

Merhaba,

Umarız yazın bu en sıcak günlerinde tüm okuyucularımızın keyfi ve sıhhati yerindedir. Sadık okuyucularımızın dikkatini çekeceği üzere maliyetlerimizdeki büyük artış sebebiyle dergimizin fiyatına bu ay küçük bir zam yapmak durumunda kaldık. Anlayışla karşılayacağınızı ümit ediyoruz. Bu ayki dosyamızın başlığı "100. Yıl Dönümünde Büyük Taarruz". Cumhuriyetin kuruluşuna giden yolu açan, ülkemiz tarihinin dönüm noktalarından birisini teşkil eden bu olayın perde arkası ile ihmal edilmiş yönlerini askeri ve siyasi tarih perspektifinden masaya yatırıyoruz.
Dosyamızda Fatih Baş, Büyük Taarruz'a hazırlık döneminin siyasi ve askeri yanlarını irdeliyor.
Bülent Durgun, Büyük Taarruz öncesinde seferberlik, ikmal, ulaştırma ve bakım faaliyetlerinin arka planını anlatıyor.
Her savaşın en az iki tarafı olur. Ülkemizdeki Kurtuluş Savaşı çalışmalarında genellikle Yunan tarafı ve perspektifi ihmal edilmekte, savaş tek taraflı aktarılmaktadır. Konstantinos Travlos, Yunan yenilgisinde farklı seviyedeki üç komutanın rolünü inceleyerek neden bir hezimete dönüştüğünü inceliyor.
Mesut Uyar, Büyük Taarruz'un askerî açıdan nasıl icra edildiğinin Türk tarafından hikâyesini eleştirel bir tarzda anlatıyor.
Y. Doğan Çetinkaya ise türlü rivayet ve efsanelere konu olmuş Hint yardımı ile Büyük Taarruz arasındaki ilişkiyi tahlil ediyor.
Nuran Yıldırım, Aspirin'in 1925 yılında Türkiye'ye girişinin hikayesini kaleme alıyor.
Cem Kumuk yazısında Kafkasya tarihinin tartışmalı simalarından Said Şamil'in siyasi hayatını yeni belgeler ışığında analiz ediyor.
Ömer Obuz, erken Cumhuriyet döneminde kurbanlarını güzellikleriyle büyüleyen ve dönemin gazetelerine de haber olan kadın yankesicilerden Fındık Fatma'yı bize tanıtıyor.
Uğur Serçe, İspanya İç Savaşı sırasında Fransa ve ABD seyahatine çıkan Sabiha Zekeriya'nın oralardan savaş üstüne kaleme aldığı izlenim yazılarını mercek altına alıyor.
Orhun Yalçın, Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (Taşnaksutyun) Kürtlere ve toprak meselesine bakışını ve sosyalist bir Osmanlıcılık hayallerini aktarıyor.

Erhan Keleşoğlu

İÇİNDEKİLER

Yunanistan İstanbul'u İşgal Etmek İçin İzin İstiyor

1 AĞUSTOS 1922 **VAKİT**

Atina 30 Temmuz- Müttefiklere tevdi edilen Yunan notalarında sulhun akdini tesri (hızlandırmak) için yegâne çare İstanbul'un işgali olduğu beyan ve binnetice işgal kıtaatının Yunan ordusu harekatına mümanaat etmemesi için emir verilmesi müttefiklerden talep edilmektedir. İşgal Kıtaatı Başkumandanı General Harington'un İstanbul'a karşı icra edilecek her türlü harekete kuvvetle mümanaat edeceğine (engel olacağına) dair olan beyannamesi Yunan nazırları üzerinde fevkalade bir tesir husule getirmiş ve bunlar üç saat kadar müzakerede bulunmuşlardır.

Paris 30- Gazeteler diyorlar ki: Yunan maslahatgüzarı dün Hariciye Nezareti'ne bir nota tevdi etmiştir. Mezkûr notada İstanbul'un işgali için müsaade itası talep edilmekte ve Yunanistan'ın müttefiklerle bir itilâf-ı tam dairesinde hareket etmek tasavvurunda bulunduğu ilave olunmaktadır. Teklif derhal reddedilmiştir.

Paris 30 Temmuz- Fransa Hükümeti İstanbul'un işgali için Yunan Maslahatgüzarı tarafından tevdi edilen Yunan metalibine menfi cevap vermiştir. Atina'dan gelen bir telgrafnamede Britanya Maslahatgüzarı'nın İstanbul'un işgali tasavvuruna karşı Yunan Hükümeti'ne tevbihatta bulunduğunu (azarladığını) bildiriyor.

Gazeteler müttefikin payitahtları arasında tam bir itilâf mevcut olduğunu ve buna binaen Yunanlıların teşebbüsüne karşı aynı vechile muhalefet ve mümanaat edildiğini kaydediyorlar. Bu babdaki itilaf Dersaadet'te müttefikin kumandanına verilen emirle tezahür etmektedir. Müşarünileyhin pek sarih hatt-ı hareketi ahali arasında sükûn tevlit etmiştir.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Cephede

1 AĞUSTOS 1922 **TEVHİD-İ EFKAR**

Mustafa Kemal Paşa 31 Temmuz günü akşamı hususi bir trenle Ankara'dan cepheye müteveccihen hareket etmiştir.

Yunan İşgali Altındaki Yerlerde Muhtariyet

1 AĞUSTOS 1922 **İLERİ**

Paris 30- İzmir'den gelen son haberlere nazaran Mösyö İsterkiyadis bir beyannamede Yunanlıların taht-ı işgalinde bulunan mıntıkaya müttefiklerce kabul edilen esasata tevfikan Yunanistan'ın vesayeti tahtında muhtariyet verildiğini bildirmekte ve ahali mahalli meclisler teşkil etmeye ve Yunan ordusu düşmana karşı müdafaayı temin eylediği cihetle intizam-ı dahiliyi muhafazaya memur-i belediye muhafızları vücuda getirmeye davet edilmektedir. Mezkûr beyannamede parlamentodan bahsedilmektedir.

İzmir 30- Matbuat kalemi tebliğ ediyor: İzmir Fevkalade Komiseri, neşrettiği bir beyanname ile Yunan Hükümeti'nin Garbi Anadolu'nun müstakbel teşkilat ve idaresine müteallik kararlarını arazi-i meşgule (işgal edilmiş arazi) ahalisine tebliğ etmiştir. Beyanname, Yunan Hükümeti'nin ittihaz eylediği tedabirin tedrici surette tatbik olunacağını kaydediyor. Beyannamede bütün lisanlarla neşredilen gazeteler ile ve Türkçe ve Rumca matbu ilanlar ile bu gün 30 Temmuz İzmir'de ve bütün arazi-i meşgulede neşr ve ilan edilmiş ve bila tefrik cins ve mezhep bütün ahali tarafından mucib-i memnuniyet olmuştur. Fevkalade komiser, Anadolu ahalisini sulh ve hürriyete doğru ilk adımlara doğru sevk etmeye gayret sarf edeceğini vaad etmekle beraber Anadolulularının bizzat kendi faaliyetlerinin netice-i katiyelerine intizar etmeleri ve itaatte bulunmaları noktalarında ısrar etmektedir. Fevkalade komiser, ahali vekillerine Anadolu ahalisinin hissiyat-ı meserretkaranesini ve minnetdarlığını Yunan Hükümeti'ne işar edeceğini vaad etmiştir. Toplanan halk sükûnet dairesinde dağılmışlardır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatı

2 AĞUSTOS 1922 **İLERİ**

Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri Kahire'de münteşir *El Ahbar* muhabirine ber- vech-i âti beyanatta bulunmuştur: "Biz daima muavenet heyetlerinin memleketimiz dahilinde her bir surette seyahatlerine müsaade ettik. Biz hiç bir vakit icra edilecek tahkikattan korkmayız. İstiklalimize halel gelmemek üzere her türlü bitaraf tahkikata razıyız. Esbab-ı askeriye ve son Yunan harekâtı üzerine Samsun havalisindeki yerli Rumları müreffehen (rahat olarak) dahile sevk ettik. Yunanistan ahali arasında tahaddüs eden asabiyeti teskin maksadıyla Samsun'u bombardıman ederek birkaç bigünahın kanını akıttı.

İstiklalimiz için harp eden askerimiz amal-i milliyeyi kuvveden fiile getirmeye gerek maddeten ve gerek manen muktedirdir. Şark devletleriyle münasebetimiz fevkalade samimidir. Bilhassa Ruslarla münasebetimiz pek iyidir. Alman Rus itilâfına iştirakimize dair havadis yalandır. Ahval-i iktisadiyemiz iyidir. Bu seneki mezrûmuz (ekinimiz) mucib-i memnuniyet bir derecededir. Askerlerimize gerek İstanbul gerek İslam aleminin kıymettar muaveneti şayan-ı teşekkürdür."

Yunanlıların Muhtariyet İlanını Protesto

3 AĞUSTOS 1922 **İKDAM**

Bab-ı Ali, Yunanlıların İzmir ve havalisi mukadderatını tayine asla salahiyettar olmadıklarını ve muhtariyet beyannamesinin hiçbir kıymeti haiz bulunamayacağını bildiriyor.

Memurin Maaşları Veriliyor

3 AĞUSTOS 1922 **İKDAM**

Memurin maaşlarını ita için lazım gelen mebaliğ dün öğleden sonra temin edilebildiği cihetle akşama doğru memurin maaşlarının itasına başlanmıştır.

İzmir'de Muhtariyet İlanını Protesto

4 AĞUSTOS 1922 **VAKİT**

Ajans Havas bildiriyor: Gazeteler Fransa Hükümeti'nin İngiltere ve İtalya hükümetlerine İzmir'in muhtariyetine karşı Atina Hükümeti'ne müşterek bir protesto gönderilmesini teklif ettiğini yazıyorlar.

Atina'daki Fransız, İtalya maslahatgüzarlarına talimat verildi.

İtalya ve Fransa sefarethanelerine İzmir'in muhtariyeti hakkında gelen talimat üzerine hükümetlerin maslahatgüzarları bu mesele hakkındaki hükümetlerinin nokta-i nazarlarını muhtevi olarak Yunan Hükümeti'ne bir nota tevdi edeceklerdir.

Anadolu'nun Muhtariyet Hakkındaki Protestosu

12 AĞUSTOS 1922 **TEVHİD-İ EFKAR**

Hükümet-i Millimizin Anadolu'da Yunanlılar tarafından muhtariyet ilanını devletler nezdinde protesto eden bir notasının dün düvel-i müttefika mümessillerine tevdi edildiğini yazmıştık. Bu notanın bir suretini ber-vech-i zir derç eyliyoruz:

Ankara 9 Ağustos 1922

Zirde vazü'l-imza Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Heyet-i Vekile Reisi ve Hariciye Vekili, Anadolu havali-i meşgûlesinde (işgal edilmiş bölgede) Yunan Hükümeti tarafından muhtariyet ilanı keyfiyetine Fransa, Büyük Britanya ve İtalya hükümetlerinin nazar-ı dikkatlerini celp etmeyi vazife addeder.

İstilaya duçar olan bir memlekette müstevli (istila eden) hükümet tarafından muhtariyet ilanı keyfiyetinin hiçbir kıymet-i hukukiyeyi haiz olmayacağı aşikardır. Kaldı ki bu havalideki ahali Türk oldukları için, hiç kimsenin mechulü olmadığı vechile, Düvel-i Muazzama tarafından bizzat müşahede ve teslim edilen Yunan tazyikatından hemen tahliyesini talep eylemektedirler.

Birçok delailin şimdiden keşif ve tahmin ettirdiği vechile, Yunanlılar muhtariyet ilanından, bu havalideki Müslümanları daha ziyade tazyik ve ızrar ve hatta müstevli tarafından kendi vatandaşları aleyhinde yapılan cidale iştirak ettirmek için mecburi hizmet-i askeriyeye tabi tutmak hususunda istifade etmek arzusundadırlar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, beynelmilel hukukun en sarih esasatına muhalif bulunan gerek işgal altında bulunan Anadolu'da muhtariyet ilanını, gerek Yunan Hükümeti'nin tasavvuratını en şedit surette protesto eder. Bundan başka Hükümet, Düvel-i Muazzama'nın Yunanlıları hukuk-ı düvel kavaidine ve mütemeddin (medeni) milletlerce riayet edilen usullere tebaiyete icbar edeceklerini ümit eyler.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Heyet-i Vekile Reisi ve Hariciye Vekaleti Vekili

Hüseyin Rauf

Fenerbahçe Takımımızın Şerefli Bir Galibiyeti

14 AĞUSTOS 1922 **TEVHİD-İ EFKAR**

Dün akşam saat altı buçukta Taksim Kışlası avlusunda Fenerbahçe takımımız ile İngiliz muhtelit takımı arasında cereyan eden futbol müsabakasında Fenerbahçe Takımı'nın gayur ve mahir oyuncuları İngilizleri 3 sayı ile mağlup etmiştir. İngiliz takımı da pek büyük gayret sarf ederek oynamış ise de bir tek sayı bile yapmaya muvaffak olamamıştır. [...]

Ankara'da Tezahürat- Cepheye Yeni Sevkiyat

14 AĞUSTOS 1922 **İLERİ**

Ankara son günlerde mühim sevkiyat-ı askeriyeye merkez olmaktadır. Yeni efrat büyük bir şevk-i dini ve milli ile cepheye gitmekte ve Ankara vatanperverane tezahürata şahit bulunmaktadır. Düşman ordusunun hal-i infisahta (dağılmakta) bulunduğu bir devrede İzmir'de her an tezayüt (artmakta) etmekte bulunan Şevk-i cengaverane artık kemal noktasına vasıl olmuştur. Halas günleri pek yakındır.

Türk Köylüsünün Sapanı ve Zafer Yolu

14 AĞUSTOS 1922 **İKDAM**

Yeni İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, iktisadiyatımız hakkındaki nokta-i nazarını ve projelerin ber-vech-i âti izah etmektedir: Asri muharebelerdeki muvaffakiyetin sırrının bilhassa memleketin iktisadi teşkilatıyla pek ziyade alakadar olması keyfiyeti artık bir hakikat ve bir mütearifedir (açıkça bilinendir). Harp işleri her şeyden evvel bir iktisat işidir. İstihsal ve istihlakımızı, ithalat ve ihracatımızı ve bunların vasıta-

larını bu manaya göre tanzim ve tertip etmekte fazla faaliyet göstereceğiz. Milli hareket Türkiye'mizin her ne pahasına olursa olsun kazanmak mecburiyetinde bulunduğu bu hakk-ı hayat mücahedesinde iktisadiyatımız en büyük rollerden birisini ifa edecektir. Manen çok yüksek olan halkımızın maddeten de müdafaa ve mukavemet kabiliyetini milli iktisadiyatımızla tutacağız. Ticaretimizin ve iktisadiyat-ı umumiyemizin serbestisine ve emin bir sahada cereyanına gayret edeceğiz ve bu meyanda mübadeleyi teshilen (kolaylaştırarak) ve vesait-i nakliye işlerine ehemmiyet-i mahsusa atfedeceğiz. Müstahsillerimizin ve bütün memleketimiz halkının ucuz ve mesut yaşayabilmesi ve mefkure-i hürriyete azami surette yardımda bulunabilmesi için her türlü iktisadi tedbirlere müracaat edilecektir. Bu meyanda istihsalatımızın en feyizli menbaı olan çiftçiliğimiz ve sanayi-i ziraiyemiz "iktisadi zafer" projemizin en mühim bir esasıdır.

Ziraat Bankası

Düşman saflarını Türk çiftçisinin üvendiresi delecek Türkiye'ye zafer yolunu köylünün sapanı açacaktır. En çok düşündüğüm köylüdür. Bütün tarihimizin ve bu günkü davamızın en fedakar hadimi (hizmet edeni) oldur. Ziraat Bankası'nın bu sene köylüye daha müfid ve mebzul bir surette yardım edebilmesine çalışacağız. Çiftçiye lazım olan zirai alet ve edevat-ı ziraiyeyi ve tohumluğu hazırlıyoruz. Adana ve Erzurum'da bu sene ziraat mektepleri açacağız. Bundan başka köylü bankalarını da düşünüyorum. Esasen bu mahiyette bankalar Konya, Kayseri, Niğde gibi mühim merkezlerimizde mevcuttur. İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu bu hususta vali ve mutasarrıflara vazife tahmil etmiştir. (yüklemiştir) İktisat Vekaleti tanzim edeceği bir nizamname numunesiyle bu köy bankalarının süratle tesislerini temin ve teshil etmek (kolaylaştırmak) ve bu hususta valilerimize ve mutasarrıflarımıza rehber olmak fikrindedir. Köy bankaları küçük mikyasta itibar-ı zirai muamelesiyle iştigal edecekler ve Ziraat Bankası'nın vazifelerini teshil eyleyeceklerdir. Bunların memleketimize göre gayet ameli tedbirlerle kolaylıkla vücut bulacağını tahmin etmekteyim.

İthalat ve ihracat:

Milli sanayimizi, ticaretimizi layık oldukları ehemmiyetle telakki ederek inkişafına çalışacağız. Bu maksatla bir sanayi bankası projesi hazırlıyoruz. Buraya bütün memleketin sanatkarları hissedar olarak iştirak edeceklerdir. Hükümet de sermaye koyacaktır. Yine bu meyanda bilhassa milli ithalat ve ihracat şirketinin tesisine her şeyden evvel teşebbüs ettik. Muvaffakiyet hasıl olursa memleketimize büyük faideler temin edeceğiz. Filhakika bu suretle ihracatımızı bu günkünden daha yüksek satışlarla ve kolaylıkla yapabilmek imkânı hasıl olabileceği gibi ithalatımızı da doğrudan doğruya milli tacirlerimize yaptırarak ihtiyacatımızı memlekete bu günkünden daha çok ucuza mal edeceğiz. Aradaki yabancı vasıtaları kaldırarak tacirlerimizi ve ticaretimizi Avrupa ile doğrudan doğruya münasebete geçireceğiz. Bunun devletimizin umumi siyasetine de büyük ve pek iyi tesirleri olabilir. Bir buçuk asırdan beri Türkiye iktisadiyatı yabancıların nef'ine (çıkarına) çalışmaktadır. Bu iktisadi esareti bilhassa milli müesseselerle kıracağız.

Türk Ortodokslarının Mühim Kararları

16 AĞUSTOS 1922 **İKDAM**

Ankara 10 Ağustos muhabir-i mahsusumuzdan-Kayseri'deki Ortodoks kongresi heyet-i idaresini intihap etmiş ve İstanbul Patrikhanesi ile Anadolu Ortodokslarının alakasını kat etmeye, Anadolu Patrikhanesi'nin acilen tesisini hükümete arza, İncil-i Şerif'in Türkçeye tercümesine, duaların Türkçe okunmasına, Rumcanın kaldırılmasına karar vermiştir.

Milli İthalat ve İhracat Şirketi

19 AĞUSTOS 1922 **İKDAM**

Türkiye Milli İthalat Ve İhracat Şirketinin tesisine ait mesaiye devam olunmaktadır. Ankara'nın yerli tüccarından, ticaretle meşgul zevattan ve iktisatçılarımızdan mürekkep heyet-i müteşebbise ihzarı faaliyetine devam etmekte ve her gün Ankara Ticaret Odasında içtima eylemektedir.

Türk Banka ve Anonim Şirketleri

19 AĞUSTOS 1922 **VAKİT**

Anadolu'da mevcut Türk bankaları anonim şirketleri ve sermayeleri hakkında aldığımız malumatı bervech-iâti derç ediyoruz:

Konya'da 2, Akşehir ve Karaman'da birer, Adapazarı'nda iki milli Türk bankası mevcut olup bunların umum sermayesi altı yüz doksan bin lira olup ancak dört yüz doksan altı bin lirası tediye edilmiştir. Mevcut anonim şirketleri ise Konya'da on adet, Akşehir'de, Karaman Ermenek, Beyşehir'de birer, Ankara'da üç, Kastamonu'da bir adettir ki bunların sermayesi iki milyon yüz altmış bin lira olup bedeli yüz doksan bini tediye olunmuştur.

Kayseri'de ve Samsun'da da müteaddit anonim şirketleri mevcut olup bunların hesabatı henüz ahz edilememiştir. Onlardan maada merkezleri Dersaadet ve diğer memalik-i meşgûle şehirlerinde olmak üzere yüzü mütecaviz milli bankalar ve anonim şirketleri de vardır. Bunlardan başka Konya'da bir köy bankası, Kayseri ve Karaman'da çiftçi bankaları, Niğde ve kazalarda zürra ve tüccar bankaları unvanlarıyla bankalar mevcut olup bunların hepsi faaliyettedir.

Enver Paşa

20 AĞUSTOS 1922 **VAKİT**

Londra 18 Ağustos- Moskova'dan işar ediliyor: Enver Paşa Buhara'da vuku bulan meydan muharebesinde

maktul düşmüştür. Türkiye'nin Almanya ile beraber büyük harbeye iştirakinden dolayı başlıca mesul Enver Paşa'dır.

Paris 18 Ağustos- New York'tan bildiriliyor: Moskova'dan vuku bulan istihbarata göre Enver Paşa Buhara'da Bolşevikler ile bir muharebede öldürülmüştür.

Ziraat Mekteplerini Ziraat Bankası İdare Edecek

27 AĞUSTOS 1922 **TEVHİD-İ EFKAR**

Ankara 25 Ağustos- Büyük Millet Meclisi, ziraat mekteplerinin Ziraat Banka şubelerince idaresi hakkındaki kanun layihasını kabul etmiştir. Bu kanun layihasına nazaran ziraat mekteplerinde tedrisat İktisat Vekaleti'nce tanzim ve teftiş edilecektir. Mezkur mektepler varidatı, masrafların tenzilinden sonra mezunlara ikramiye itasına tahsis edilecek, mütebaki varidat da kısmen Ziraat Bankası şubeleri ihtiyat akçesine, kısmen de faiz varidatına ilave edilecektir.

Kahraman Milli Ordumuzun Taarruza Geçtiği Tahakkuk Etti

29 AĞUSTOS 1922 **İLERİ**

Son dakikada vuku bulan istihbaratımız ordumuzun kati darbeyi indirmek üzere bulunduğunu tebşir etmektedir. Gazilerimiz kati zafer yollarındadır.

Afyonkarahisar'ın İstirdadı

30 AĞUSTOS 1922 **VAKİT**

Dün sabah Afyonkarahisar'ının istirdat edildiği hakkında şehrimizde kuvvetli bir şayia deveran etmeye başlamıştır. Öğleden sonra şehrimize gelen bir telgrafa atfen bu şayianın doğruluğu bir derece daha kuvvet bulmuştur. Nihayet akşama doğru aldığımız malumat artık Afyonkarahisar'ının istirdat edilmiş olduğunda şüphe bırakmamıştır. Afyonkarahisar'ı Yunan cephesinin kilit noktasıdır. Bu noktanın ordumuz tarafından elde edilmesi, bütün düşman hudunun vaziyet-i umumisi üzerine icra-yı tesir edecektir. Bu cihetle Afyonkarahisar'ının istirdadı pek kıymetli bir muvaffakiyet teşkil etmektedir. Bununla beraber Afyonkarahisar'ını terk etmiş olan düşman askerlerinin hangi istikamete doğru ricat etmekte olduğuna ve nerelerde toplanmak isteyeceklerine dair henüz bir fikir beyan etmek doğru değildir. Bunu bugün veya yarın gelecek tebliğlerden öğrenebiliriz.

Türkçe Hutbeler

30 AĞUSTOS 1922 **İKDAM**

Anadolu'dan Türkçe olarak ilk hutbelerin muhtelif camilerde iradına başlandığını haber vermiştik. Anadolu'da muhtelif yerlerde Türkçe irad edilen hutbeler Cemaat-i Müslimini vecde getiriyor.

Eskişehir'in Kıtaatımız Tarafından İşgali

31 AĞUSTOS 1922 **VAKİT**

Dün şehrimizde Eskişehir'in askerlerimiz tarafından istirdat edildiği hakkında kuvvetli bir şayia deveran etmiştir. Bu şayia son dakikaya kadar resmen teeyyüt etmemiştir. Fakat 27 Ağustos tarihli tebliğ-i resmimizin tarz-ı tahriri 28 Ağustos'ta Eskişehir'in de tahlis edilmiş olmasına kuvvetle ihtimal verecek mahiyettedir. 27 Ağustos tarihli tebliğ-i resmi ordumuzun sol cenahı tarafından Afyonkarahisar'ının istirdat edildiğini ifade ettikten sonra merkez ile sağ cenah tarafından icra edilen harekâtın muvaffakiyetle inkişaf etmekte olduğunu kaydediyor. Malum olduğu üzere ordumuzun merkezi Eskişehir'de bulunan düşman kuvvetleri ve sağ cenahı da Bilecik'te bulunan düşman kuvvetleri üzerine icra-yı hareket etmektedir.

Türk karargâh-ı umumisinin 27 tarihli resmi tebliğinde merkez ve cenah kuvvetlerinin muvaffakiyetle icra-yı harekete devam ettikleri bildirildiğine göre Ağustos'un 28. günü askerlerimizin Eskişehir'e girmiş olmaları ve diğer taraftan Bilecik cihetlerinde de tarafımızdan mühim muvaffakiyetler elde edilmiş olması ihtimalini kuvvetle te'bid eder. Binaenaleyh şimdiki halde Eskişehir'in de, Afyonkarahisarı'nın istirdadından bir gün sonra tahlis edilmiş olduğuna hükmedebiliriz.

Anadolu'da Tezahürat

31 AĞUSTOS 1922 **İLERİ**

Yarımca'ya izam ettiğimiz muhabirimiz dün akşam geç vakit avdet etti. Aldığı malumata nazaran bütün Anadolu'da halk sürur ve şadmani içindedir. Herkes ordumuzun artık bu defa kahpe düşmanı denize dökmek azim-i katisinde bulunduğuna şahit olacağı ümidini besliyor. Bütün şehirler bayraklarla tezyin edilmiş köylerde davullar ile muzafferiyetimiz ilan edildiği gibi mecruh gazilerimiz için hediyeler ihzarına başlanmıştır.

Ankara'da tebrikat ve zafer şenlikleri

Ankara'dan şu malumat veriliyor: Rusya'nın Ankara Sefir-i Kebiri Arelof yoldaş bizzat Büyük Millet Meclisi'ne gelerek milli ordunun bu muzafferiyetinden dolayı devletinin samimi tebrikatını beyan etmiştir. Sefir Meclis'te alkışlanmıştır. Celse nihayetinde Arelof yoldaş yegan yegan mebusları tebrik ederken "ben cepheden avdetimde ordunuzun rasanetini (sağlamlığını), techizatının mükemmeliyetini size temin etmemiş mi idim? Bu ordu ile her türlü muvaffakiyete nail olacaksınız." diye sürurunu ibraz etmiştir.

Arelof yoldaş, İbrahim Abilof yoldaş, İran Sefiri ve Afgan Sefiri Sultan Ahmet Han, devair-i resmiyeyi ziyaret, milli ordunun muvaffakiyetinden dolayı beyan-ı tebrikat eylemişlerdir. Gazeteler bu münasebetle parlak bir surette çıkmıştır.

TARİH VAKFI'NDAN YENİ BİR DERGİ

Toplumsal Tarih Akademi: Osmanlı-Türkiye Çalışmaları Dergisi

***TOPLUMSAL TARİH AKADEMİ* DERGİSİ, ÜLKEMİZDEKİ TARİH ARAŞTIRMALARI ALANINA GENÇ BİR EKİPLE YENİ BİR SOLUK GETİRME AMACIYLA YAYIN HAYATINA BAŞLIYOR.**

NURŞEN GÜRBOĞA – YAŞAR TOLGA CORA – FİRUZAN MELİKE SÜMERTAŞ – CENGİZ YOLCU

DERGİNİN AMACI VE KAPSAMI

Tarih Vakfı olarak, *Toplumsal Tarih Akademi: Osmanlı-Türkiye Çalışmaları Dergisi* adıyla akademik bir tarih dergisi çıkarmaya başlıyoruz. Yılda iki sayı çıkacak olan dergi, geç Orta Çağ'dan yirminci yüzyılın son çeyreğine uzanan geniş bir tarih aralığında, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye tarihine odaklanacak. Dergide Osmanlı ve Türkiye toplumlarını, imparatorluğun sınırlarının ulaştığı coğrafyayı ve bu coğrafyada ortaya çıkmış olan diğer devletleri ve siyasi yapıları Osmanlı ve Türkiye toplumları ile etkileşimleri bağlamında incelemeyi amaçlıyoruz. Bu kapsamda dergide sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel tarih gibi yerleşik alanların yanı sıra tarih yazıcılığında gelişmekte olan yeni alanlar ve yaklaşımlardan yazıları kabul ve teşvik ediyoruz. Dergi, kapsamı içine giren dönem ve konularda, özgün ve daha önce yayımlanmamış araştırma makalelerinin yanı sıra sempozyum, seminer ve konferans değerlendirmeleri, söyleşi, vefeyat, kısa düşünce yazıları ve belge incelemelerini de içermeyi hedefliyor. Tercih edilen dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce yazılara da yer verilecek olan dergi, basılı ve çevrimiçi olmak üzere Aralık ve Mayıs aylarında yayımlanacak. Bu çerçevede, derginin ilk sayısını 2022 yılının sonlarında yayınlamayı planlıyoruz.

Derginin Vakıf adına sahibi ve genel yayın yönetmeni Tarih Vakfı Başkanı Mehmet Ö. Alkan, yayın yönetmenleri Nurşen Gürboğa ve Yaşar Tolga Cora, yayın yönetmen yardımcıları ise Firuzan Melike Sümertaş ve Cengiz Yolcu'dur. Alanlarında uzman tarihçilerden oluşan geniş bir yayın kurulu ve danışma kurulu da dergiye ve yayın sürecine yön vermek üzere yayın yönetimi ekibine katılıyor. Bu noktada özellikle önemsediğimiz bir konu olarak derginin yayın yönetimi ve yayın kurulu bileşimini oluştururken toplumsal cinsiyet eşitliğini titizlikle gözettiğimizi, aynı ilkeyi dergide yer alacak yazar dengesinde de gözeteceğimizi belirtmek isteriz.

Derginin ilk yayın kurulu toplantısı 24 Haziran 2022'de aynı anda hem çevrimiçi hem de yüz yüze olmak üzere geniş bir katılımla Tarih Vakfı binasında gerçekleşti. Derginin amacı, kapsamı, yayın ilkeleri, yazı değerlendirme ve kabul süreçleri, yayın kurulunun görevleri toplantıda tartışıldı.

DERGİNİN YAYIN İLKELERİ

Toplumsal Tarih Akademi: Osmanlı-Türkiye Çalışmaları Dergisi'nin yayın yönetimi olarak Tarih Vakfı'nın kuruluş ve yayın ilkelerini benimsedik. Tarih Vakfı, çeşitli faaliyetleriyle Türkiye'de tarih bilincini geliştirip yaygınlaştırmayı, ülkemiz insanlarının tarihe bakışlarına eleştirel bir mesafe, demokratik bir içerik, derinlik ve zenginlik kazandırmayı, tarihi bir üretim alanı olarak sivil topluma mal etmeyi amaçlayan bir sivil toplum kuruluşudur. Vakıf 1991 yılından bu yana tarih alanındaki çalışmalarını yürütürken bilimselliği gözetmiş; dinsel, etnik, kültürel, toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılıklardan ve her türlü önyargıdan, şovenist söylem ve ifadeden uzak durmuş; farklı coğrafyalar ve toplumlar arasında karşılıklı anlayış ve dostluğu temel alan, çatışmalı alanlarda ise özgür tartışmaya dayanan, ortak bir tarihsel bellek oluşturmayı amaçlayan bir yaklaşımı titizlikle benimsemiştir. *Toplumsal Tarih Akademi: Osmanlı-Türkiye Çalışmaları Dergisi* de Vakıf'ın

tarihsel bilgi üretimine ilişkin kapsayıcı tutumunu paylaşmaktadır.

TOPLUMSAL TARİH'İN "AKADEMİ"Sİ

Tarih Vakfı 28 yılı aşkın bir süredir *Toplumsal Tarih* dergisini yayımlamakta. Dergi bu elinizdeki ile beraber 344. sayısına ulaşarak Türkiye'de tarih alanındaki en uzun soluklu popüler dergi oldu. *Toplumsal Tarih* her ne kadar popüler dergicilik alanını doldurmayı hedeflese de geniş yayın kuruluyla, hakemlik sürecine benzer bir değerlendirme süreciyle, her ay çıkan özel dosyalarıyla, akademik dünyanın da yararlandığı yarı akademik bir dergi olma vasfını korudu. Zaman zaman *Toplumsal Tarih* dergisini hakemli bir akademik dergiye dönüştürme düşüncemiz olsa da sonunda dergimizin popüler tarih alanında kalmasına, bunun yerine *Toplumsal Tarih*'in birikiminden ve geleneğinden yararlanan hakemli ve akademik ayrı bir dergi hazırlamaya karar verdik. Böylece *Toplumsal Tarih*'in ismini almakla beraber ondan akademik dergilerin formel kurallarını takip etmesiyle farklılaşan *Toplumsal Tarih Akademi* ortaya çıktı. Ancak "Akademi" sadece yeni dergiyi *Toplumsal Tarih*'ten ayırmak için kullandığımız bir sözcük değil. "Akademi" ile Tarih Vakfı'nın tarihçiler ve sosyal bilimciler arasında zaman içinde edindiği işlevi de anımsatmak isteriz. Zira Tarih Vakfı kuruluşundan bu yana çeşitli etkinlikleriyle yeni tarihçi kuşakların yetişmesinde çok büyük katkıları olan bir kurum oldu, bir akademi işlevi gördü. Bu nedenle yeni dergimizin de farklı tarihçi kuşaklarını bir araya getiren, kendi ekolünü zamanla hep beraber yaratan, Osmanlı-Türkiye çalışmaları alanında tarihçiliğimizin gelişimine katkıda bulunan yeni nesil bir akademi olmasını çok isteriz.

TOPLUMSAL TARİH AKADEMİ: OSMANLI-TÜRKİYE ÇALIŞMALARI DERGİSİ'NİN AKADEMİK TARİH DERGİCİLİĞİNDE YERİ

Toplumsal Tarih Akademi dergisiyle amacımız ülkemizde tarih alanında yayın yapan akademik dergilere de yeni bir soluk getirmesi. Burada, hem *Toplumsal Tarih*'in geleneğinden faydalanmak istiyoruz, hem de özellikle incelediği konular ve yaklaşımlar açısından yeni bir araştırma ve tartışma zemini oluşturmayı amaçlıyoruz. "Yeni"yi vurgulama nedenimiz ise Osmanlı ve Türkiye tarihyazımlarındaki farklı yaklaşımları örneklerle tartışmaya açmak. Özellikle metodolojik ve kavramsal tartışmaları önemseyen bir perspektifi ve kaynaklara farklı sorular sorabilmeyi hedefliyoruz. Aynı zamanda farklı tarihçi kuşaklarını ve dolayısıyla yaklaşımlarını da bir araya getirmeyi hedefliyoruz. Yani 'yeni' olanı zamansal yenilik yerine içerik ve yöntemde yenilik olarak anlamlandırıp, ayakları yere sağlam basan 'farklı' olarak tahayyül ediyoruz.

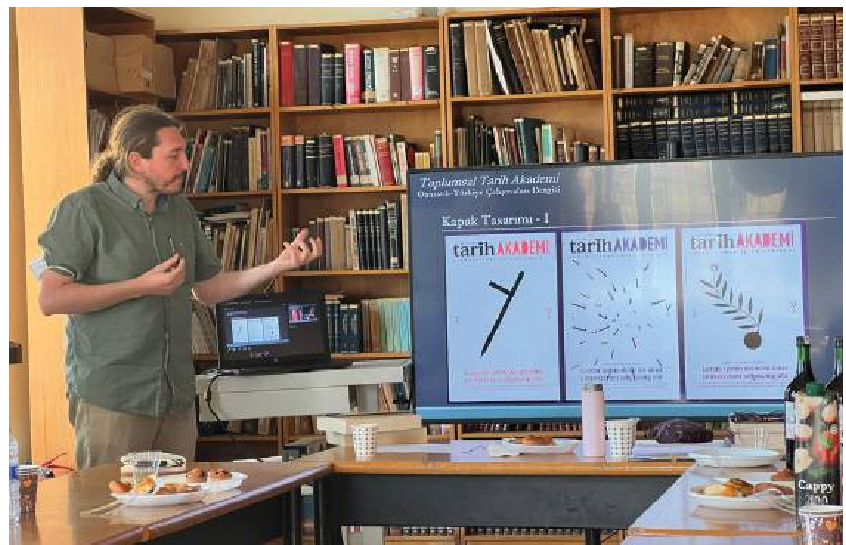
Toplumsal Tarih Akademi dergisinde yöntem üzerine geliştirdiğimiz yenilikçi tavrı içerik olarak da sürdürmek, özellikle de alanın başka disiplinlerle olan ilişkisini de önceleyen bir yaklaşıma alan açmak istedik. Tarih disiplini uzun zamandır, İktisat, Coğrafya, Mimarlık, Edebiyat gibi farklı disiplinlerin metotlarını da kullanarak üretiyor. Buna son dönemin gelişen bilgisayar teknolojileri, veri bilimi gibi alanları da katıldı. Bu çerçevede dergide yer alacak yazıların bu yöntemleri, alanın temasta olduğu diğer disiplinlerde ortaya çıkan gelişmeleri de yansıtmasını bekliyoruz.

Son olarak, *Toplumsal Tarih Akademi* dergisinin Türkçe yayın yapan akademik tarih dergileri alanına bir zenginlik getirmesini hedefliyoruz. Son yirmi yıldır üniversitelerin ve YÖK'ün yükselme ve atanma kriterlerinde uluslararası yayınlara öncelik vermesi, çok dilli yeni nesil tarihçi kuşağının çalışmalarını uluslararası dergilerde yayımlamayı tercih etmesi, Türkiye'de son dönemde siyasal alanda yaşanan genel otoriterleşmenin eleştirel tarih yazımını ve çatışmalı konuların ele alınmasını zorlaştırması gibi nedenler, yeni kaynaklar, yeni metotlar kullanan, yerleşik siyasal tutumları eleştiren, heyecan, merak ve tartışma yaratacak türden çalışmalar yapan tarihçileri uluslararası dergi mecralarına yöneltti. Ağırlıklı olarak Türkçe yayın yapmayı amaçlayan *Toplumsal Tarih Akademi*, bu türden tarih çalışmalarına sayfalarında yer vererek bu alanda nitelikli yayın yapan az sayıda Türkçe akademik tarih dergisi arasında yer almayı hedefliyor.

Toplumsal Tarih Akademi'de Türkçe yayın yapmayı benimsemekle birlikte, ilk sayıdan itibaren yurtiçi ve yurtdışı indekslere kabul şartlarını yerine getirmek ilkesiyle hareket edeceğiz. Yeni yayımlanmaya başlayan dergilerin gözlem süresi olan iki yılı tamamlamasının ardından indekslenmek üzere gerekli başvuruları yapmayı hedeflemekteyiz. TR Dizin'den başlamak üzere uzun vadede derginin önemli uluslararası indekslerde taranmasını amaçlıyoruz.

TOPLUMSAL TARİH AKADEMİ'DE TEMALAR VE İLK SAYI

Toplumsal Tarih Akademi'de "yeni" ya da "farklılığı" ortaya koymanın araçlarından birinin özel tematik sayılar olduğunu düşündük. Dolayısıyla bütün sayılar olmasa da dönem dönem bir tema etrafında toplanan sayılarımız olacak. Amacımız bir çerçeve içinde bütünlük arz eden makaleleri bir araya getirerek, araştırmacıların belirli bir temaya nasıl farklı yaklaşılabileceğini, ya da belirli bir metodolojik yaklaşımın ya da kaynağın döneme göre nasıl farklı sonuçlara gittiğini göstermek. Tabii ki

GÜNCEL

bütün sayılarımız özel sayılardan oluşacak demek değil. Bunu ilk yayın kurulu toplantımızda konuştuk. Belirlediğimiz özel sayıların temasına uymayan ama derginin genel amaçlarına uygun şekilde metodolojik ya da kavramsal yenilik getiren yazıları da kapsamak için yine belirli aralıklarla belirli bir tema altında toplanmayan sayılar çıkaracağız.

Bu amaçla ilk sayımızın konusunu oto/biyografiler ve dolayısıyla birey ile toplum arasındaki ilişki ve tarihçilerin rolü olarak belirledik. Oto/biyografi yazımı etrafındaki tartışmalar, benlik anlatılarının kaynak olarak kullanılmalarındaki imkan ve sorunlar, metin dışı özellikle de görsel kaynakların birey anlatısındaki rolleri gibi konular epey zamandır tartışılan konular. Okuyucuların da takip ettiği üzere bu konuda son birkaç yıldır artan bir şekilde çalıştay ve konferanslar düzenleniyor, yani Osmanlı/Türkiye tarih yazımında oto/biyografik çalışmalar kendisini kuvvetli bir alt-alan olarak inşa etmeye başladı. Dolayısıyla bu konu ile bir yandan Türkiye'deki gelişen bu alan ve onu geliştiren değerli araştırmacılarla diyalog halinde olmaya çalışacağız. Diğer bir yandan da bu tür kaynaklar doğaları gereği *Toplumsal Tarih Akademi*'de önemsediğimiz farklı kaynak kullanımları ve metodolojik yaklaşımlara çok uygun bir imkan sağlıyor. Son olarak derginin diğer disiplinlerle dirsek temasında olma amacına da hizmet edecek bir konu. Zira, oto/biyografik yaklaşımlar özellikle edebiyatla ve yine siyaset bilimi ve antropoloji ile de ilişkili alanlar; daha doğrusu bu alanlarda çalışanların da sıklıkla başvurdukları kaynaklar. Dolayısıyla, onların yaklaşımları ile tarihçilerin yaklaşımları arasında bir bağ kurmayı deneyeceğiz. Açıkçası bizim için de bir nevi test olacak, bu amaçlarımızı ne ölçüde gerçekleştirebildiğimize dair.

Toplumsal Tarih Akademi dergisi, ülkemizdeki tarih araştırmaları alanına genç bir ekiple yeni bir soluk getirme amacında. Umuyoruz ki, alanımızın üretken tarihçilerinin de desteği ve katkıları ile uzun soluklu bir yolu hep birlikte yürüyebiliriz ve bu dergi de en az *Toplumsal Tarih* kadar kalıcı ve iz bırakan bir yayına dönüşür.

HAZIRLAYAN: **MELİKE TURAN**

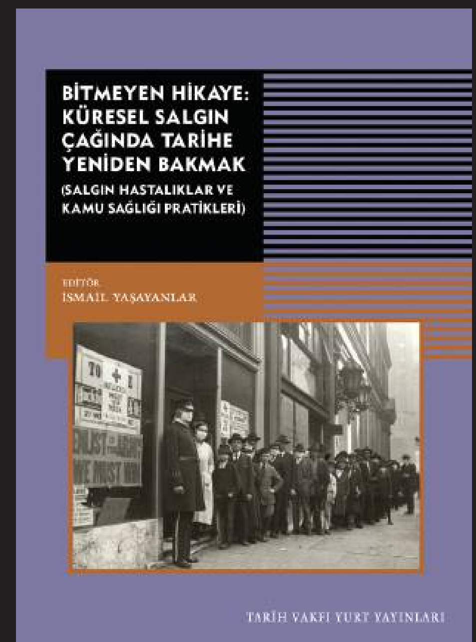
Temmuz ayında raflarda yerini alan, Haydar Temür tarafından kaleme alınan "*Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefet (1946-1960)*" raflarda yerini aldı. Çalışmada Demokrat Parti'nin siyasi yaşamı boyunca kendi içinde ortaya çıkan küçük ya da büyük tüm muhalif hareketlenmeler, durağan bir neden-sonuç ilişkisi içinde değil dinamik süreçlerin parçası olarak ele alınmaya çalışarak Demokrat Parti'ye farklı bir pencereden bakmayı amaçlıyor.

Ayrıca İhsan Erdinçli tarafından kaleme alınan "*Keyif, Günah ve Suç Arasında: Osmanlı'da Meyhaneler ve Müdavimleri*" ikinci baskısıyla yeniden okuyucularıyla buluştu.

Tamamen gönüllülük esasına dayanarak hiçbir devlet kurumuna veya özel sermayeye dayanmadan, tamamen kendi mütevellilerinin, Vakıf Yönetimi'nin ve gönüllülerin kaynaklarıyla ve vakfın kendi yaptığı faaliyetlerden elde ettiği ve yarattığı kaynaklarla faaliyetlerimizi sürdürmeye devam ediyoruz. Ancak Türkiye'nin içinden geçtiği zorlu ekonomik koşullarda birçok vakıf-yayınevi gibi biz de ekonomik açıdan oldukça zorlanıyoruz. Son dönemde kitap ve dergi basımı için gerekli olan başta boya, tutkal gibi ham maddelerin maliyetleri hızlı şekilde artmasıyla birlikte global olarak kâğıt fiyatlarının ve tedarik maliyetlerinin artması basılı yayın üretim maliyetlerini olumsuz yönde etkiledi. Bunların yanı sıra artan kargo masrafları, faturalar, personel maliyetleri de günden güne mali yükümüzü arttırmaktadır.

Bu sebeplerden ötürü Tarih Dostu üyeliği bağış miktarlarında bir değişikliğe gitmek zorunda kaldık. Yeni Tarih Dostu aylık bağış miktarı 100 TL, öğrenciler için Tarih Dostu aylık bağış miktarı ise 50 TL olarak güncellendi. Tarih Dostu olan bağışçılarımıza, hem 28 yıldır aralıksız yayınlanan ve Türkiye'nin en uzun süreli tarih dergisi olan Toplumsal Tarih Dergimiz her ay ücretsiz olarak gönderilecek, hem Yurt Yayınlarımızdan çıkan tüm kitaplarda %50 indirim, etkinliklerimizde %10 indirim imkânı sağlanacaktır.

Tarih Dostu kampanyamızla ilgili tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr'den bilgi alabilir, https://fonzip.com/tarihvakfi/tarih-dostu adresi üzerinden Tarih Dostu olabilirsiniz.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10 34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

100. Yıl Dönümünde Büyük Taarruz

MESUT UYAR

Büyük Taarruz Türk ve dünya askeri tarihinde hak ettiği yeri alamamış bir muharebedir. Şimdiye kadar hep Kurtuluş Savaşı bütünü içinde değerlendirilmiş ve ilginç bir şekilde Sakarya Muharebesi'nin gölgesinde kalmıştır. Oysa yapılması gereken Kurtuluş Savaşı'nın yanı sıra 1. Dünya Savaşı ve savaş arası dönem (1919-39) seviyelerinde de bütünün içine yani kontekste oturtulmasıdır. Hatta son dönem Osmanlı askeri tarihi de işin içine katılmalıdır. Çünkü 1697 Zenta Muharebesi'nden itibaren iki asırdan da uzun bir süre zarfında kuşatıcı manevra ile kazanılmış ilk büyük muharebedir. Birkaç küçük muharebe dışında Osmanlı muharebede zafere ya cephe taarruzuyla ya da savunma ile ulaşmıştı. Çanakkale bir savunma zaferiyken Kut ül-Amare'de ise uzun bir muhasara sonrasında başarıya ulaşıldı.

Büyük Taarruz, 1. Dünya Savaşı'nda bütün boyutlarıyla ortaya çıkan modern ateş gücü ve tahkimatın savunmaya verdiği üstünlüğü kırma gayretinin bir parçasıdır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları 1. Dünya Savaşı'nda edindikleri tecrübeyi ve yeni geliştirilen fikirlerin başarılı bir birleşimiyle zafere ulaştı. Operatif düzeyde beklenmedik yerde (Afyon güneyi) gizlice yığınak yapıp taarruz ederken taktik düzeyde Almanların geliştirdiği konsept çerçevesinde hücum birlikleri kullanıldı. Ayrıca Filistin-Suriye cephesinde yenilgimizde büyük rol oynayan İngilizlerin süvariyi kitle halinde cephe yan ve gerilerinde kullanması tecrübesi Sincanlı Ovası'nda başarılı bir şekilde uygulandı.

1930'lu yılların sonunda zırhlı birliklerin yakın hava ve topçu ateş desteği ile kitlesel kullanımının savunmanın üstünlüğünü yıkacak çözüm olduğu keşfedilecekti. 26 Ağustos 1922'de Türk ordusu zırhlı ve motorize birlikleri olmadan, kısıtlı ateş gücü ve muhabere imkânıyla doğru operatif manevra ve taktikleri uygulayarak sonuca ulaştı. Ancak ne yazık ki bu başarının derslerinden zamanında istifade edilmedi ve günümüzde pek bilinmemektedir.

Türkiye'de hakim olan tarih yazımına göre Sakarya sonrasında zafer garantiydi. Dolayısıyla yaklaşık bir yıl süren siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel ve askeri hazırlık süreci irdelenmeden sorgulanmadan kaba bir şekilde özetlenmektedir. Daha da kötü Ankara'nın karşısındaki güçlükler küçümsenmektedir. Nihai zafer sanki Sakarya'da elde edilmiş gibi tarih yazımı kurgulandığında sadece önemli askeri bilgi ve detaylar gözden kaçırılmamaktadır, aynı zamanda gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel alternatifler de tamamen ihmal edilmektedir.

Büyük Taarruz öncesinde askeri zafer garanti değildi ve Kurtuluş Savaşı'nın komuta heyeti bunun farkındaydı. Son dönem Osmanlı askeri tarihi ve ordusunun kapasitesi dikkate alındığında en olası ve risksiz askeri hareket tarzı cephe taarruzu ile Yunanları savundukları hattan çıkarmaktı. Ancak bu durumda Yunan ordusu imha olmayacağı için düzenli bir şekilde yeni bir savunma hattına geri çekilip savunmaya devam edecekti.

Sevrés Antlaşması'nın ortadan kaldırılması hedefiyle sadece Anadolu'nun değil Trakya ve İstanbul'un da kurtarılması için Yunan ordusunun topyekûn yenilmesi lazımdı. Yani savunmanın gücünün zirvede olduğu bir devirde iki asırdır yapılamayan kuşatıcı bir taarruzla Yunan savunma hattını bertaraf edip Yunan ordusunu imhaya kalkışmanın büyük riski göze alındı. Bir yıllık hazırlık süresinde bir taraftan ordu yeni personel ve silahlarla takviye edilip taarruz için tek erden ordu seviyesine kadar eğitilirken diğer taraftan savaş yorgunu halk tekrar seferber edildi. Üstelik bütün bunlar gerçekleştirilirken hem meclis içi ve dışı muhaliflerle iktidar için hem de başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletleriyle diplomatik platformda mücadele verildi. Dolayısıyla hazırlık dönemi belki de Büyük Taarruz'un cereyanından daha önemliydi. Ne yazık ki muharebe gibi bu döneminin zorluğu ve karmaşıklığı tarih yazımında eksiktir.

Bu ihmallerin bilinci içinde Toplumsal Tarih için hazırladığımız dosyada Büyük Taarruz ve hazırlık sürecinin farklı yanlarını değişik bakış açılarından inceledik. Fatih Baş, hazırlık döneminin siyasi ve askeri yanlarını irdelerken Bülent Durgun seferberlik, ikmal, ulaştırma ve bakım faaliyetlerini ortaya koydu. Doğan Çetinkaya ise türlü rivayet ve efsanelere konu olmuş Hint yardımı ile Büyük Taarruz arasındaki ilişkiyi inceledi. Her savaşın en az iki tarafı olur. Ülkemizdeki Kurtuluş Savaşı çalışmalarında genellikle Yunan tarafı ve perspektifi ihmal edilmekte savaş tek taraflı anlatılmaktadır. Dr. Konstantinos Travlos, Yunan yenilgisinde farklı seviyedeki üç komutanın rolünü inceleyerek neden bir hezimete dönüştüğünü ifade etti. Ben ise Büyük Taarruz'un Türk tarafından hikâyesini eleştirel bir tarzda yazdım. Doğal olarak dergi dosyası hacmi içinde bu konuları bütün boyutlarıyla ve istediğimizde ayrıntıda inceletemedik. Ama amacımız da bu değildi. İyi bilindiği sanılan Türk tarihinin önemli bir zaferinin bir asır sonrasında bile ihmal edilmiş yanlarının bulunduğunu göstermek istedik.

Her zamanki gibi gayret bizden.....

LOJİSTİK: BİLİM MİDİR, SANAT MIDIR?

Büyük Taarruz'da Türk Ordusu'nun Lojistiği

BÜLENT DURGUN

BAŞLANGIÇTAKİ KAYNAK NOKSANLIĞININ TAARRUZ ZAMANI YAKLAŞTIKÇA HIZLA TAMAMLANMASI, KIT KAYNAKLARIN ORDUNUN İDAMESİNDE EKONOMİK OLARAK KULLANILMASINI SAĞLAMIŞTIR.

Türk Ordusu Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra hücum kararı almıştır. Gazi Mustafa Kemal bu kararı şu şekilde ifade etmektedir:

"Ordumuzun kararı hücumdur. Ama bu hücumu erteliyoruz. Nedeni, hazırlığımızı iyice tamamlamak için biraz zaman gerekmektedir. Yarım hazırlıkla, yarım önlemle yapılacak hücum, hiç hücum etmemekten çok daha kötüdür."[1]

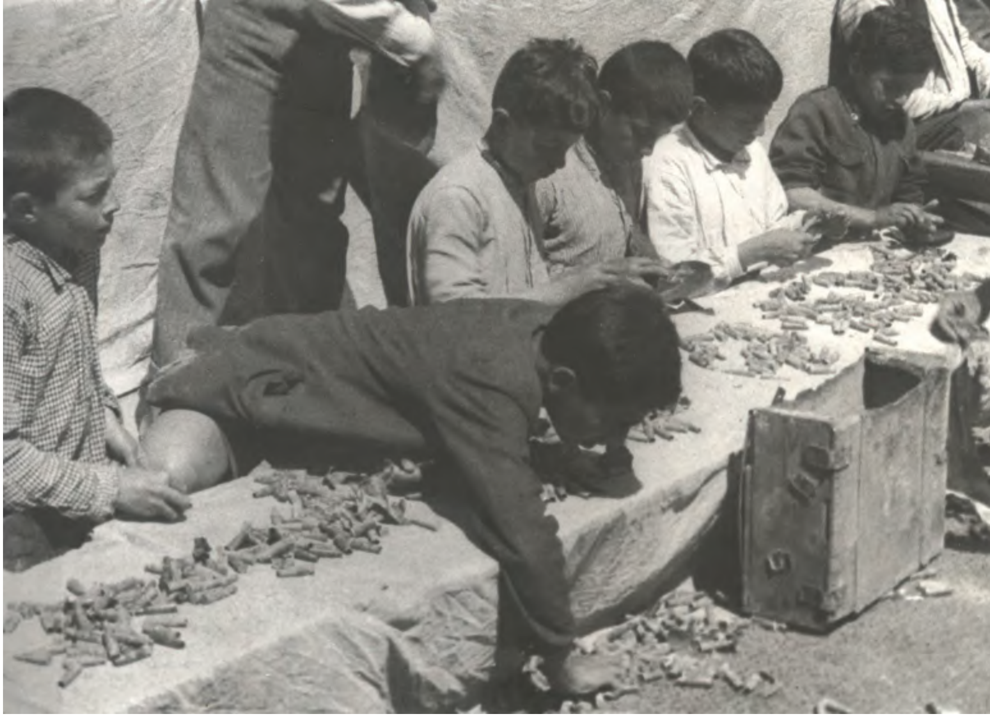
Sakarya Meydan Muharebesinde pek çok eğitimli ve deneyimli subay ve er ile neredeyse bütün piyade ve topçu mühimmatı sarf edilmiştir.[2] "Sakarya Melhame-i Kübrası"nda Türk ordusunun birlik mevcutlarına göre subay zayiat oranı %70-80, er zayiat oranı %35-40 arasında gerçekleşmiştir.[3]

Ordunun en azından personel sayısı ve ateş gücü olarak Yunan ordusuna eşit seviyede bulunması arzulanmaktadır. Büyük Taarruz hazırlıklarına başlandığı 11 Ekim 1921 tarihinde kuvvet karşılaştırmasına göre: "Türk ordusunda 92.000 insan, 48.000 tüfek, 819 makineli tüfek, 145 top vardı. Buna karşılık Yunan ordusunda 180.000 insan, 88.000 tüfek, 3000 makineli tüfek, 300 top"[4] mevcuttur.

30 Temmuz 1922 gününe gelindiğinde "Batı Cephesi'nin genel mevcudu 8658 subay, 199 283 er, 67974 hayvan, 45530 ester (katır) ve beygir (diğerleri

Silah yapımı ve mekanizma kontrolü

Tüfek fişekleri temizlenirken

öküz ve eşek), 86 otomobil ve 3141 beygir arabası, 1970 öküz arabası, 2318 kağnı, 100352 tüfek, 2025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 5282 kılıç ve 10 uçaktan"[5] oluşmaktadır.

Türk ordusunun muharebe gücü 10 ay gibi bir sürede iki katına çıkartılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Ordunun taarruz hazırlıkları için on beş milyon liraya ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir.[6] Ancak mütevazı Milli Müdafaa bütçesi de bunu sağlamaktan çok uzaktır.[7] Silah ve yiyecek almak için para yetmediği gibi personel maaşlarının ödenmesinde bile sıkıntılar yaşanmaktadır.[8] İhtiyaç duyulan finansmanı sağlamak maksadıyla gelir arttırıcı tedbirler alınmıştır.[9] Sovyet Rusya'nın ve Hint Müslümanlarının göndermiş oldukları yardımlardan istifade edilmiştir.[10]

Eldeki sınırlı finans, üretim ve personel kaynağını etkili, verimli kullanabilmek; Batı Cephesindeki birliklerin ikmal işlerini destekleyebilmek maksadıyla Başkomutan başkanlığında Meclis Başkan Yardımcısı, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı ve Maliye Bakanı ile bu bakanların encümen başkanlarının üye oldukları Harp Encümeni oluşturulmuştur.[11] Batı Cephesinin ihtiyaçları için tahsis edilen bütçenin tereddüt edilmeden ödenmesi Bir Numaralı Lojistik Emri'yle Mustafa Kemal Paşa tarafından Maliye Vekâleti'ne emredilmiştir.[12]

Ordunun ve cephenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere çeşitli emirlerle yapılandırılan Menzil Teşkilatı[13] Ağustos 1922'de her çeşit ikmal faaliyetlerini yürütecek iki ana menzil teşkilâtından oluşmaktadır. "Bunlardan birisi Millî Savunma Bakanlığına, dolayısıyla Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne bağlı menzil teşkilâtı, diğeri ise Batı Cephesi Komutanlığı emrinde Batı Anadolu Menzil Müfettişliği"[14]dir. 28 Ekim 1921 tarihli emirle kurulan Sevkiyat ve Nakliyat Umum Md.lüğüne Albay Sait getirilmiştir.[15]

Batı Cephesi Komutanlığı emrinde Akşehir Menzil Bölge Komutanlığı, Dinar Menzil Bölge Komutanlığı ve Emirdağ (Aziziye) Hat Komutanlığı görevlendirilmiştir. Ayrıca 1. ve 2. Orduların emirlerinde bulunan Menzil Bölge Müfettişlikleri de kendi sorumluluk bölgelerinde faaliyet icra etmektedir.[16]

Kural olarak ikmal maddeleri cephe gerisindeki menzil nokta ambarlarına getirilmekte, tümenler de ihtiyaçlarını kendi araçlarıyla buralardan almaktadırlar. Alayların büyük ağırlıklarındaki erzak kolları kendi ihtiyaçlarını tümen dağıtma yerlerinden almak suretiyle ikmallerini yapmışlardır.[17]

İKMAL FAALİYETLERİ

İkmal faaliyetleri genel hatlarıyla Sakarya Meydan Muharebesi esaslarında devam etmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonuçları bazı değişikliklere neden olmuştur:

Ankara-Eskişehir demiryolu Yunanlılar tarafından tahrip edilmiş ve imkansızlıktan onarılamamıştır. Birliklerin Ankara'dan ikmalini sınırlamaktadır.[18] Ankara'nın kaynakları tükenmiştir. Adana-Konya-Afyon demiryolu ana ikmal yolu olmuştur.

Batı Cephesi birliklerinin yeni mahsulün çıkacağı 1922 Temmuz ayına kadar, 120.000 insanı ve 35.000 hayvanı besleyebilmek için 27.000 ton buğdaya ihtiyacı vardır. İhtiyaç Konya bölgesi ve Muğla kaynaklarının kullanılması ile karşılanacaktır. Hayvanlar için de 27.000 ton yem, Muğla ve Aksaray'ın Tekâlifi Milliyeden kalan borçları ve aşardan alınarak temin edilmiş olacaktır.

İkmal sistemi kurulmuş olmakla beraber gerek para eksikliği gerekse uygulamada karşılaşılan aksaklıklar nedeniyle iaşe tam karşılanamamaktadır. Er başına günlük 23,90 krş., hayvan başına günlük 26.75 kuruş iaşesi hesaplanmış ancak 1922 yılı için 21.789.861 lira tahsis edilmesi gerekirken 8.150.000 lira tahsis edilebilmiştir.[19]

25 Ağustos 1922'de 1. Ordu'da 5012 ve 2. Ordu'da 1777 ton yiyecek olması gerekirken, 1. Ordu'da 1655,

Kasatura yapımı

2. Ordu'da 655 ton yiyecek depo edilebilmiştir. 1. Ordu birliklerinde 25 Ağustos 1922 akşamına kadar erler ve hayvanlar üzerinde, ağırlıklarda ve kollarda taşınması gereken altı günlük erzak tamamlanmıştır. 2. Ordu birliklerinde erler üzerinde iki günlük, birlik ağırlıklarında bir günlük ve tümen kollarında bir günlük demirbaş erzak tamamlanmış durumdadır.[20]

26 Ağustos 1922 sabahı başlayan harekatın yıldırım hızıyla gelişmesiyle lojistik destek birlikleri muharip birliklere yetişmekte sorun yaşamışlardır. Kıta yükü erzak ile harekata başlayan birliklerin pek çoğu Büyük Taarruz ve Takip harekatı boyunca çoğunlukla Yunanlıların kaçarken imha etmeden bıraktıkları depolardaki gıda ürünleri ile ikmal yaparken, bir kısmı da yerel halkın desteği ile beslenmiştir. Çok sınırlı olmakla birlikte bir kısım birlikler kıta yükü erzakla 1-2 gün gibi sınırlı zaman aralığında beslenmek zorunda kalmışlardır.[21] Hayvanlara ise yem tedarikinde sıkıntı çekilmiş; kuru ot ve saman çok az olarak bulunabilmiştir. Hem havanın çok sıcak olması hem de Yunanlılar geri çekilme istikametlerinde öldürdükleri insan cesetlerini su kuyularına doldurduğundan takip harekâtının belirli dönemlerinde su sıkıntısı çekilmiştir.[22]

Gıdada yaşanan sıkıntıların benzerini giyecek malzemelerinde de yaşanmaktadır. 1. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa 19 Ekim 1921 tarihinde verdiği raporda "8. Tümenin bütün birliklerini teftiş ettim. Askeri elbiseli % 5 ere tesadüf edebildim. Köylü kıyafetliler vücutlarını koruyacak bir halde olsalar yine şükredeceğim. Fakat yarısından fazlasının giyecekleri yırtık, mevsimin şiddetiyle karşı karşıya bırakılmıştır. Kaput % 5 oranında olduğu gibi, don, gömlek, pamuklu çorap gibilerinin bol olması lazım gelirken, bunlar dahi yarı yarıya yoktur. Onda dokuz oranında matara, arka çantası, ekmek torbası, beylik, karavana, ekmek sacı yoktur. Hayvanlarda mutabiye ve semer ihtiyacı çoktur."[23] demektedir.

Tekalifi Milliye ile vatandaşlardan toplananların dışında, İtalyanlardan Antalya yolu ile Fransızlardan İskenderun yolu ile tedarik edilen çeşitli giyim malzemeleri birliklerin ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmıştır.[24]

1922 Mayıs-Temmuz arası cephe ihtiyaçları ile buna karşın dağıtılan eşyalar şunlardı:[25]

Cinsi	İhtiyaç	Dağıtılan	İhtiyaç
Kaput	95.114	1.900	83.214
Ceket	85.596	18.066	67.530
Pantolon	89.476	37.166	52.310
Don	358.826	79.000	289.826
Gömlek	357.384	78.500	278.884
Portatif çadır	144.783	6.636	138.047

25 Ağustos 1922 itibariyle cephedeki birliklerin 93.214 kaput ve 110.328 giyecek eksiği vardır. Yani yaklaşık 200.000 bini bulan cephe personelinin yarısının elbise ihtiyacı karşılanabilmiştir.[26]

Birliklerin taarruz başlangıcında yanlarına aldıkları az miktarda yedek çarıklar takip harekâtının ilk günlerinde sarf edilmiş ve harekâtın devamınca erlerin yarısından fazlası yalınayak kalmıştır. Yollarda

ölen ve etlik olarak kesilen hayvanların derisinden faydalanılmaya çalışılmışsa da bu yok denecek kadar azdır.[27]

Giyim eşyalarının çeşitli kaynaklardan tedarik edilmesi nedeniyle Büyük Taarruz'da Türk ordusunda kıyafet birliği sağlanamamıştır. İtalya'dan tedarik edilen giyim eşyalarının evsafının dayanıksızlığı, yoğun muharebe şartları içinde bu malzemenin hızla yıpranmasına ve kullanılamaz hale gelmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, kıyafet ve teçhizat ihtiyaçlarının büyük bir kısmı, 1922 yılı 26 Ağustostan Eylül sonuna kadar Yunan ordusundan ganimet olarak alınan giyecek eşyalarından faydalanılarak karşılanmıştır.[28]

Mevcut silahlar çok çeşitli ve eski modeldir. Piyade tüfeklerinin kasaturaları eksiktir. Bazı topların ve piyade silahlarının mühimmatı yoktur. Topların, tüfeklerin ve makineli tüfeklerin tek cins/çeşit diğer bir deyiş ile standart olmaması pek çok sorunu da bünyesinde barındırmaktadır. Tümen/Tabur/Bölüklerde farklı cinste silah bulunuyor olması birliğin eğitim, bakım ve ikmal hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini engellemektedir. Bu sorunun giderilmesi maksadıyla birlikler kendi içlerinde standartlaşmaya gitmiş ve yukarıda sayılan olumsuzluklar hazırlık safhasında en az seviyeye indirilmeye çalışılmıştır.

"Batı Cephesi birliklerinde cephane ikmalinde kabul olunan esaslar:

Mevcut toplar için, bataryaların hafif cephane kollarında 150'şer,

Tümen ve kolorduların cephane kollarında 50'şer,

Top başına: Toplam olarak 200 atım;

Ağır makineli tüfek başına: 6000 piyade fişeği;

Hafif makineli tüfek başına: 2000 piyade fişeği;

Tüfek başına: Er üzerinde 100,

Tümen kademesinde 50,

Kolordu kademesinde 60 olmak üzere, 210 piyade fişeği bulundurulmasına çalışılmaktaydı." [29]

Ateş gücünü üç katına çıkarmak maksadıyla Anadolu imkanları zorlanmış; İstanbul depolarından silah ve cephane kaçırılmış; Fransa, İtalya, Rusya ile Avrupa devletlerinden yardım ve/veya satın alma yöntemine başvurmuştur.

Anadolu imkânlarının zorlanmasıyla Ankara ve Konya gibi yerlerde bulunan ve desteklenerek belirli ölçüde gelişmesi sağlanan harp imalathanelerinde silah, mühimmat ve teçhizat imal edilmiştir.

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan başta ağır top, silah, mühimmat ve gereçler Batı Cephesine sevk edilmiştir.[30]

İstanbul'dan silah, mühimmat ve harp araç ve gereçlerinin kaçırılması, ancak azar azar ve zor şartlar altında gerçekleşmiştir. Sakarya Zaferi'nin ardından İtalya ve Fransa ile yapılan barış anlaşmaları sayesinde M.M. Grubu görece daha rahat çalışmaya başlamıştır.[31]

Cephaneliklerden kaçırılan silâh ve cephaneler halktan düşük ücret karşılığı kiralanan deniz araçlarıyla Karamürsel, İzmit veya Karadeniz limanlarına taşınmıştır. Taşımaların zaman zaman Fransız gemileri ile yapıldığı da gözlenmektedir.[32]

Fransa'dan 10 adet uçak hangarı, 4 adet yedek uçak motoru, 3 adet telsiz istasyonu satın alınmış; 10 adet Brege tipi uçak ile 10089 adet muhtelif cins ve çapta silâh ile bu silâhlara ait 1505 adet sandık ücretsiz temin edilmiştir.[33] Hafif makineli tüfek ve fişek tedarik edilmiştir. 200 adet kamyonet, 1 adet kompresör, 11 adet top beşik ve kaması, 2 ton şaplı kösele, 35 adet hava tulumbası ile top yedek parçaları ve malzemesi alınmıştır.[34]

Fransızların Adana'yı tahliyesi sırasında bıraktıkları silah ve mühimmat şu şekildedir:[35]

Cinsi	Tüfek (Adet)	Fişek (Sandık)
Osmanlı	4484[36]	574
Alman	3865	-
Manliher	10	-
Büyük çaplı mavzer		247
Gra	-	101
Shneider	-	577
Büyük çaplı martin	1730	-
Çeşitli	-	6
Toplam	10089	1505

İtalya'dan Rus altını karşılığında çoğunluğu cephane ve barut olmak üzere 20000[37] piyade tüfeği ve çeşitli malzeme alınmıştır. Ayrıca 20 adet Spot XIII tipi uçakla cephe uçak bölüğü desteklenmiştir.[38]

Sovyet Rusya ile karadan ve denizden sınır bağlantısının olması silah ve cephane teminini kolaylaştırmaktadır.

Sovyet Rusya'dan yapılan silah ve cephane yardımları.[39] (Eylül 1920-Haziran 1922)

Kadın sürücülerden kurulu öküz arabası kolu

Tüfek			
Cinsi	Tüfek (Adet)	Makineli Tüfek (Ağır/Hafif) (Adet)	Mermi (Sandık)
Osmanlı	392	-	6749
Alman	3855	15	3554
Rus	11820	5	12683
İngiliz	10328	139	11744
Manliher	10571	40	8600
Fransız	341	80	244
Japon	480	-	13
Meksika	25	-	-
Büyük çaplı mavzer ve martin			1000
Toplam	37813	324	44587
Top			
Cinsi	Top (Adet)	Mermi (Adet)	Kama (Adet)
7,5 Fransız Sahra	12	23400	-
8,4 İngiliz Sahra	28	28066	-
12 Fransız Muhasara	6	1785	-
11 İngiliz Obüs	6	1322	-
15 Sahra	3	6600	-
15 Rus Sahra	11	76000	-
Krupp Obüsü	-	4000	-
7,5'luk Japon	-	-	11
Toplam	66	200573	11

Yapılan görüşmelerde, Polonya'dan sonuç çıkmazken, Ukrayna'dan sadece 150 mayın alınabilmiştir.

Varna/Bulgaristan'dan satın alınan 1050 tüfek Türkiye'ye nakledilmek üzere yüklendiği Bakırciyef vapuru ile Karadeniz'de batmıştır. Ayrıca Trakya'daki Türk birliklerinin Bulgaristan'a sığınması esnasında Bulgarların eline geçen 150 mm'lik bataryaların geri alınmasına çalışılmış olmakla birlikte bunların akıbeti hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

Almanya'dan alınan tabanca ve dürbünün yanı sıra 26 uçaktan 22'si Rusya üzerinden Trabzon ve Samsun limanlarına varmıştır. Uçakların bir kısmı Samsun'dan uçarak intikal etmiş ve büyük taarruza yetişmişlerdir.[40]

Almanya'dan alınan bir miktar silâh, araç ve gereçleri ile piyade cephanesinin Danimarka üzerinden Mersin limanına taşınması konusunda bir anlaşmaya varılmış olmasına rağmen malzemelerin, Almanya'dan Danimarka'ya bile gönderilmediği ortaya çıkmıştır. Almanya'daki satın alma heyetinin bir dolandırıcılıkla karşı karşıya kaldığı anlaşılmıştır.[41]

Almanya'ya tedarik maksadıyla görevlendirilen Kurmay Yarbay Saffet (Saffet Arıkan) ve Nuri Beyler (Nuri Conker), kendilerine bu maksatla verilen parayı enflasyondan korumak ve daha fazla silah alabilmek için borsaya yatırmış, paranın tamamını kaybetmişlerdir.[42]

Büyük Taarruz öncesi muharebeye katılacak birliklerin genel mevcudu ise: 8.658 subay, 199.283 er, 100.352 tüfek, 2.025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 5.282 kılıç, 323 top ve 10 uçaktır.[43]

Birlikler Büyük Taarruz ve Takip harekatına üzerlerinde bulundurdukları silah başı kıta yükü mühimmatla katılmışlardır.

Başka birlik emrine verilerek konuş değiştiren birlikler emrine girdikleri birlik farklı cins silah kullandığından kendisinin bütünleme ikmali yapılamamıştır. Sarf edilen mühimmattan boşalan kovanların ikinci defa Keskin fabrikasında doldurulması neticesinde yeniden ağır makineli tüfeklerde kullanılmasında bu fişekler şiştikleri için ağır makineli tüfeklerin namlu yataklarına uymamıştır. İkinci kez doldurulan fişeklerin piyade silahlarında kullanılmasında herhangi bir sorunla karşılaşılmamaktadır. Birliklerdeki top cinslerinin, marka, model ve çaplarının farklı olması da cephane ve yedek parça ikmalini zorlaştırmaktadır. Yine de sarfiyatın %60'ı başarıyla tamamlanmıştır.

26 Ağustos-10 Eylül 1922 tarihleri arasında bazı birlikleri sarfiyatı ve ikmal oranları fikir verebilmesi maksadıyla aşağıda sunulmuştur. Yunanlılardan alınarak kullanılan Fransız mermileri dahil edilmemiştir.[44]

Birlik Adı	Sarf Edilen		Bütünlenen		Karşılama Oranı %	
		Top		Top		Top
15 nci Tümen		2835		2778	56.7	96
6 ncı Tümen		2840		2778	67	96
57 nci Tümen		4712		4353	20	90

Büyük Taarruz ve Takip hareketlerinde (26 Ağustos 1922- 18 Eylül 1922) Batı Cephesi'nin, toplam sarf ettiği cephane; Yunanlılardan ele geçen ve silâh çapına uygun olup da sarf edilenler hariç olmak kaydıyla 724.40'8 piyade ve 55.048 çeşitli çapta top mermisinden oluşmaktadır.[45]

ULAŞTIRMA HİZMETLERİ

Ulaştırma faaliyetlerinin plan ve yönetimi için kurulan Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü'ne Yarbay Muzaffer (Org. Ergüder) atanmıştır. 1922 yılında günün şartlarına uygun olarak, özellikle de Büyük Taarruza hazırlık döneminde esaslar aynı kalmak suretiyle bir kısım menzil teşkilleri lağvedilmiş, yerine

İptidai yöntemlerle boş kovanları dolduran kadınlar

başkaları kurulmuş böylece Büyük Taarruza hazırlanılmıştır.

Harekâta uygun olarak yapılan ulaştırma planına göre Batı Cephesi'ndeki ana ast birliklerde uygulama şu şekilde olmuştur:

Asıl taarruz istikameti 1. Ordu'da olduğundan dört araba, iki deve bir eşek katarından kurulu 400 tonluk Akşehir Hat Komutanlığı'nı da emrine verilmiştir. Sorumluluk sahasında kurulan dört ana ikmal yolunda Menzil Bölge, ulaştırma araçlarını, aşağıdaki şekilde faaliyete geçirmişti.

"1nci ve 2nci ikmal yollarında; 60 tonluk, 12 kollu bir eşek katarı, 216 tonluk 24 kollu iki deve katarı, 139 tonluk karışık kollu iki araba katarı (Katarların toplam kapasitesi 415 ton).

3ncü ve 4ncü ikmal yollarında; 46 tonluk 9 kollu bir eşek katarı, 84 tonluk 10 kollu bir deve katarı ve 100 tonluk 10 kollu bir kağnı katarı (Bu katarların toplam kapasitesi 230 ton)."[46]

Ayrıca Ordu Menzil Bölge Müfettişliği emrinde bu katarlara ilave olarak üçer tonluk 22 motorlu ulaştırma aracı mevcuttur. Batı Cephesi'nden verilen 27 demir tekerlekli kamyonla sayı 49'a yükselmiş ve 147 tonluk bir ağır oto bölüğü oluşturulmuştur.

Satın alınmak yoluyla tedarik edilen 100 Beriler kamyonu ile de iki "motorlu hafif bölük" teşkil edilmiş ve bu suretle ordu menzil kuruluşundaki motorlu araç sayısı 149 ulaşmıştır.

Kızılay da 11 motorlu yaralı taşıma aracını orduya vermiştir.

Halktan toplanan kağnı, deve, mekkâre, öküz ve eşeklerden oluşan 111 kollu üç katar Ordu menzil bölgesine yakın olan Denizli, Burdur, Isparta, Afyon illerinde tesis edilmiştir. Toplam kapasitesi 968 ton olan katarlar, 18 Ağustos 1922'de göreve başlamıştır. Son olarak envantere dahil olan 100 Beriler kamyon hesaplanmadığı halde, ordu ulaştırma araçlarının taşıma kapasitesi 1762 tona yükselmiş ve böylece ihtiyaç fazlasıyla karşılanmıştır.

2. Ordu Menzil Bölge Müfettişliği kadrosunda Sivrihisar'la, Emirdağ hat komutanlıklarında çalıştırılan dokuz katar ve bir atlı araba kolu mevcuttur. Her katarda altı kol bulunan dokuz katarın beşi deve, üçü eşek, biri de kağnıdan müteşekkildir. Deve kollarında altmışar deve, eşek kollarında yüzer eşek, kağnı kollarında ellişer kağnı vardır. Hafif araba kolunda 41 çift atlı araba mevcuttur.

Menzil emrinde, 63 motorlu ulaştırma aracına sahip beş takımlı ve bir seyyar tamirhaneli oto ulaştırma bölüğü bulunmaktadır. Canlı araçların toplam taşıma kapasitesi 4500 tona yakındır. Taşıma kapasitesinin 330 tonu Emirdağ Hat Komutanlığı ve 90 tonu Sivrihisar Hat Komutanlığında istihdam edilmektedir.

Batı Cephesi Komutanlığı'nın 3 Ağustos 1922'deki emri gereği, demir tekerlekli bütün ağır kamyonlardan oluşan 49'ar kamyonluk iki bölükten birisi 2. Ordu emrine verilmiştir.

Tümen ve kolorduların erzak ve cephane kol ve katarları 5 veya 10 tonluk kollardan kurulu katarlar oluşturmaktadır. Bu kolların esas ulaştırma vasıtası olarak çift atlı dört tekerlekli arabalar, mekkâri ve develerden istifade edilmiştir. Menzillerin kollarında kullanılan esas ulaştırma vasıtaları çoğunlukla deve, öküz ve manda arabalarından oluşmaktadır. Eşek, mekkâri, tek atlı arabalarla ve kağnılar da menzillerin istihdam ettikleri kolları desteklemek üzere kullanılmıştır.

Motorlu ulaştırma araçların yetersizliği nedeniyle canlı ulaştırma vasıtalarının kullanılması karayolları ulaştırmasında intikallerin yavaş ilerlemesine dolayısıyla zaman kaybına yol açmaktadır. Polatlı'dan Sarayönü'ne at arabaları sekiz günde, öküz arabaları on iki günde, deve kolları dokuz günde ulaşabilmektedir. Batı Cephesi'ne ait 400 deve, Koçhisar ve ilçelerinin müteahhide ait 165 develik kolları ve halka ait 18 arabayla günde ortalama 25 ton cephane Polatlı'dan Sarayönü'ne taşınmaktadır, yine aynı istikamette 900 deve ile günde ancak 22 ton cephane taşınmaktadır.[47]

Batı Cephesi Komutanlığında Ulaştırma Hizmetlerinde Kullanılan Araçların Çeşitli Aylardaki Sayıları[48]

CİNSİ	AYLAR (1922)					
	Ocak	Şubat	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz
CANLI ARAÇLAR						
Tek atlı araba	210	189	950	146	108	89
Çift atlı araba	2716	2489	2519	2995	3059	3052
Öküz arabası	2130	2184	2073	2665	3412	1970
Kağnı	4206	3402	2151	2135	2624	2318
Eşek kolları	6650	6468	4462	9869	10308	?
Deve kolları	3319	3847	2348	6019	6445	?
MOTORLU ARAÇLAR						
Binek otosu	11	9	-	11	11	15
Kamyon	67	67	-	69	102	302

Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü emrindeki miri araçların yanında[49] sözleşmelerle bir kısım taşıma işlemleri müteahhitlere yaptırılmaktadır.[50]

Cepheye sevk edilen askerler Büyük Taarruz dönemi, 1922

8 Temmuz 1922 tarihinde cepheye ulaşan 140 adet Fransız kamyonunun (bir buçuk tonluk), ulaştırmanın esnekliği prensibine uygun olarak cephe emrinde toplu bir hâlde tutularak taarruz sırasında duruma göre, birlik kaydırmalarında (bindirilmiş birlikler hâlinde) kullanılması kararlaştırılmıştır.[51]

Temmuz 1922'de baş gösteren sığır vebası birlikler elinde bulunan öküz kollarının kullanımını sınırlamıştır. Sığır vebası hastalığı nedeniyle kolordu ve tümenlerde bulunan öküz kolları, Batı Cephesi emrindeki deve kollarıyla değiştirilmiştir.[52]

Demiryollarında ordunun, Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesi esnasında görevlerini terk eden Hristiyan memurların yerine Demiryol İşletme Taburu görevi devralmış, demiryolu üzerinde bırakılan 20 makine ve 500 vagonu katar haline getirmiş ve Ağapınar istasyonuna sevk ederek Garp Cephesi Komutanlığının takdirini kazanmıştır.[53]

Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Harekat Bölgesi'nde Haydarpaşa-Eskişehir- Ankara;

Haydarpaşa-Eskişehir-Afyon-Konya-Ulukışla-Adana; İzmir-Afyon-Konya ile İzmir-Aydın-Dinar demiryolu hatları bulunmaktadır.

Bu hatlara ilave olarak Ankara'dan Kırıkkaleye kadar uzanana 127 km uzunluğunda, dar (dekovil) bir demiryolu daha mevcuttur. "Elde 25 kadar çeşitli cinsten lokomotif ile 717 adet çeşitli vagon bulunmaktaydı."[54]

Pozantı–Yenice ve Konya ile cephe arasındaki hatlarda günlük cephane nakliyatını 320 tonun üzerine çıkarmanın lokomotif yetersizliği nedeniyle mümkün olmadığı anlaşılmıştır.[55]

Büyük Taarruz esnasında demiryollarının onarım ve işletilmesine yönelik olarak Fransızlar malzeme desteğinin yanı sıra teknik ve siyasi destek de sağlamışlardır.[56]

Türk Donanmasının Mondros mütarekenin altıncı maddesi gereğince Haliç'e alınarak enterne edilmesi sonucunda Karadeniz'de deniz üstünlüğü İtilâf Devletleri'nin elinde, özellikle Yunanlıların kontrolü altında bulunduğundan deniz ulaşımı kaçak olarak, ancak küçük deniz taşıt araçlarıyla yapılmaya çalışılmıştır.[57]

Umuru Bahriye Müdüriyeti 10 Temmuz 1920'de kurularak, Rus limanlarından sivil motorların da katılımıyla öncelikle Tuapse-Trabzon arasında ulaştırma faaliyetlerine Eylül 1920 sonlarında başlamıştır. Nakliye işlerini idare etmek üzere, "Trabzon Nakliyatı Bahriye Müfrezesi", Batı Karadeniz'de ise Ereğli Ulaştırma Bahriye Komutanlığı kurulmuştur. Ayrıca Batum, Tuapse ve Novrosiski'de, özellikle ulaştırmayı düzenleme göreviyle birer kıdemli deniz subaylığı ile İnebolu, Trabzon, Ereğli ve Akçakoca'da birer yükleme ve boşaltma komutanlığı teşkil edilmiştir.

Karadeniz'de deniz nakliyatı Trabzon-Samsun-Sinop-İnebolu-Akçakoca-İstanbul denizyolu hattı verimli bir şekilde kullanılarak emniyetle yapılmıştır. Deniz nakliyesinde kullanılan gemilerin taşıma kapasiteleri şu şekildedir: 800 tonluk Şahin vapuru, 550'şer tonluk Aydınreis ve Preve zegambotları, 300 tonluk Alemdar, 170 tonluk Batum, 80 tonluk Yıldız, 60 tonluk Mebruke, 45'er tonluk 4 No. lu Rusumat ve İnebolu, 40 tonluk Şems, 30'ar tonluk Gazal ve Sahil, 25 tonluk İnönü, 12 tonluk Sinop motor ve römorkörleri. Fethiye-Antalya hattında ise 900 tonluk Turan vapuru ve 21 tonluk yelkenli tekneler kullanılmıştır.[58]

Büyük miktarda malzeme ve personel yığınaklanmasına ihtiyaç duyan Büyük Taarruz öncelikle Fransızların Mersin yoluyla yaptıkları yardımın yanında İstanbul'dan Karadeniz ve İzmit bölgesine yapılan deniz ulaştırması ile Rus limanlarından ve Batum yoluyla Doğu cephesinden yapılan yardımın ulaştırma

filomuzla Karadeniz'in çeşitli limanlarına taşınması ve bu denizlerdeki iskeleler arası eşya ve kıta nakliyatıyla gerçekleşmiştir.[59]

Batı Cephesinde ikmal hizmetlerinin akışında kullanılan tek su yolu, 1. Ordu bölgesindeki Eğirdir gölü olmuştur. Göl üzerinde, odunla çalışan, saatte 8 mil hızla seyreden ve dört ya da altı mavna çekebilen bir römorkör mevcuttur. Mavnalar 400-500 kişi kapasitesine sahiptir ve elverişli havalarda günde bir iki sefer yapılabilmektedir. Başlangıçta bozuk olan iskelelerin, Batı Cephesi Komutanlığı'nca onarımları yaptırılmıştır. Zamanla göl üzerindeki işletme araç sayısı da artırılarak su üstü ulaştırma hizmetlerini düzenlemek maksadıyla Mart 1922'de bir de deniz taşıtları müfrezesi teşkil edilmiştir. Böylece Konya demir yolundan Akşehir istasyonuna getirilen ikmal maddeleri, önce Höyük iskelesine getirilip, buradan göl üzerinde işleyen araçlarla göl kuzey kıyısındaki Aşağıkaşıkara'ya ve ikmal yolu üzerinden 1. Ordu Cephesindeki birliklere kadar ulaştırılmaktadır.[60]

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sakarya Meydan Zaferi'nin ardından Türk Ordusu Ekim 1921'de morali güçlü olmasına rağmen, orduyu besleyecek para ve lojistik kaynaklardan mahrumdur. Sakarya Meydan Muharebesi sadece ordunun insan, silah, cephane ve malzemesini tüketmemiş; bir sonraki harekât için ihtiyaç duyulacak Polatlı-Ankara lojistik kaynakları da yitirilmiştir.

Birliklerin beslenmesi için Konya-Adana-Mersin havzasının taze kaynaklarının Konya demiryolu hattı üzerinden taşınması gerekmektedir. Bu nedenle kuvvet çoğunluğunun Akarçay güneyine alınması, Yunan ordusunun İzmir'le ulaşımını kesecek şekilde demiryolu bölgesinden, Sandıklı üzerinden kuzeye yöneltilebilecek kesin sonuçlu bir taarruzun seçilmesinde etkili olacaktır. Taarruz istikametinin kuzey-güney eksenine alınması lojistik ve ulaştırma sistemini de bu eksene taşımıştır. Yaklaşma istikametlerinin kuzey-güney eksenindeki harekata engel vasfı, taşıması yapılacak ikmal işlerine de güçlük çıkartmaktadır.

Yiyecek ve giyecek malzemelerinin yetersizliği, konaklama, barınma, içme ve kullanma suyunun temininde yaşanan sorunlar dolayısıyla hijyen sağlanamamıştır. Bu koşullar salgın hastalıkların artmasına ve birliklerin muharebe etkinliğinin düşmesine neden olmaktadır.

Topçu ve piyade silahlarının çok çeşitli ve değişik çapta olması birliklerde standartlığa engel olmaktadır. Aynı cins ve çaptaki silahlar birlikler içinde bütünlük sağlayacak şekilde dağıtılmaya çalışılmışsa da mühimmatın bütünleme ikmali tam olarak gerçekleşememiştir. Yolların ve ulaştırma araçlarının yetersizliği ise hızla ilerleyen taarruzdaki birliklere muharebenin en temel ihtiyacı olan mühimmatın ulaştırılmasında önemli bir sorun teşkil etmiştir.

Mevzide savunma yapan birliklerin ikmali için yeterli olabilecek yollar ve kağnı gibi çok yavaş ilerleyen ulaştırma vasıtaları, Büyük Taarruz gibi hızla ilerleyen taarruzi harekatın desteklenmesinde yetersiz kalmıştır. Birlikler ilerledikçe menzil depolarında bulunan malzemelerin hücum eden birliklere ulaştırılmasında ve dağıtılmasında önemli sıkıntılarla karşılaşılmış; personele yiyecek ve mühimmat ikmali harekatın tamamlanmasından sonra yapılabilmiştir.

Başlangıçtaki kaynak noksanlığının taarruz zamanı yaklaştıkça hızla tamamlanması, kıt kaynakların ordunun idamesinde ekonomik olarak kullanılmasını sağlamıştır. Doğru yerde yapılan sıklet merkezi ve kuvvet tasarrufu sayesinde Türk ordusu, pek çok konuda düşmandan üstün olmadığı halde taarruza başlamış ve tartışma götürmez bir zafer elde etmiştir.

DİPNOTLAR

1 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, (ed) Zeynep Korkmaz, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019), s. 453.
2 Kazım Özalp, *Milli Mücadele I (1919-1922)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985), s. 225.
3 *Türk İstiklal Harbi II, Batı Cephesi 5. Kısım 2. Kitap Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Takip Harekâtı, (23 Ağustos-10 Ekim 1921)*, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1973), s. 484.
4 İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1992), s. 1.
5 *Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi 6. Kısım 2. Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1995), s. 9-10.
6 Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları II*, (İstanbul: Kastaş A. Ş. Yayınları, 1988), s. 522.
7 Özalp, *a.g.e.*, s. 225; Martin Van Creveld, *Supplying War, Logistics from Wallestein to Patton*, (USA: Cambridge University Press, 1986), s. 8.
8 Ali İhsan Sabis, *Harb Hatıralarım 5 (İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri)*, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1993), s. 414-420; *Türk İstiklal Harbi VII'nci Cilt İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, (Ankara: Gnkur Basımevi, 1975), s. 448.
9 Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 517-588.
10 *A.g.e.*, s. 611-661.
11 Özalp, *a.g.e.*, s. 225, 233.
12 *Türk İstiklal Harbi II, Batı Cephesi 6. Kısım 1. Kitap Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim1921-31 Temmuz 1922)*, (Ankara: Genkur. Basımevi, 1967), Loj.Ek-18.
13 Bülent Durgun, *Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Ulaştırma Faaliyetleri (1912-1913)*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), s. 78-79.
14 *TİH VII İdari Faaliyetler*, s. 408.
15 *TİH II- 6/1*, s. 207.
16 *TİH II-6/2*, s. 287; *TİH II-6/1* (1967), Kuruluş: 8, 8a, s. 235–236.
17 *TİH II- 6/1*, s. 247.
18 *TİH II-6/1* (1967), s. 220.
19 Türkman, *a.g.t.*, s.154.
20 *TİH-II, 6-2*, s.2 89-296.
21 *TİH-II, 6-2*, s. 280-283.
22 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi 59*, Aralık 1967, Vesika No: 1374.
23 *TİH İdari Faaliyetler*, s.459–460.
24 *A.g.e.*, s. 460-461.
25 *TİH İdari Faaliyetler*, s. 463.
26 *TİH II-6/1*, s.296.
27 *TİH II-6/3*, s. 283.
28 *TİH İdari Faaliyetler*, s. 463–464.
29 *TİH II-6/1*, s. 254-255.
30 Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 592-594.
31 Özalp, *a.g.e.*, s. 227.
32 *TİH II-6/1*, s. 279.
33 *A.g.e.*, s. 596-597.
34 *A.g.e.*, s. 596-597.
35 Özalp, *a.g.e.*, s. 221.
36 *TİH II-6/1*, s. 279-280.
37 *TİH II-6/1*, s. 279-280.
38 Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 596-597.
39 Özalp, *a.g.e.*, s. 219.
40 *TİH II-6/1*, s. 300.
41 Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 599.
42 Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 600.
43 *TİH II-6/1*, s. 5–9.
44 *TİH II-6/3*, s. 285.
45 *TİH II-6/3*, s. 285.
46 *TİH II-6/2*, s. 306.
47 Sabis, *a.g.e.*, s. 201.
48 *TİH II-6/1*, Loj. Ek-26.
49 *TİH İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, s. 479.
50 *TİH İdari Faaliyetler*, s. 413.
51 *TİH II-6/1*, s. 300.
52 *TİH II-6/2*, s. 305.
53 Behiç Erkin, *Hatırat 1876-1958*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), s. 192; Ahmet Onur, *Türkiye Demiryolları Tarihi (1860-1953)*, (İstanbul: KKK. Yayınları, 1953), s. 81-82.
54 Önalp, *a.g.e.*, s. 22-23, 32-33.
55 *TİH* İdari Faaliyetler, s. 207.
56 *A.g.e.*, s. 208.
57 Önalp, *a.g.e.*, s. 32-33.
58 *Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 5'inci Kısım 2'nci Kitap Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14Eylül-10 Ekim 1921)*, (Ankara: Gnkur Basımevi, 1973), s. 481-482.
59 *Türk İstiklal Harbi V, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1964), s. 94.
60 *TİH II-6/1*, s. 244.

Sakarya'dan Büyük Taarruz'a Gergin Bekleyiş

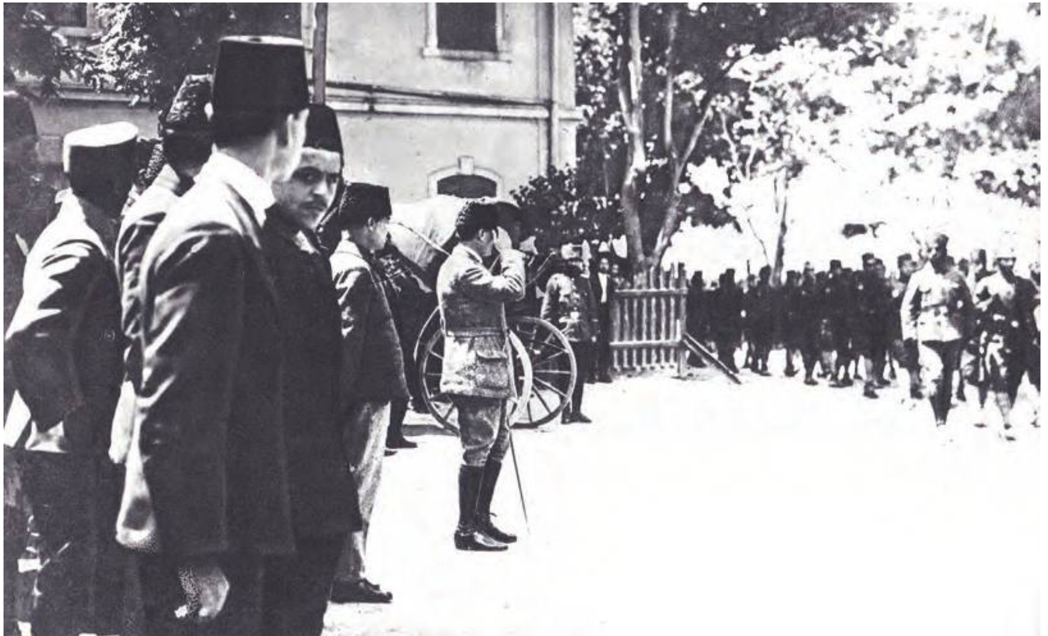
M. FATİH BAŞ

TAARRUZUN ERTELENMESİ MECLİSTEKİ TARTIŞMALARI DAHA DA ALEVLENDİRDİ. MUSTAFA KEMAL PAŞA VE FEVZİ PAŞA ANKARA'DAN AYRILMAYIP CEPHEDEKİ İŞLERİ İHMAL ETMEKLE İTHAM EDİLDİLER. BAZI VEKİLLER EN AZINDAN DAR BİR CEPHEDE TAARRUZ YAPILARAK ORDUNUN HAZIRLIK DURUMUNUN GÖRÜLMESİ KONUSUNDA ISRAR ETTİLER.

1921 yılı İstiklâl Harbi'nin gelgitlerle dolu bir safhasıydı. İnönü'de art arda alınan iki ayrı zaferle yükselen moraller ve Ankara'nın özgüveni Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nde alınan yenilgiyle büyük bir kırılma yaşamıştı. Yenilginin ardından yaşanan siyasî buhran dönemi Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) başkomutanlık görevini üstlenmesiyle kısmen sona ermiş ve beklenen Yunan taarruzunu karşılamak için yapılan üç haftalık hummalı bir hazırlık sürecinin ardından Sakarya Nehri boylarında Türk tarihinin en kritik muharebelerinden biri yaşanmıştı. Üç hafta süren kanlı muharebelerin ardından Yunan ilerleyişi durdurulmuş ve Yunanlıların Eskişehir-Afyon hattına çekilmesiyle savaş bir stratejik duraklama döneminde girmişti. Bu duraklama dönemi mevzilerinde bir Türk taarruzunu karşılamaya hazırlanan Yunanlılar kadar Türk tarafı için de krizlerle dolu gergin bir bekleyiş halini almıştı.

Türk ordusu, Yunanlıların geri çekilmesinin ardından tıpkı İnönü muharebeleri sonrası yaşanan Yunan geri çekilmelerinde olduğu gibi başarılı bir takip harekâtı yapamamış ve Yunanlılar yine düzenli bir şekilde çekilmeyi başarmışlardı. Yunanlıların İzmir istikametinde genel bir geri çekilmeye hazırlık yaptıklarını düşünen Mustafa Kemal Paşa, Yunanlıların başlıca çekilme güzergâhı olan İzmir istikametinin kapatılması için bir taarruz yapılması emrini verdi. İsmet Paşa'nın (İnönü) tereddütleri yüzünden gecikmeli bir biçimde, 30 Eylül 1921'de başlatılan ve Afyonkarahisar Muharebesi olarak anılan taarruz daha hazırlık aşamasında Yunanlıların hava keşif imkanları sayesinde fark edildi ve bölgeye sevk edilen takviye kuvvetlerin karşı taarruzuyla püskürtüldü.[1]

Muharebe, Türk tarafı açısından taktik bir başarısızlıkla sonuçlansa da Türk ordusunun Büyük Taarruz planına etki eden stratejik bir fayda sağlamıştı. Yunan kuvvetleri yaptıkları karşı taarruzla Afyon kuzeybatısından itibaren Afyon'u da içine alıp Afyon

Mustafa Kemal Paşa subay talimgahın tören geçişinde

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Kurmay Başkanı Albay Asım Gündüz ile

güneyindeki Kalecik Sivrisi'ne uzanan hattı ellerinde tutmuşlar ancak Afyon ile İzmir arasındaki başlıca irtibat hattı olan demiryolunu koruma güdüsüyle Afyon güneydoğusundaki tepeler hattını tutmak için Kocatepe gibi önemli bir arazi arızasını Türk kuvvetlerine terk etmişlerdi. Bu hatta kuvvetli bir tahkimat yapıp mevzi savunmasına hazırlandıkları ve mevzi ilerisindeki Türk hareketliliğini tespit etme konusunda hava keşfine güvendikleri için Türk ordusunun Kocatepe'nin sağladığı örtmenin gerisindeki Sandıklı-Şuhut-Çay hattında 11 ay süren hazırlıkları boyunca serbestçe hareket etmesine herhangi bir müdahalede bulunmadılar.[2] Anadolu'daki stratejik durum artık tersine dönmüş, savaşın başından beri iç hatlarda muharebe eden Türk ordusu artık dış hatlar durumuna geçmiş ve taarruz inisiyatifini büyük oranda yitiren Yunan ordusu Afyon kesiminde yarım ay şeklinde bir savunma hattına yerleşmişti.

Muharebeler sona erdikten sonra 14 Ekim 1921 itibarıyla Batı Cephesi'ndeki Türk kuvvetleri 200 kilometrelik bir cephe hattına yayılmış bir haldeydiler. Ankara'nın en büyük korkusu Yunanlıların, sıklet merkezi Afyon olacak biçimde Afyon ve Eskişehir üzerinden iki kolla taarruza geçmeleriydi ki bu durum Türk ordusunun kuşatılması tehlikesini doğurabilir ve ordu kuşatılmamak için tekrar Sakarya gerisine çekilmek zorunda kalabilirdi. Bu sebeple Yunanlıların kuvvetlerinin büyük kısmını Afyon'da toplamalarına engel olmak için V. Süvari Kolordusu Uşak güneyine gönderilerek Türk ordusunun bu bölgede büyük bir harekât planladığı izlenimi yaratılmaya çalışıldı. Neyse ki Yunanlıların böyle bir taarruz yapabilecek güçleri yoktu. Buna rağmen Yunanlıların taarruz ihtimali 1922 yazına kadar başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Türk komutasının zihnini meşgul etmeye devam etti.[3]

TAARRUZ ÖNCESİ ORDU TEŞKİLATINDA VE KOMUTA KADEMESİNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

Türk tarafının Yunanlıların Sakarya'daki kayıplarını tamamlayıp, derlenip toparlanmasına ve Eskişehir-Afyon hattına yerleşmesine fırsat vermeye niyeti yoktu. Afyon güneyine toplanacak kuvvetlerle kış bastırmadan Yunan ordusunun sağ yan ve gerisinin kuşatılmasını hedefleyen bir taarruz yapılmasına karar verilmişti. Taarruzun bir an önce yapılması için ordu teşkilatında değişikliklere başlandı. Sakarya Muharebesi biter bitmez 13 Eylül 1921'de grup teşkilatı terk edildi ve bütün grup komutanlıkları kolordu komutanlığı adını aldı.[4] Bu esnada Batı Cephesi'nin de tekrar ikiye bölünmesi ve Afyon kesiminde Güney Cephesi Komutanlığı'nın kurulması gündeme geldi.[5] Başkomutanlığı bu düşünceye sevk eden başlıca faktörün, Temmuz 1921'de yaşanan Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında 170 kilometrelik bir cephe hattında muharebeye giren Batı Cephesi birliklerinin sevk ve idaresinde gösterilen zafiyet olduğu neredeyse kesindir. Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa'nın (Çakmak), İsmet Paşa'yı tekrar bu denli ağır bir sorumluluk altında bırakmak istememiş olmaları muhtemeldir.

Kurulması planlanan Güney Cephesi'ne komutan olarak düşünülen isim ise Malta'dan firar ederek Anadolu'ya gelen ve Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara istasyonunda samimi şekilde karşılanan Ali İhsan Paşa (Sabis) idi. Yunan ordusuna kesin darbenin vurulacağı yerde icra edilecek harekâta komuta etmek üzere İsmet Paşa'nın değil de Ali İhsan Paşa'nın düşünülmüş olması, Mustafa Kemal Paşa'nın harp akademisinden sınıf arkadaşı Ali İhsan Paşa'nın komutanlık vasıflarına duyulan güveni göstermesi yönünden dikkat çekicidir. Birinci Dünya Savaşı'nda 6'ncı Ordu komutanlığı yapan Ali İhsan Paşa'nın kamuoyu nezdindeki şöhreti de şüphesiz ki İsmet Paşa'dan daha büyüktü. Irak'ta İngilizler, Doğu Anadolu'da ve İran'da da Ruslar karşısında gösterdiği performans sayesinde İngilizler tarafından da Anadolu'daki en parlak generallerden biri olarak görülmekteydi. Hakkındaki İngiliz raporlarında, derin kar ve şiddetli soğukta icra edilen operasyonlardaki başarısına da ayrıca dikkat çekilmekteydi. Şu hâlde, kış yaklaşırken yapılacak ve belki de kışa sarkacak bir taarruz için ideal adaydı.[6]

Anadolu'ya yeni ulaşmış Ali İhsan Paşa'nın, planlanan taarruz harekâtında başrolü üstlenmesi ve kendisinin de cephenin ikincil öneme sahip kuzey kesiminde tali taarruza komuta etmesi ihtimalinin İsmet Paşa'yı rahatsız etmiş olması muhtemeldir. Ali İhsan Paşa da kendisinden daha kıdemsiz olan İsmet Paşa'nın (Ali İhsan Paşa, Mühendishane-i Berrî-i

Dağınık bir şekilde intikal eden Yunan Birliği

Hümayun'dan 1902'de mezun olmuştu; İsmet Paşa ise 1903 mezunuydu) cephe komutanlığı yapıyor olmasından aynı şekilde rahatsızdı ve Anadolu'ya ulaştığından beri bu görüşünü gizlememişti.[7] İsmet Paşa'nın 1921 yazındaki en buhranlı günlerde yürüttüğü cephe komutanlığı görevini şimdi Yunan ordusunun mağlup edilmesi ihtimali ortaya çıktıktan sonra başka bir komutanla paylaşmak istememesi ne kadar doğalsa, Ali İhsan Paşa'nın da kendisinden kıdemsiz bir komutanın emrinde görev yapmak istememesi o denli doğaldı.

Cephenin ikiye bölünmesi konusunda görüşü alınan İsmet Paşa, Başkomutanlık makamına gönderdiği bir mütalaa ile Konya demiryolu üzerinden yürütülen ikmal faaliyetlerinin cephenin ikiye bölünmesi halinde çok daha güçleşeceğini söyleyerek bu karara itiraz etti. İsmet Paşa'nın haklı sayılabilecek bu itirazı üzerine 7 Ekim'de doğrudan Batı Cephesi'ne bağlı olmak üzere 1'inci Ordu Komutanlığı kuruldu ve Ali İhsan Paşa ordu komutanı yapıldı.[8] Sonuçta kâğıt üzerinde iki ayrı cephe komutanlığı kurulmasa da cephenin güney kesimindeki bütün kuvvetler Ali İhsan Paşa emrine verildi, yani Yunanlılara asıl darbeyi vurma görevi yine onun oldu. İsmet Paşa da bütün Batı Cephesi'nin komutanlığı görevini muhafaza etmiş oldu. Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar da harekâtın komutasını tamamen İsmet Paşa'nın eline bırakmama konusundaki maksatlarına ulaşmış oldular.

Burada, muhtemelen "Anadolu Ordusu'nda kıdem Anadolu'ya geçince başlar" kaidesi işletilmiştir. Bu konuda yazılı bir kayıt olmasa da özellikle 1 Kasım 1921'de Malta'dan dönen yüksek rütbeli subayların görevlendirmelerinde böyle bir kaide olduğu ve buna bağlı kalındığı açık bir biçimde göze çarpar. 18 Kasım 1921'de 2'nci Ordu Komutanı yapılan Yakup Şevki Paşa (Sübaşı) ve 9 Şubat 1922'de Elcezire Cephesi komutanlığına atanan Cevat Paşa (Çobanlı) Anadolu'daki diğer tüm komutanlardan daha kıdemliydiler.[9] Onlar gibi İstiklâl Harbi'ne geç katılan birçok subay kendilerinden kıdemsiz subayların emrinde görev yapmak zorunda kalmışlar veya görece daha önemsiz görevlere getirilmişlerdir. Diğer yandan bu durum pekâlâ İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrası çıkarılan tasfiye-i rüteb kanununun ve ardından yaşanan savaşlar boyunca standart dışı bir hal alan kıdem ve terfi sisteminin bir uzantısı olarak da yorumlanabilir. Cevat ve Yakup Şevki Paşalar bu duruma ciddi bir tepki göstermeseler de Ali İhsan Paşa sık sık İsmet Paşa'nın otoritesini sarsacak girişimlerde bulunmuş ve Büyük Taarruz arifesinde ciddi bir komuta krizine sebep olmuştur. Ali İhsan Paşa'nın harp akademisinden sınıf arkadaşı olan ancak Anadolu'ya geçtiği günden beri kendisinden kıdemsiz İsmet Paşa'nın kurmay başkanı olarak görev yapan Asım Gündüz sonradan şöyle yazmıştı: "Kurtuluş Savaşı'nın şahsiyetleri arasındaki en büyük anlaşmazlık kıdem meselesinden çıkmıştır (...) Şu anda çok yadırganabilecek olan bu hakikat, aslında millî cidalin hiyerarşi çekişmelerinin temelini teşkil eder."[10]

YAPILAMAYAN TAARRUZ: "SAD" PLANI VE TARTIŞMALAR

Yunanlılara taarruz edecek grubun komutanını bulan Başkomutanlık, Ekim ayının ortasına kadar hazırlıkların tamamlanacağını öngörmüştü. Kış bastırmadan ve yağmur mevsimine kalmadan taarruz edilmesi planlanıyordu. Taarruzun, Sandıklı kesiminde toplanan kuvvetlerle kuzeye doğru kuvvetli biçimde yapılması ana fikri esas alınarak Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından bir taarruz planı hazırlandı. Hazırlanan plana, gizliliği sağlamak için Sad Planı adı verilmişti. Bu isim, kuvvetlerin büyük kısmının toplanacağı Sandıklı'nın Arap harfleriyle yazılışının baş harfi olan sad (ص) harfinden başka bir anlam ifade etmiyordu.[11]

Başkomutanlık Ekim ayı ortasında taarruz etmeyi istese de İsmet Paşa taarruz hazırlıkları için en az 1 ay gerektiğini bildirdi. Ancak Genelkurmay Başkanlığı 15 Ekim 1921 günü İsmet Paşa'ya gönderdiği direktifle Sad Taarruz Planı'nın ana hatlarını açıkladı ve mütalaasını istedi. İsmet Paşa, Fevzi Paşa, Ali İhsan Paşa ve kolordu komutanları arasındaki yazışmalar Kasım ayına kadar devam etti. Taarruz için belirle-

nen ana fikirde herkes mutabıktı. Taarruz Yunanlıların sağ yanlarını kuşatarak İzmir'le bağlantılarının kesilmesi ve bir imha muharebesiyle mağlup edilmelerini hedefleyecekti. Planın en riskli kısmı kuvvetlerin tamamına yakınının Afyon güneyine toplanmasıyla Eskişehir bölgesinde bulunan Yunan kuvvetleri karşısında Ankara istikametinin açık bırakılmasıydı. Fevzi Paşa Yunanlıların güneyde taarruz başladıktan sonra Eskişehir'deki kuvvetlerini güneye sevk edecekleri ve Ankara'ya taarruzu düşünmeyecekleri fikrindeydi.[12]

Fevzi Paşa ve cephedeki komutanlar arasında taarruz planı konusunda fikir birliği olsa da taarruzun zamanlaması konusunda anlaşmaya varılamadı. Fevzi Paşa hemen taarruz edilmesi gerektiğini bildirirken İsmet Paşa hazırlıkların ay sonunda tamamlanmasından sonra taarruza geçilebileceğini bildirdi. Ali İhsan Paşa ve kolordu komutanları ise ordunun taarruza kesinlikle hazır olmadığını, birliklerin ikmali konusunda, özellikle de nakliye vasıtaları konusunda eksiklikler giderilmeden taarruz edilemeyeceğini belirttiler.[13] Özellikle Ali İhsan Paşa Kasım ayına girilirken taarruz edilmesi için Fevzi ve İsmet Paşaların ısrarı karşısında hayli tedirgin olmuş ve Sarıkamış Harekâtı öncesi söylenenleri hatırlamıştı. 19 Ekim'de İsmet Paşa'ya gönderdiği raporunda şöyle diyordu: "Hayâlat ile ve batıl zanlarla kendimizi iğfale ve hükümetin vaziyet-i umumiyesini tehlikeye koymaya meydan vermek doğru değildir."[14]

Yeni kurulan 2'nci Ordu'nun komutanlığına getirilen Yakup Şevki Paşa da göreve başladıktan sonra emrindeki birliklerin içler acısı durumunu görünce dehşete düşmüştü. İstiklâl Harbi'nin düzenli ordu devrinde bütün komutanların kanıksadığı muharebe hizmet destek birliklerinin eksikliği, cephane yokluğu ve tümenlerdeki silah çeşitliliği onun Birinci Dünya Savaşı'nda alışık olduğu bir durum değildi. Mevcut cephane durumunun ciddi bir muharebede yeterli olmadığını İsmet Paşa'ya bildirdi. Aynı raporda ordudaki tümenlerin mevcudunu artırıp tümen sayısını azaltma önerisinde bulundu. Bu durum normal şartlar altında ordunun idaresini pekâlâ kolaylaştırabilir ve tümenlerin ateş gücünü Yunan tümenlerine denk hale getirebilirdi ama halihazırda Gemlik'ten başlayıp Eskişehir ve Afyon batısından geçen ve Denizli'ye kadar uzanan 600 kilometrelik bir cephe hattının tutulmasını imkânsız kılardı. İsmet Paşa bu öneriyi reddetti. Ancak tümenlerin silah birliğinin sağlanması yönündeki teklifi uygun bulundu ve Ocak ayına kadar yerine getirildi.[15]

Ordunun iki aya yakın süredir Eskişehir-Afyon hattında hareketsiz bulunması, komutanların taarruz konusunda olumsuz görüş beyan etmeleri mecliste bir an önce taarruz yapılmasını isteyen milletvekillerinin eleştirilerini şiddetlendirmeye başladı. Özellikle Başkomutanlık Kanunu tartışmalarında bazı milletvekilleri bu durumu eleştiriyorlardı.[16] Yaza kadar kanun her yenilendiğinde aynı eleştiriler tekrar tekrar dillendirildi. Diğer yandan ordunun taarruz edemeyeceğini düşünen ve artık diplomatik kanallarla sonuç aranmasını uman milletvekilleri de vardı. Özellikle Malta'dan yeni dönen ve İstiklâl Harbi'nin daha kritik safhalarında Ankara'da bulunmamış kişiler mevcut askerî stratejiyi sorgulamaya başladılar.[17]

Hem yapılan eleştiriler hem de cephedeki askerlerin boş kalmasından dolayı gevşemeleri ihtimali Mustafa Kemal ve Fevzi Paşaları kaygılandırmıştı. Dahası hareketsiz bekleyen ordu firar vakalarının yanında hastalık yüzünden kayıp vermeye devam ediyordu. Cephe gerisinde ölenlerin sayısı cephede ölenlerin sayısından fazlaydı. 9 Kasım 1921'de Genelkurmay'dan İsmet Paşa'ya gönderilen bir direktifle havaların hala iyi gitmekte olduğuna, eksiklerin büyük oranda giderildiğine, Yunanlıların ise henüz eksiklerini tamamlamaya fırsat bulamadıklarına dikkat çekilerek ilkbahara kalmadan ordunun taarruza geçmesi gerektiği bildirildi. Ancak sonraki günlerde havanın bozması ve yağmur mevsiminin başlaması, çamur deryasına dönen yolların geçilmez hale gelmesi ve demiryo-

Yunan süvari birliği

lundan uzaklaşan birliklerin ikmalinin neredeyse imkânsız bir hal alması sonucu taarruz ileri bir tarihe bırakıldı. 10 Aralık günü İsmet Paşa'nın Akşehir'de Mustafa Kemal Paşa'yla görüşerek ordunun erzak ve cephane ihtiyacının ancak %50'sinin sağlanabildiğini ve taarruz için yeterli personele sahip olunmadığını bildirmesinin ardından taarruz kesin olarak ilkbahara ertelendi.[18]

Taarruzun ertelenmesi meclisteki tartışmaları daha da alevlendirdi. Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa Ankara'dan ayrılmayıp cephedeki işleri ihmal etmekle itham edildiler. Bazı vekiller en azından dar bir cephede taarruz yapılarak ordunun hazırlık durumunun görülmesi konusunda ısrar ettiler. Hazırlıklar tamamlanmadığından taarruz edilmeyeceği konusunda başkomutanlığın kararının kesin olduğunu anlayan vekillerden bir kısmı Yunanlılar karşısında zayıf bir örtme kuvveti bırakıp Irak'taki İngiliz kuvvetlerine taarruz edilmesini dahi teklif etmişlerdi.[19] Mustafa Kemal Paşa mecliste yapılan eleştirileri dış siyasette çok akıllı bir biçimde kullanmayı bildi. Kendisine yapılan eleştirilere birinci elden şahit olan Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Olağanüstü Yetkili Temsilcisi olarak Ankara'da bulunan Mihail Vasilyeviç Frunze'ye, eğer 3-4 ay içinde yeterli yardım ulaşmazsa savaşmaktan vazgeçilip diplomatik yolların deneneceğini söyledi. Kendisinin savaşmayı bırakmak gibi bir niyet hiç olmamıştı ama bu sözleri Frunze'yi etkilemeyi başardı. Frunze, SSCB Dışişleri Halk Komiseri Georgi Çiçerin'e gönderdiği raporunda bu durumu bildirdi ve Sovyet yardımlarının artırılmasını sağladı.[20]

1921/1922 kışında Türk ordusunda yapılan askerî hazırlıklar sadece malzeme ve personel ikmalinden ibaret edildi. Hazırlıkların en önemli ayaklarından birini eğitim konusu teşkil etmişti. Silahaltına alınan neferlerin eğitimleri için yedi ayrı depo alayı kurulmuştu. Topçu, istihkâm ve makineli tüfek müfettişlikleri kurularak bu birliklerin eğitimini koordine etmekle görevlendirilmişti. Topçu subayı yetiştirmek için Konya'da bir topçu okulu açılmıştı. Yine yaklaşan taarruz harekâtında dikenli teller ve farklı engellerle tahkim edilmiş Yunan mevzilerine sızma harekâtı gerçekleştirmek için 1921 yılı yazından beri her tümende birer adet bulunan hücum taburlarının eğitimine önem verilmişti.[21]

Şubat ayına gelindiğinde taarruz hazırlıklarının yanında Yunan ordusunun başlatabileceği bir taarruz ihtimali de göz önünde bulundurulmaya başlandı. Olası bir taarruz halinde mevcut mevzilerin gerisinde ikinci ve üçüncü hat savunma mevzileri belirlendi. İsmet Paşa'nın Yunanlıların Eskişehir üzerinden yapabilecekleri bir taarruz karşısında burayı takviye etme yönündeki teklifini Fevzi Paşa kabul etmemiş, Sad Planı'nın uygulanmasında kararlı olduğunu ve Yunan taarruzunun pek mümkün görünmediğini söylemişti.[22]

Mart ayıyla birlikte ilkbahar da gelmişti ama askerî hazırlıklar halen tamamlanmamıştı. 22 Mart'ta İtilaf Devletleri, Anadolu'da savaşı sona erdirmek için Yunanistan ve Ankara Hükümeti arasında bir ateşkes önerisinde bulundular ve 26 Mart'ta da barış şartlarını bildirdiler. Ankara bu girişime tümden kapılarını kapatmasa da temasların sona erdiği 22 Nisan'a kadar yazışmalara devam etti. Ancak hem Nisan ayı olmasına rağmen taarruzun başlamaması hem de barış teklifinin kabul edilmemesi halihazırda ciddi bir ekonomik buhranla karşı karşıya olan meclis içinde tepkilere de sebep oldu.[23] Besim Atalay kürsüden şöyle seslenmişti: "Ne yapacaksak yapalım, geberelim gebertelim ne yapalım, yapalım. Herhalde taarruz edelim yahut sulh olalım arkadaşlar."[24]

Fakat cephede ordu komutanları arasında taarruz konusunda görüş ayrılığı vardı. Ali İhsan Paşa gerekli hazırlıklar tamamlanırsa Haziran ayında taarruza geçilmesi taraftarıydı. Yakup Şevki Paşa'ya göre ise eldeki orduyla taarruz edilmesi mümkün değildi. Küçük rütbeli subayların eğitiminin yetersiz olduğu

Fevzi Paşa ve Genelkurmay Başkanlığı karargah subayları

1.Ordu Komutan Sakallı Nurettin Paşa

gerekçesiyle komuta heyetinde bir tasfiye yapılması gibi taarruz ihtimalini büsbütün ortadan kaldıracak önerilerde bulunmaktaydı. Ayrıca halen ordu teşkilatının küçültülmesi gerektiğini söylüyordu.[25]

TAARRUZ KARARININ ALINMASI VE PLANA SON HALİNİN VERİLMESİ

Mustafa Kemal Paşa hazırlıkların tamamlanmak üzere olduğuna kanaat getirerek taarruz kararını 16 Haziran 1922 günü vermişti. Ancak bir yıla yakındır beklenen taarruz başlamak üzereyken Ali İhsan Paşa'nın, emrindeki I. Kolordu Komutanı Albay İzzettin Bey'le (Çalışlar) idarî konularda yaşadığı fikir ayrılıkları sonucu bir komuta krizi doğdu. Ali İhsan Paşa önceki dönemlerde İsmet Paşa'yla da farklı gerginlikler yaşamış ancak hadiseler çoğu sefer İsmet Paşa'nın alttan almasıyla kapanmıştı. Ancak tam da kritik bir döneme girilirken çıkan bu kriz bardağı taşıran son damla oldu. Kendisinin meclisteki muhalif milletvekilleriyle de temasta olduğunun ortaya çıkması sonucu 18 Haziran'da başkomutanlık emriyle görevden alındı ve yargılanmasına karar verildi.[26]

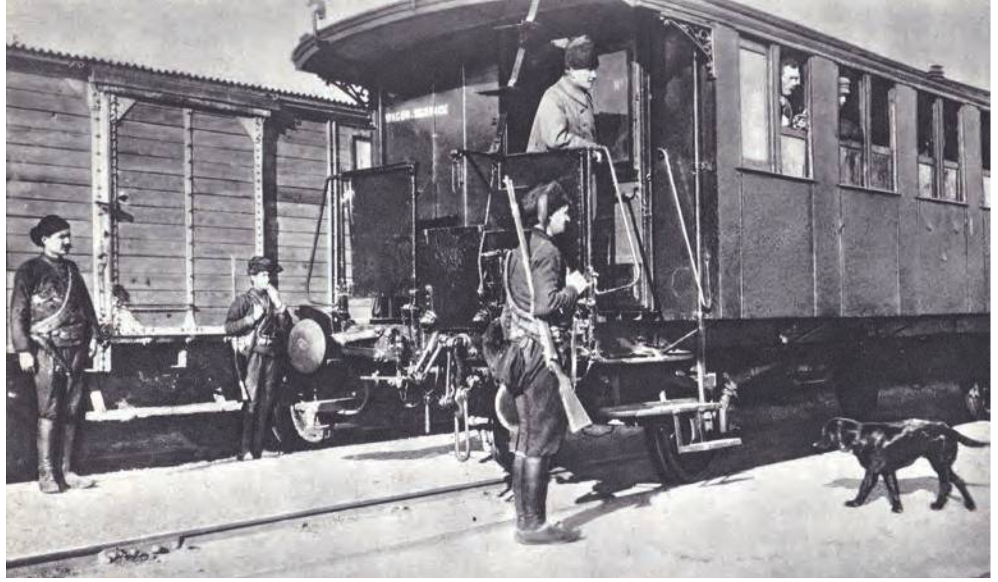
Boş kalan 1'inci Ordu komutanlığı makamını doldurmak ise daha büyük bir sorundu. Mustafa Kemal Paşa önce Moskova'daki Ali Fuat Paşa'ya (Cebesoy) bu görevi teklif etti ancak önceden Batı Cephesi komutanlığı yapmış bulunan Ali Fuat Paşa bu teklifi geri çevirdi.[27] Ardından Refet Paşa'ya (Bele) görev teklif edildi. Refet Paşa ise 1921 Mayıs ayında Güney Cephesi komutanlığının lağvedilmesinden beri İsmet Paşa'ya kırgındı ve kesinlikle onun emrinde görev yapmayacağını söyledi. Ayrıca hem subay olarak İsmet Paşa'dan 5 yıl daha kıdemliydi hem de Bandırma vapurunun yolcularından biri olarak "Anadolu kıdemi" İsmet Paşa'nınkinden daha öndeydi.[28] Mustafa Kemal Paşa son çare olarak Pontus ve Koçgiri Ayaklanmalarındaki sert tutumu yüzünden açığa alınan Sakallı Nurettin Paşa'ya (Konyar) ordu komutanlığı görevini önerdi. Nurettin Paşa'nın büyük bir hevesle görevi kabul etmesi ve 30 Haziran'da 1'inci Ordu komutanlığına getirilmesiyle bu kriz de sona erdi.[29]

Ordu komutanlığı meselesini halleden Mustafa Kemal Paşa 2 Temmuz'da İsmet Paşa'dan taarruz hakkında görüş bildirmesini istedi. İsmet Paşa I. ve IV. Kolorduları kesin sonuç noktası olarak belirlenen Afyon doğusundaki Yunan mevzilerine taarruz için Sandıklı-Şuhut arasına; IV. ve VI. Kolorduları Afyon batısındaki ve kuzeyindeki Yunan kuvvetleri karşısında; V. Süvari Kolordusu'nu ordunun sol yanında Sincanlı Ovası'na inecek şekilde Sandıklı batısında ve 6'ncı Piyade Tümeni'ni de süvari kolordusunun batısında toplamayı ve II. Kolordu'yu da Afyon doğusunda tutmayı teklif etti.[30] Mustafa Kemal Paşa bu teklife katılmakla beraber kesin sonuç noktasında kuvvet üstünlüğünün elde edilmesi işini şansa bırakmamak adına II. Kolordu'nun da Sandıklı-Şuhut arasına alınmasını gerekli gördüğünü bildiren bir cevap gönderdi. Böylece Büyük Taarruz planını son hali az çok belirlenmiş oldu.[31]

27/28 Temmuz 1922 gecesi Akşehir'deki Batı Cephesi karargahında bir araya gelen Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşalar taarruz için 15 Ağustos'a kadar hazırlıkların tamamlanması kararlaştırıldı ve ertesi gün de ordu komutanlarının katıldığı bir toplantıda plan tekrar gözden geçirildi. Bu toplantıda Yakup

Mustafa Kemal Paşa I. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa'yla, Afyon Çay Tren İstasyonu

Mustafa Kemal Paşa Büyük Taarruz Planlaması için Akşehir istasyonunda

Şevki Paşa taarruzun yapılmasına daha önceden karşı çıktığı gibi yine karşı görüş beyan etmiş ancak alınan kararı kabul etmek zorunda kalmıştı. İsmet Paşa 6 Ağustos'ta ordu komutanlarına gizli taarruza hazırlık emirlerini gönderdi. 13 Ağustos'ta Fevzi Paşa ve 20 Ağustos'ta da Mustafa Kemal Paşa Akşehir'e ulaştı. Aynı gece ordu komutanlarıyla son bir kez daha toplanıldı, plan son kez gözden geçirildi ve taarruz günü 26 Ağustos olarak belirlendi.[32]

Planın ana hatları Sad Planı'ndan beri değişmemişti. 1'inci Ordu'nun tertiplendiği kesin sonuç noktası düşmanın en hassas olduğu bölgeydi. Kesin sonuç noktasında Yunanlıların üç katı kuvvet toplanarak sıklet merkezi tesis edilecekti. Burada gerçekleşecek yarmanın ardından düşmanın ana ikmal ve stratejik çekilme yolu sadece 15 kilometre mesafedeydi. Böylece yarmanın ardından yapılacak kuşatma da Yunan ordusunun çekilme yoluna en yakın kanadı üzerinden gerçekleşecekti. Yunan ordusu personel mevcudu ve silah sayısı itibarıyla Türk ordusundan daha üstün olsa da kuşatma kanadında üstünlük Türk ordusunda olacaktı. Tabi bunun gerçekleşmesi için birliklerin taarruz mevzilerine yaklaşmaları esnasında gizliliğin sağlanması şarttı. Bu esnada 2'nci Ordu da daha kuzeyde yapacağı taarruzla düşmanı kendi cephesinde tespit edecek ve ihtiyatlarını kullanma konusunda kararsız bırakacaktı.[33]

Türk ordusu, yarma ve kuşatmayı gerçekleştirdikten sonra Yunan ordusunun büyük kısmını Afyon-Dumlupınar-Döğer üçgeninde imha edecekti. Burada kilit sözcük "imha" idi. Ankara hükümetinin hem Anadolu'yu hem de Trakya'yı kurtaracak biçimde arzu ettiği şartlarda bir barış antlaşması elde etmesinin yolu Anadolu'daki Yunan ordusunun imha edilmesinden geçiyordu. Yunan ordusunun imha olmadan Milne hattına veya İzmir'in doğusunda yeniden tesis edeceği bir savunma hattına çekilmesi savaşı daha da uzatabilir veya Mustafa Kemal Paşa'yı mecliste ortaya çıkacak baskıya boyun eğerek istemediği şartlarda barış masasına oturmak zorunda bırakabilirdi.

26 Ağustos 1922 sabahı Afyon kesiminde yarım ay şeklindeki Yunan savunma hattı karşısında biri süvari kolordusu olmak üzere toplam 6 kolordu ve 4'ü süvari tümeni olmak üzere toplam 23 tümen toplanmıştı. Bir yıla yakın devam eden hazırlıklar sonucunda ordu mevcudu 8.658 subay, 199.283 er, 100.352 tüfek, 5.282 kılıç 2.864 makineli tüfek, 323 top seviyesine yükseltilmiş ve İstiklâl Harbi'nin başından beri ilk defa Yunan ordusuna hemen hemen denk bir kuvvet toplanabilmişti.[34] Sabah 05.30'da başlayan topçu ateşiyle birlikte Türk tarafının krizlerle dolu gergin bekleyişi sona ermiş ve Büyük Taarruz nihayet başlamıştı.

DİPNOTLAR

1 Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), s. 367-369.
2 Celâl Erikan, *Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1971), s. 174-175.
3 Şükrü Erkal, *Türk İstiklâl Harbi II'inci Cilt 6'ncı Kısım 1'inci Kitap Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1967), s. 45-46.
4 Erikan, *a.g.e.*, s. 165.
5 Erkal, *a.g.e.*, 48.
6 Stanford Shaw, *From Empire to Republic Volume III Part 2*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), s. 1673.
7 Ali İhsan Sabis, *Millî Mücadele Hatıraları*, (İstanbul: Timaş Yayınevi, 2021), s. 86.
8 Belen, *a.g.e.*, s. 369.
9 Yakup Şevki Paşa'nın askerî safahatı için bkz. Necati Ökse, Nusret Baycan, Salih Sakaryalı, *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989), s. 71-73; Cevat Paşa'nın askerî safahatı için bkz. Ökse, Baycan, Sakaryalı, *a.g.e.*, s. 20-22.
10 Asım Gündüz, *Hatıratlarım*, (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1973), s. 125-126.
11 Belen, *a.g.e.*, s.369-370.
12 Erkal, *a.g.e.*, s. 50-60.
13 Erkal, *a.g.e.*, s. 56-59.
14 Sabis, *a.g.e.*, s. 127.
15 Erkal, *a.g.e.* s. 91-92.
16 *TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt 2*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985), s. 420.
17 Alper Çeker (Editör), *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk*, (İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2020), s. 909-910.
18 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 64, Sayı: 134, Belge no: 25.
19 Çeker, *a.g.e.*, s. 920-921.
20 Erikan, *a.g.e..*, s. 178.
21 Edward J. Erickson, *The Turkish War of Independence: A Military History 1919-1923*, (Santa Barbara: ABC Clio, 2021), s. 259.
22 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 64, Sayı: 134, Belge no: 31-1, 31-2.
23 Erikan, *a.g.e.*, 186.
24 *TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt 2*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985), s. 219-220.
25 Erkal, *a.g.e.*, 140-141
26 Çeker, *a.g.e..*, s. 956.
27 Çeker, *a.g.e.*, s. 956.
28 Gündüz, *a.g.e.*, s. 128.
29 Sabahattin Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2014), s. 266.
30 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 64, Sayı: 134, Belge no: 47-9
31 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 64, Sayı: 134, Belge no: 47-10
32 Çeker, *a.g.e.*, s. 958-960.
33 Nurettin Türsan, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Stratejisi*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983), s. 94.
34 Kemal Niş, *Türk İstiklâl Harbi II'inci Cilt 6'ncı Kısım 2'nci Kitap Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1968), EK-2

Yunan Generalleri ve Küçük Asya Ordusu'nun Hezimetindeki Rolleri

KONSTANTINOS TRAVLOS

KÜÇÜK ASYA YUNAN ORDUSU'NUN YENİLECEĞİ TÜRK BÜYÜK TAARRUZU ÖNCESİNDE KAÇINILMAZ GÖRÜNÜYORDU. ORDUNUN TUTUNDUĞU, SİYASİ ZEMİNDE KARŞILIĞINI BULMUŞ FAKAT ASKERİ ANLAMDA KARŞILIĞI OLMAYAN CEPHE HATTI, CHATZANESTES'İN DE HAKLI BİÇİMDE BELİRTTİĞİ GİBİ "ÖLÜM İÇERİYORDU".

ÇEVİRİ: SEÇKİN DEMİROK

Yunan Ordusu'nun 1922 Ağustos ayında tamamıyla çökmesinin sebebi neydi? Türk stratejisi ve harekâtı tek başına bu sonucu açıklamada kısmen yardımcı olabilir. En az onun kadar önemli olan ise Yunan askeri hiyerarşisindeki kilit aktörlerin verdikleri ve vermedikleri kararlardı. Asker birliklerin yığınaklanması ve muhtemelen diplomatik koşullar Yunanistan'ın Sevrés'de elde ettiklerinden taviz vermesini imkânsız hâle getirmişti. Hatta bu açmaz, 1921 sonu ve 1922'de Yunan hükümeti tarafından da kabul edilmişti. Sonuçta bu faktörler Küçük Asya Yunan Ordusu'nun bir taarruz halinde tutunmasını zorlaştıracak şekilde tertiplenmesine sebebiyet vermişti. Başka bir işgal hattına çekilmek imkânsız olarak değerlendirilmişti. Fakat bozgun ve imha altında belli kişilerin verdikleri belli kararlar yatmaktadır. Bu makalede karar vericileri odağımıza alarak, Yunan bozgununun neden bu kadar topyekûn ve feci olduğunu ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Öncelikle, Küçük Asya Yunan Ordusu'nun Ağustos 1922'de arazideki tertiplenmesini, iki kişinin Eylül 1921'den beri verdikleri kararların sonucunda irdeleyerek başlamamız gerekiyor. Bu iki kişi Yunan Başbakanı Demetrios Gounares'le, Haziran 1922'ye kadar Küçük Asya Yunan Ordusu komutanı olan Korgeneral Anastasios Papulas'tır. Hem Gounares hem de Papulas, Yunan işgal hattının daha savunulabilir bir çiz-

Korgeneral Chatzanestes bir piyade alayını denetliyor

Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Korgeneral Georgios Chatzanestes

giye geri çekilmesi hususunda isteksizlerdi. Bunun sebebi böyle bir ihtiyacı görmezden gelmelerinden kaynaklı değildi. Aslında, 1922 yılı Şubat sonu/Mart başı gibi erken bir tarihte Gounares Anadolu'dan çekilmek konusunda kararlıydı. Fakat patlak veren hükümet krizi neticesinde bunu gerçekleştirememişti. Yaklaşık aynı dönemde Papulas geride daha kısa bir cephe hattına çekilme talebinde bulunmuştu. Ancak bu kararın siyasi maliyeti, İngilizlerin kesinlikle bu kararı desteklememesi, işgal bölgesinin diplomatik pazarlıkta kullanılabileceği umudu ve herhangi bir çözümün büyük güç diplomasisiyle sağlanabileceği inancı, Gounares ve Papulas'ı daha geniş bir işgal bölgesi ve uzun cephe hattını tutmak zorunda bıraktı.[1] Bunun yarattığı endişeleri Papulas, Türk Ordusu'nun stratejik düzeyde askeri operasyonlar gerçekleştiremeyeceği iddiasıyla temelden ve sorumsuzca yatıştırdı. Gounares ise İtilaf devletlerinin işgali altındaki İstanbul'u ele geçirme tehdidiyle bir kaçış yolu aramaktaydı.

Anadolu'daki cephe hattı aşırı derecede sorunluydu. Geniş bir cephe ve bölge işgal altında tutularak Yunan Ordusu'nun her yerde zayıf ve saldırılara açık olmasına neden olunmuştu. Her yeri tutmanın maliyeti ise çabalara rağmen elde stratejik ihtiyatın kalmamasıydı. Cephe hattında iki çıkıntı bulunmaktaydı. Büyük olan Afyonkarahisar'da küçüğü ise Çivril'deydi. Bunlar Türklere taarruzda büyük avantaj sağlamaktaydı.[2] Ayrıca Türkmen Dağları Yunan Ordusu'nu iki gruba (Eskişehir bölgesinde C Kolordusu, Afyon çıkıntısında ise A ve B Kolordusu) böldüğü için bir taarruzda gruplar birbirini desteklemekte büyük güçlük çekecekti. Bu dağınık tertiplenmesi ile Yunan Ordusu, parçalar halinde yenilgiye uğrama riskini epey yükseltmişti. İstanbul seferini desteklediği için Küçük Asya Ordusu komutanlığına atanan Korgeneral Georgios Chatzanestes (Türk kaynaklarında Hacıanestis olarak bilinir), bu koşul ve sorunları miras aldı.[3]

CHATZANESTES FAKTÖRÜ[4]

Georgios Chatzanestes'in (mülga Trakya Ordusu'nu yeni adı D Kolordusu olarak bünyesine alarak genişleyen) Küçük Asya Ordusu Başkomutanlığı'na getirilmesindeki esas sorun, Anadolu'da halen işgal altındaki geniş bölgenin daimî olarak tutulamayacağına inanmasıydı. Yunanlılar için zaferle neticelenecek bir barış halinde bile Yunanistan'ın Rumlara önemli azınlık hakları kazandırılması karşılığında Anadolu'yu terk etmek zorunda kalacağı düşüncesindeydi. Daha da kötüsü ona göre zaferle neticelenecek bir barış olasılığı bulunmamaktaydı.

Chatzanestes, görevi devraldığında Yunan Ordusu'nun mevcut cephe hattından Marmara Denizi'nin güney sahili ve İzmir bölgesini içeren daha kısa bir hatta çekilmesi konusunda kararlıydı. Komutayı, hükümetin geri çekilme ve İstanbul'a yönelik harekâtı başlatmaya müsaade etmesi kaydıyla teslim almıştı. Her ne kadar İstanbul'u ele geçirme konusunda birbiriyle çelişen görüşleri olsa da şehri ele geçirmenin veya tehdit etmenin savaşı Yunanistan'ın çıkarlarına uygun bitirmenin tek yolu olduğu inancındaydı. Chatzanestes de hükümet de savaşın 1922 Eylül ayından sonra sürdürülmesinin mali açıdan mümkün olmadığını düşünmekteydi.[5]

Chatzanestes, Küçük Asya Yunan Ordusu'nun işgal ettiği geniş cephe ve bölge konusunda oldukça endişeliydi. Küçük Asya Ordusu Kurmay Başkanı Constantinios Pallis kendisine Ordu'nun tertiplenmesi ve cepheyle ilgili bir rapor sunduğunda "onlar (Papoulas ve Pallis) nasıl oluyor da böyle sorunlu bir konumda geceleri rahat uyku uyuyabiliyorlardı!" diyerek serzenişte bulunmuştu. Enerjik bir şekilde cereyan eden on beş günlük Küçük Asya Ordusu teftişi bile Chatzanestes'i daha kısa bir cephe hattına geri çekilme fikrinden vazgeçirmedi. Buna rağmen, hükümetin bu tarz planlara muhalefeti, kolordu ve tümen komutanlarının ordunun cepheyi tutacağı açıklamaları, Türk ordusunun operatif seviyede bir taarruz gerçekleştiremeyeceğine yönelik inanç ve kendisinin Trakya'ya odaklanması, meselenin üzerine gitmeyi geciktirmesine sebep olmuştur.[6]

İstanbul harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması, onu sonunda Anadolu'ya asıl sorumluluk sahasına geri getirdi. Chatzanestes, daha savunulabilir bir hatta geri çekilme konusunda hükümeti zorlamaya kararlıydı. Çekilme konusunda iki alternatif hattı araştırmaları için iki komite kurdurdu. Bunlardan Albay Papaioannou'nun başkanlık ettiği komite, Chatzanestes'in tercih ettiği "Gemlik'ten Edremit Körfezi"ne kadar olan daha kısa hatta, Albay Mamourin başkanlığında olan ise, Sevrés bölgesinin çoğunu kapsayan ve dolayısıyla siyasi açıdan daha çekici Bandırma'dan Alaşehir'e kadar uzanan alternatif hatta görevlendirilmişti. Chatzanestes, hükümetin bunlardan birini kabul etmesini sağlamak ya da ordu ko-

Üst rütbeli Yunan subayları cephede Türk hatlarını gözetliyor

mutasından istifa etmek konusunda kararlıydı. 1922 Ağustos ayı başlarında iki komite de çalışmalarını tamamlamış, Chatzanestes konuyu gündeme getirmek adına Atina'ya yola çıkmak üzereydi. Yolculuğu, Türk Büyük Taarruz'u nedeniyle kesintiye uğradı.[7]

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı gibi Büyük Taarruz'a kadar uzanan dönemin Küçük Asya Ordusu komutanı, mevcut cepheyi savunmak yerine sürekli başka meselelerle uğraştı. Chatzanestes, Yunanistan'ın Anadolu'dan ziyade Trakya'da toprak kaybetmesi konusunda endişeleniyor ve mevcut cepheyi savunmaya hazırlamak yerine hükümeti daha savunulabilir bir hatta çekilme konusunda ikna etmeye çabalıyordu. Mahkeme esnasında verdiği savunmasında, "dört kolordunun başkomutanı olarak Trakya'dan çok Afyonkarahisar'la ilgilenmem mümkün değildi" demişti. Aslında Chatzanestes'in başkomutanlık görevini ihmal etmesi gibi bir durum söz konusu değildi. Tam tersine Papulas tarafından çizilmiş mevcut planlara dayandığı için yenildi.

Bu tavrın en önemli örneği, Chatzanestes'in, kurmay başkanı yardımcısı Passares'in C Kolordusu'nun büyük kısmını Eskişehir'den Kütahya'ya sevk ederek harekât alanında daha kuvvetli bir ihtiyat kuvveti oluşturulması önerisini reddetmesiydi.[8] Chatzanestes buna karşıydı; çünkü yeniden teşkilatlanma ve tertiplenmenin çok uzun süreceğini, düşmanın kendi harekâtıyla buna karşı tedbir geliştirebileceğini ve çok yakında başlayacağı endişesini taşıdığı İzmit'e yönelik Türk taarruzuna karşı kuzey cephesini zayıflatacağı değerlendirmesini yapmıştı. Genel anlamda, Türk taarruzu karşısında ordunun mevzi savunarak saldırıyı bertaraf etmesinden ziyade geri çekilerek uygun manevralarla karşı taarruzda bulunmasının daha başarılı olacağı iddiasındaydı. Mahkemede verdiği ifadede, bütün kolordu ve tümen komutanlarını bu hususta bilgilendirdiğini belirtmişti. Chatzanestes bunun yerine B Kolordusu ile manevra yaparak Afyon çıkıntısına yönelik Türk güney taarruzunu yenme fikrine takıntı derecesinde saplandı. Üstelik bu manevrayı yapmayı kolordu komutanına da bırakmıyor 9. ve 7. Tümenleri doğrudan kendi karargâhın denetimi altında tutarak yürütmeyi düşünüyordu. Bu durumda B Kolordusu'na sadece 8. Tümen kalmaktaydı.

Türk Büyük Taarruzu esnasında B Kolordusu'nun Çobanlar-Çay istikametinde karşı taarruza geçmesi hususunda ısrar etmişti. Fakat bu kuvveti çoktan zayıflatmıştı. Trikopis, taarruzun ilk günü 7. Tümen'in emrine verilmesini talep etmiş ve bu talebi kabul edilmişti. Taarruzdan önce 5/42. Plastiras Müfrezesi'nin teşkili yüzünden 8. Tümen iyice zayıflatılmıştı. Aynı günün ilerleyen saatlerinde, tümenin kalan birlikleri Türk 61. Tümeni'ne karşı savunma yapan 5. Tümen'i parçalar halinde takviye etti. Chatzanestes, 9. Tümen'i genel ihtiyat kuvveti olarak tutmakta ısrar etti. 26 Ağustos günü her ne kadar 26. Alay ona haber verilmeden Afyon'a sevk edilmiş olsa da tümeni, Trikopis'in emrine terk etmedi.

Savunmasında Chatzanestes, 9. Tümen'in geri kalanını Trikopis'e bırakmayı reddetmesini, Trikopis'in 26 Ağustos'ta verdiği raporların güven vermesine ve mevcut kuvvetlerini (5. ve 8. tümenler dahil) hatalı kullanmasına bağladı. Chatzanestes'e göre, Trikopis hatalı bir karar vererek mevzilerini savunmaya devam etmiş ve elindeki bütün kuvveti bu uğurda harcamıştı. Chatzanestes, bunu hatalı görmekteydi; çünkü Türk asıl taarruzunun güneyden geldiğine inanmamıştı. İkinci olarak da mevzi savunması tercih edilerek inisiyatif düşmana bırakılmaktaydı.

Yunan Askerleri Afyon'da bir istirahat esnasında

9. Tümen'i, inisiyatifi yeniden kazanmak için elinde tutmaya kararlıydı. Ancak, Chatzanestes Bağımsız Tümen'in 9. Tümen'in geri kalan beş taburunu takviye ederek karşı taarruzda bulunmasını emretmeye karar verdiğinde her şey çoktan sona ermişti.

Afyon çıkıntısını ölüm tuzağı olarak gören Chatzanestes, A ve B kolordularının geri çekilmesinden başlangıçta çok endişe duymadı. Sonunda 28 Ağustos'ta bütün birliklerin komutasını Trikopis'e verdi. B Kolordusu'na da gerekirse Alaşehir doğusunda bir hatta kadar çekilmesi emrini verdi. Sonraki günlerde, C Kolordusu'yla birlikte yeni bir hattı tutması amacıyla Trakya'dan bir tümenin yola çıkmasını emretti. 30 Ağustos ve 2 Eylül arasında verdiği emirler gitgide artan çaresizliğini göstermektedir. Cephenin tutulamayacağı ortaya çıktığında, Çeşme Yarımadası'nı tahliye merkezi olarak kullanmak amacıyla Manisa hattına genel geri çekilme emrini verdi.

Chatzanestes'in yaptıkları iddialarının aksine bir komutan ve lider olarak aklının Afyon'da olmadığını göstermektedir. Marmara Denizi'nin güneyini tutma takıntısı Trakya'nın güvenliğini sağlama saplantısının sonucuydu. Bu yüzden Passares'in genel bir cephe ihtiyat kuvveti yaratma önerisini geri çevirdi. Bu takıntı Bağımsız Tümen'in güneye gönderilmesi emrini vermekte gecikmesini açıklamaktadır. Gerçekten de düşmandan inisiyatifi almak ve korumak için Yunan ordusunun manevra kuvveti yaratması gerektiği konusunda ısrar eden bir subay için, bu karar oldukça sorunludur. Türk taarruzu esnasında büyük ölçüde önceden hazırlanmış planları uygulamaya çalıştı ve Trikopis'in kararlarına dayandı. Kontrolü sağlama konusunda ısrar ettiği tek husus, 9. Tümen'in kullanımıydı. Fakat bu tümen tek başına Türk tarafının elinden inisiyatifi alacak bir karşı taarruzun parçası olamazdı. Başka bir deyişle inisiyatifi ele alma, manevra ve benzeri konularda ifade veren Chatzanestes, kendisine operatif önemde bir ihtiyat kuvveti ayırmadı. Bulunulan cepheyi savunmak için hazırlanmış mevcut planlara yönelik eleştirilerine rağmen büyük bir taarruz karşısında cephenin tahliyesine yönelik süreklilik arz eden emirler vermedi. Afyon'un tahliyesinden ve tercih ettiği Alaşehir'deki hatta çekilmeden gayet memnun olduğuna şüphe yoktur. Fakat istediği hatta çekilme bu hattı tutacak ordunun yok olması pahasına gerçekleşmiştir.

Bunları bir tarafa bırakacak olursak, Chatzanestes'in savunmasında Trikopis'in cepheyi savunmak adına elinde yeterince kuvvet bulunduğunu ifade etmesinin tamamen yanlış olduğunu söyleyemeyiz. Gerçekten de, Trikopis ve komutası altındaki subaylar, Yunan cephesinin çökmesinde ve ordunun yok edilmesinde verdikleri kararlarla daha büyük rol oynamışlardır.

TRİKOPİS FAKTÖRÜ

Kâğıt üzerinde, Tümgeneral Nikolaos Trikopis'in Afyon çıkıntısını komuta etmek için iyi bir seçim olduğu söylenebilir. A Kolordusu komutanı, aynı zamanda bölgedeki en kıdemli rütbeliydi. Gençliğinde Fransa'da iyi bir askeri eğitim almıştı. Tümen, tümenler grubu ve nihayetinde kolordu komutanlığı yapmış tecrübeli bir kurmaydı. 1921 Mart'ında 2. İnönü Muharebesi'ndeki gayretsizliğinin lekesini 1921 Eylül'ünde Afyon'a yönelik Türk taarruzunu geri püskürtmede gösterdiği başarı ile gidermişti. 1922'de Trikopis, Afyon çıkıntısının güneyini savunmaktan sorumluydu. Chatzanestes'in teftişi esnasında Trikopis, generali cephenin tutulabileceğine dair temin eden subaylar arasındaydı (bundan anılarında bahsetmemeyi tercih edecekti). Trikopis, Papulas'ın ihtiyat tümenleri grubu oluşturma projesi ve Chatzanestes'in merkezi kontrol girişimlerinden hoşnut olmayan bir ast

General Trikopis

idi. Trikopis, ilginç bir şekilde fiiliyatta neredeyse cephedeki ordunun çoğunluğuna komuta etmesini sağlayacak tümen grubu teşkilatı örgütlenmesinin önünü açan Chatzanestes'i suçlayacaktı.[9] İkisi arasında bir gerginliğin olduğuna şüphe yoktu. Nitekim Chatzanestes kolordular üzerinde merkezi kontrolü tesis ederek operatif seviyede harekâtı mümkün kılmaya çalışırken Trikopis cephedeki taktik durumla ilgilenmekteydi. Bununla beraber mesele, muharebe başlayana kadar A ve B kolordularının özerk ve genel karargâh komutası altında olması, muharebe başladığında ise Trikopis'in iki kolordunun da komutanlığını üstlenmesi şeklinde bir düzenlemeyle çözülmüştü. Trikopis'in taktik ihtiyat olmadığı hususundaki endişelerini gidermek için Chatzanestes kendisinin komutasına Plastiras müfrezesini (5/42. Alay ve 8. Tümen'in Dağ Topçusu Taburu) vermişti.

Vurgu yapmamız gereken nokta, Trikopis'in doğrudan emrinde dört tümen (1., 2., 5. ve 8.) ile iki ilave alayın (49. ve 5/42.) bulunduğudur. Bu, toplamda on dört piyade alayı demekti. Ayrıca 4. Tümen ve 49. Alay

Nikolaos Plastiras savaşın hemen ertesinde, 1924

taze ve zinde birliklerdi. Yine de ihtiyat kuvvetleriyle ilgili bütün endişelerine ve cephenin tamamının tutulmasının imkânsızlığını ifade etmesine rağmen[10] yerel bir ihtiyat kuvveti yaratmasını sağlayacak şekilde savunma hattını yeniden teşkilatlandırdığına yönelik herhangi bir işaret yoktur.[11] Bunun yerine, sadece Plastiras'ın birliğini kolordu ihtiyatı olarak tutup neredeyse tüm birliklerin cephedeki mevcut tertibatını muhafaza etmiştir. Oysa Afyonkarahisar garnizon görevini üstelenebilecek perakende birliklerin varlığını bilmesine rağmen, 5/42'nin üç taburundan birini garnizon görevine atayarak, kendi ifadesiyle elindeki tek ihtiyat kuvvetini zayıflatmıştır.[12]

Trikopis cephenin asıl Türk taarruzuna hedef olan kısmının sorumlu subayıydı ve bu kesim çökmüştür. Kendi sorumluluğundaki kesimde yeterli tahkimat yapılmadığının farkındaydı; fakat yine de sorumluluğu almamış, topu genel karargâha atmıştır.[13] Bölgedeki tabur komutanlarının kendi mıntıkalarını yeterince gözetlemediğinin, bölgenin arazisine dair bilgi sahibi olmadığının ve mevzilerini tahkim etmediğinin açıkça farkındaydı.[14] Esasen Trikopis'in kendisi astlarına kötü emsal teşkil etmekteydi. Bu iddiayı açıklamak için, 1921 Eylül'üne, Yunan ordusunun konuşlanmasına ve çıkıntıya geri dönmemiz gerekiyor. Savunma hattı teşkil edilirken, 4. Tümen Komutanı Albay Demetrios Dimaras, A Kolordusu Komutanı Korgeneral Kontoules tarafından hem Küçük Kalecik hem de Büyük Kalecik'i içerecek şekilde işgal ve tahkim etmesi emrini almıştı. 4. Tümen de bunun üzerine 49. ve 35. alaylara Kalecik tepelerini işgal emrini vermişti. İki alay, Büyük Kalecik'in yukarı kısımlarına yerleşmeyip (Mantarlı Tepe, 1900m rakımlı.), bunun yerine daha aşağıda Küçük Kalecik (Küçüktepe - Poyralıkaya [1710 m.], Kalecik Tepesi, Alikaya, Erkmen [1310] hattında kalmışlar ve tümene görevin tamamlandığı bilgisini iletmişlerdi. Bu bilginin tümen tarafından kontrol edilip onaylanıp onaylanmadığını bilmiyoruz. Ama 4. Tümen'in savunma hattını hâkim araziye taşımadığını biliyoruz. Gerekçe olarak zorlu arazi yapısını ve olumsuz koşullarda muharebeye girme korkusunu göstermişlerdir. 4. Tümen, bulunduğu yerden hâkim kesimin gözetlenebildiğini, elde tutulmasına ihtiyaç olmadığını da bildirmiştir. Kontoules, bu durumu kabul etmiştir. Trikopis 1922'de A Kolordusu komutasını devraldığında cepheyi ziyaret etmiş ve Yunan mevzilerine Mantarlı Tepe ve Kocatepe'nin tamamen hâkim olduğunu kendi gözleriyle görmüştü. Bunu düzeltmek adına hiçbir şey yapmayıp hattın hâkim tepelere ilerletilebilmesi için "çok geç" kalındığını belirtmişti.[15]

Trikopis, Aralık 1921'den beri Afyon çıkıntısının güneyini hedef alacak bir Türk taarruzu beklentisi içindeydi.[16] Fakat karşı taarruzlarla desteklenen yerel aktif savunma dışında özel bir hazırlık önermedi.[17] Aralık 1921'de karşı taarruz yapmak için hala elde hatırı sayılır kuvvet vardı ancak Ağustos 1922'de durum bu değildi. Bir yarma halinde savunma hattının tekrar teşkili ve yarmanın geri püskürtülmesi için hiçbir hazırlık yapılmamıştı. Trikopis, karşı taarruzda kullanmayı istediği B Kolordusu'nun komutasını kendisinden aldığı için Chatzanestes'i suçlamıştı.[18] Oysa,

Yunan piyade birliği bir tatbikatta hazırlıksız savunma icra ederken

Tümgeneral Athanasios Frangou birlik komutanları ve karargâh subaylarıyla

kendisi ve Chatzanestes arasında düşünce açısından bir fark yoktu. Aynı ana fikri paylaşmaktaydılar. Tek değişiklik emri kimin vereceğiydi. Haziran 1922'de Trikopis, 1. ve 4. tümenlerin cephesinin çökmesi ihtimalini değerlendirdi. Genel Karargâh tarafından da onaylanan planı, mevcut cephenin kuzeyindeki bir hatta tutunmasıydı.[19] Bu hattın tesisi için çalışma başlatılmış, fakat Türk taarruzu başladığında tamamlanmamıştı. Taarruzun emareleri daha da belirginleştikçe, Trikopis, Chatzanestes'in görüşü ne olursa olsun 9. ve 7.tümenleri kullanmaya kararlı olduğunu iddia etmişti.[20] Teknik olarak kendinden bağımsız ama her daim işbirliği içindeki B Kolordusu'ndan istifade ederek 7. Tümen'den bir alayı 1. ve 4. tümenler arasındaki boşluğu doldurmak üzere bir alay temin etmişti. Sonrasındaysa 7. Tümen'in geri kalan kısmını da aldı.

26 Ağustos'ta Büyük Taarruz başladığında Trikopis arzu ettiği gibi A ve B kolordularının komutanıydı. Taarruza ilk tepkisi 7. Tümen'nin kalan iki alayını da 1. Tümen Komutanı Frangou'nun emrine vermekti. 4. Tümen'i ve Erkmen Tepe (Kamelar direnek noktası) bölgesini takviye için Plastiras'ın iki taburu ve bataryasını kademeler halinde sevk etti ve 5/42'nin üçüncü taburunu garnizon görevinden alarak alayına iade etti.[21] Ardından 5. Tümeni B Kolordusu'nun Erkmen Tepe'de savaşan birliklerin tamamını ise Plastiras'ın emrine vermişti.

Bu noktada, Yunan cephesinin çöküşünün nedenlerini irdelemeye başlayabiliriz. Taarruza maruz kalan 5. Tümen'i B Kolordusu'nun komutası altına alarak, Trikopis sözde mevcut olan ihtiyat kuvvetini taktik düzeyde bir savunma sorununu çözmek için kullandı. Diğer ihtiyat kuvveti 5/42'yi ise parça parça muharebeye sokarak elden çıkardı. Daha da önemlisi, 7. Tümen'in zor durumda olan Frangou'nun emrine vererek operasyonel ihtiyat olarak kullanabileceği birliği de feda etti.[22] Frangou kabiliyetli bir tümen komutanıydı fakat yine de, bir tümen komutanıydı. Kendi tümeninin karşı karşıya bulunduğu coğrafik ve taktik sıkıntılarla başa çıkmak için 9000 kişilik tümenini bölüp parçalar halinde cepheye sevk etti.[23] Gerçi Trikopis, Frangou'ya 7. Tümeni toplu birlik halinde kullanmasını emretmişti fakat tümen komutası Frangou'ya verildiğinden itibaren bu emrin bir anlamı yoktu.[24] Diğer bir deyişle, muharebenin ilk saatleri içinde Trikopis çoktan ihtiyatını elden çıkarmıştı. Bu açığı gidermek için 9. Tümen'i kullanmak istedi.[25] Fakat yukarıda belirttiğimiz gibi Chatzanestes tümeni kendisine vermemekte ısrar etti ve ikili bu hususta defalarca kez telgraflaştı.[26] Trikopis emre itaatsizlik yaparak 9. Tümen'in 26. Alayı'nı 27 Ağustos akşamının ilerleyen saatlerinde kullansa da tümenin geri kalanı B Kolordusu Komutanı Digenis tarafından kendi cephesi için tasarruf edildi.[27] İlk gecenin sonunda, A ve B kolordularının olası bütün ihtiyat kuvvetleri muharebeye girmişti. Sadece B Kolordusu'nun 12. Tümen'i henüz baskı altında değildi.

Trikopis, Afyon'un tahliyesi kararını vermesinin sebebi olarak Chatzanestes'in B Kolordusu'nu karşı taarruzda kullanma ısrarını göstermektedir.[28] Fakat gerçekte cephenin çökme ihtimaline karşı ikisi de hiçbir önlem almamıştı. Trikopis, Chatnazestes'in 9. Tümen'i komutasına vermeyi reddetmesinden şikâyet etmekte haklı olabilir, fakat Chatnazestes

Yunan piyade mangası savunma mevziinde

de aynı şekilde Trikopis'i yerel taktik çatışmalara yoğunlaşıp elindeki kuvvetleri kötüye kullanmak konusunda suçlamakta haklıydı. Trikopis, elindeki hazır ihtiyat kuvvetini, kolordu seviyesinde birlik bütünlüğü içinde topluca kullanmak yerine açıkları kapatmak için kullanmayı seçti. 9. Tümen'i beklemeyi tercih etmesi ise değerli zamanı kaybetmesine yol açtı. Belki de bu kadar kötü bir seçim değildi, fakat muharebenin başında kendisine tahsisli on iki taburu kullanma tarzının sorumluluğu sadece ve sadece ona aitti.

Ertesi gün (27 Ağustos) geri çekilmenin emareleri kendini göstermeye başladı. 2. Tümen ve Süvari Tümeni geriye alınıp demiryolunun kuzeyindeki bölgeleri emniyete alması emredildi.[29] Ancak bu andan sonra, Trikopis, Plastiras'ın emre itaatsizliği yüzünden Erkmen Tepe direnek noktasının kaybedilmesiyle çökmeye başlayan 4. Tümen'in cephesi için 12. Tümen'i kullanmaya kalkıştı.[30] Afyon'un tahliye kararını vermesinde de, 4. Tümen'in çöküşü rol oynamıştı.[31] Trikopis Dumlupınar tahkimatlı bölgesine A ve B kolordularının geri çekilme koridorunu savunmak üzere A Kolordusu'nun Akar Nehri'nin kuzey yakasındaki önceden tespit edilmiş mevzilere geri çekilmesini emretti. Bütün bunlar önceden planlanmış ve Genel Karargâh'ın onayladığı tarzda yürütülmekteydi.[32] 28 Ağustos'ta Chatzanestes Trikopis'e A ve B kolordularının bütün birliklerinin emir komutasını verdi ve İzmir'e yaklaşma istikametlerini kapacak şekilde geri çekilme emrini onayladı. Şimdi yarış, Türk takibi ile Trikopis ile Digenis'in Akar'ın kuzeyindeki hattı ele geçirme ve tutabilme becerisi arasındaydı. Cephenin yarılmasına rağmen Trikopis komutasında hâlâ taze kuvvetler bulunduruyordu (9. ve 12. tümenler ile Chatnazestes tarafından güneydeki birliklere takviyeye gönderilen Bağımsız Tümen). Trikopis, çekilmenin başarısızlığı ile ilgili olarak Frangou'yu sorumlu tutmaktadır. Frangou'yu verdiği çekilme kararından kendisini doğru düzgün haberdar etmemekle suçlamaktadır.[33] Aslında mevzu bahis olan 4. Tümen cephesinin çökmesinde de rol oynayan art niyet yani emre itaatsizliktir.

PLASTİRAS FAKTÖRÜ

Nikolaos Plastiras, Venizelizme bağlanan subaylar arasında sembol bir ismiydi. Fakat aynı zamanda kendisi ateşli Venizelist subaylardan olmasına rağmen 1920 Kasım'ındaki siyasi temizlik sonrasında bile alayının komutanlığını muhafaza etmek gibi ayırt edici bir özelliğe sahipti. Bu, 5/42. Alayı Efzun askerlerinin, kendileri monarşist olsalar bile Plastiras'ın yerine atanacak başka bir komutana itaat etmeyecekleri algısının sonucudur. Tabii ki Plastiras'ın aynı zamanda tecrübeli bir asker olmasının etkisi de vardır. Küçük Asya Seferi'ndeki sicilinin yeteneğinin yanı sıra örnek liderliğini de gösteren hadiselerle dolu olduğuna şüphe yoktur. Ancak taktik ve hatta operasyonel seviyeye önemli derecede etki edecek emre itaatsizlikleri de vakıadır. Bu hadiseler, Plastiras 1922-1924 yıllarında gücü elinde tuttuğu sırada ve iki savaş arası dönemde önemli bir siyasi aktör olduğundan dolayı örtbas edilmiştir. Ayrıca savaş sonrasında Küçük Asya mültecilerine verdiği destek onu kahramanlaştırmış, savaş zamanı edindiği efsaneyi koruyan bir kalkan işlevini görmüştür.

Bununla birlikte, emekli Tuğgeneral Vasileios Loumiotes tarafından yapılmış güncel bir araştırma, emre itaatsizliğe yatkın bir subay portresini gündeme getirmiştir. Plastiras, zaten 1921 yılı Haziran-Temmuz aylarında gerçekleşen Yunan taarruzu esnasında Nasuhçal Muharebesi'nde emre itaatsizlik etmişti. 5. ve 1. Tümenler karşında zor durumda kalan Türk birliklerine takviye gitmemesi için kendisine emredilen Nasuhçal'da tespit taarruzu icra etmeyi reddetti. Sonuç olarak Türk tarafı Nasuhçal'dan birlik çekip zor durumdaki unsurlarına yardım gönderebilmiş ve bu sayede Türk ordusu düzenli bir şekilde çekilebilmişti. Tümen ve kolordu komutanlarının her iki de Plastiras'ın bu itaatsizliğinin farkındaydı ve fakat herhangi bir işlem yapmadılar.[34]

Bir sonraki itaatsizlik ise çok daha ciddiydi. Yukarıda belirtildiği gibi Plastiras, Ağustos 1922'de A Kolordusu'na ait tek ihtiyat kuvvetine komuta etmekteydi. Türk taarruzunun ilk gününde, Trikopis Plastiras'a, Erkmen Tepesi üzerinde Kamelar direnek noktasındaki zor durumda bulunan kuvvetleri emrindeki alay muharebe grubu (5/42. Alay'ın 1. ve 2. taburları ile dağ topçu taburunun iki bataryası) ile takviye etmesini emretmişti. Direnek noktası başlangıçta 35. Alay'ın 1. Taburu ve 11. Bölüğü tarafından savunulmaktaydı. Müteakiben 2. Tabur 11. Bölük (12:00 sularında) tarafından takviye edildi. Plastiras, 4. Tümen emrine verilmişti. Tümen Komutanı Albay Demetrius Demaras'ın kendisine Kamelar'da çarpışan tüm kuvvetleri emrine almasını ve karşı taarruza kalkarak sabahtan itibaren kaybedilmiş araziyi (esas olarak Poyralıkaya Tepesi'ni) geri almasını emretti. Uzun lafın kısası, Plastiras bu emre hiç itaat etmeyip gereğini yerine getirmedi.

26 Ağustos 1922 muharebesi esnasında Plastiras iki taburunu Kamelar direnek noktasının doğusundaki tepelere, Kayadibi ve Deliktaş tepeleri ile Manastır Deresi vadisi arasına yerleştirmişti. Bölgedeki Türk kuvvetlerinin faaliyetlerini mazeret göstererek (aslında sadece 70. Piyade Alayı'nın bir taburunun cebri taarruzu), Kamelar'daki muharebeye iştirak etmedi. Tek yaptığı, 5/42'nin 1. Taburu'na (Binbaşı Andreas Tsironis), direnek noktasının arkasına asker göndermesini ve zor durumdaki 1/35. Tabur'u takviye etmesi emretmekti (saat 16:00 sıraları). Plastiras bir bölük gönderdiğini iddia etmesine rağmen Tsironis sadece iki takımı sevk ettiğini rapor etti. Bu, Plastiras tarafından Erkmen'de zor durumda kalan kuvvetlere yardıma gönderilen tek takviye kuvvetiydi. Plastiras, hareketsiz kalışına mazeret olarak 1. ve 4. tümenler arasındaki boşluktan bir karşı taarruza hazırlık yapmasını göstermektedir. Akşama doğru saat 18:00-20:00 arasında 5/42'ye bağlı 3. Bölük Komutanı Yüzbaşı Yorgusopulos'un taarruz eden Türk 127. Alayı'na karşı müdahalesinin Plastiras ile ilgisi yoktur. Plastiras, Erkmen'de kaybedilmiş araziyi tekrardan ele geçirmek amacıyla karşı saldırıya geçeceği hususunda IV. Tümen'e yalan söylemeye devam etti.[35]

27 Ağustos 1922 tarihinde 5/42. Alay tarafından gerçekleştirilen tek hareket, Plastiras'ın isteği dışında gerçekleşti. Türk resmi askeri tarihinin bahsettiği 5/42'nin, Kamelar mevkiine Türk taarruzuna karşı müdahalesi aslında bölgeye Afyon garnizon görevinden yeni gelmiş bulunan Binbaşı Tertika komutasındaki 3. Tabur tarafından gerçekleştirildi ve binbaşının kendi inisiyatifiyle (07:00-08:00 suları) başlatılmıştı.[36] Bu müdahale emrini güya Plastiras'ın verdiğine dair evrak ve deliller sonradan uyduruldu. Dolayısıyla 5/42'nin büyük bir kısmı 4. Tümen'in açık emrine açıkça karşı gelinerek 26-27 Ağustos 1922 tarihlerinde Kamelar direnek noktası çatışmalarına iştirak etmedi.

Kamelar direnek noktasının kaybedilmesi zincirleme bir reaksiyon başlatan kritik bir dönüm noktasıdır. Kamelar 4. Tümen savunmasının çöküşüne yol açarken 4. Tümen'in yenilgisi ise Trikopis'in Afyon çıkıntısını tahliye kararını etkiledi. Doğal olarak Plastiras'ın, emirlere itaat etseydi sonucun değişip değişmeyeceği çok sorgulanmıştır. Asıl mesele, eğer Plastiras emirlere uyup yapması gerekeni ifa etseydi Yunan ordusu için kazanılacak en değerli şey yani zaman kazanılmış olacaktı. Yunan yenilgisinin asıl sebebi operasyonel yenilgiden ziyade zaman yokluğudur. Yeni bir savunma hattına çekilme kararı ise stratejik felaketle sonuçlanmıştır.[37]

Yunan sıhhiyeleri cephede yaralılara ilkyardım yapıp tahliye etmeye çalışıyor

Kamelar'daki Plastiras örneği, itaatsizliğin yıkıcı etkisini göstermekte kifayetsiz kalmaktadır. Daha kötüsü yoldaydı. İtaatsizlik A Kolordusunun, Trikopis tarafından emredilen yeni savunma hattını işgal edip elde tutmamasında büyük rol oynadı. Plastiras, 4. Tümen'in emirlerine itaat etmediği gibi kendisine tahsis edilen Köprülü Tepe'nin kuzeybatısındaki mevzilerden izinsiz çekilerek, 23. Alay 2. Tabur ile 26. Alay (Yarbay Kalliagakgis) mevzileri arasında boşluk doğmasına sebep oldu. 4. Tümen'e bilgi dahi vermediği için tümen yanlarının Türk kuvvetlerine karşı açık olduğunun bile farkında değildi. İtaatsiz astlar Plastiras ile sınırlı değildi. Aynı operasyonel safhada 1. Tümen'den 37. Alay 1. Tabur (Danikas) ile 22. Alay 2. Tabur (Trikaliotis) komutanları da emirlere itaat etmemiş, Frangou tarafından atandıkları mevkileri tutmamış ve batıya doğru birbirlerinden bağımsız olarak çekilmeye başlamışlardı. Sonuç olarak 2. Tabur'un kanatları açıkta kaldığından 23. Alay komutanı Albay Lufas onu geriye almak zorunda kaldı. Binbaşı Premeti komutasındaki 4. Alay 3. Tabur da onları takip etti. Plastiras'ın emirlere uymamasının başlattığı zincirleme reaksiyon sonucunda 4. Tümen'in kanadı tamamen açıldı. Bu durumda A Kolordusu'nun yeni mevzilerini savunması mümkün değildi.[38]

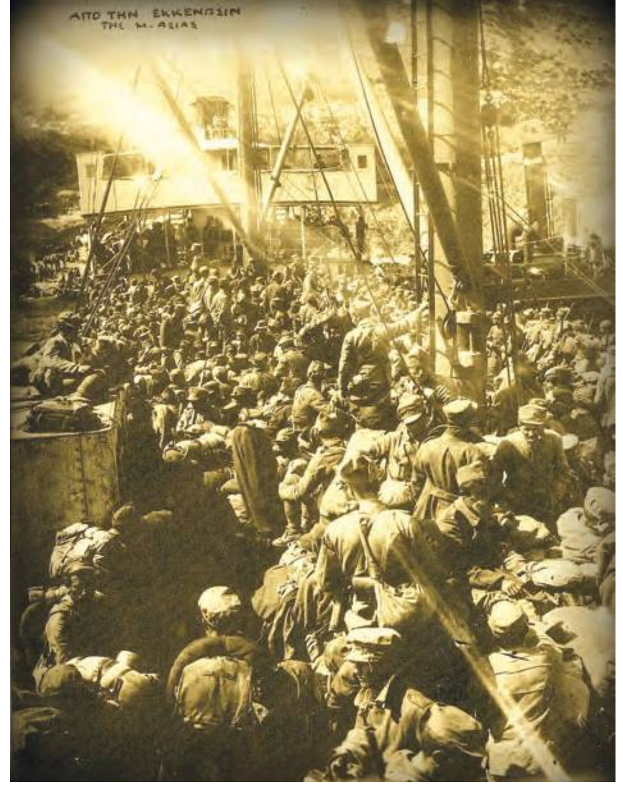
Plastiras ve tavrı, bir cephenin çöküşünde emre itaatsizlik eden subayların oynadığı rolün belki de en belirgin ve operasyonel açıdan en kötü örneklerinden birisidir. Aslında subayların çoğunun görevlerini yapmaya çalıştıklarını söylememiz gerekir. 2. Alay'ın koyu Venizelist komutanı Albay Konstantinos Tsakalos görevini yapanlara bir örnektir. Fakat genel itibariyle, Sakarya Savaşı'nın son safhası ve 1921'in sonlarından itibaren emre itaatsizlik ruhunun belirginliğini söylemek mümkündür.[39] Sakarya Savaşı'nın kanlı etkilerinin Yunan Ordusu'nda ya-

rattığı moral çöküntüsü, uzun bir zaman sonra bile giderilemedi.

SONUÇ

Küçük Asya Yunan Ordusu'nun yenileceği 1922'de önceden belirlenmiş gözükmektedir. Ordunun tutunduğu, siyasi zeminde karşılığını bulmuş fakat askeri anlamda karşılığı olmayan cephe hattı, Chatzanestes'in de haklı biçimde belirttiği gibi "ölüm içeriyordu". Tecrübeli Türk komuta heyeti bundan azami ölçüde istifade etti. Fakat topyekûn yenilginin yarattığı felâket yalnızca Türk yetkinliğine ya da 1921'den miras kalan şartlara dayandırılamaz. Anadolu'da müzakereli barışa imkân verecek yeni bir hatta düzenli geri çekiliş olasılığı birilerinin yaptığı tercihler yüzünden bir hezimete dönüştü (her iki taraftaki siviller için bu ölümcül sonuçlar doğurdu). Chatzanestes, hiçbir zaman üstlendiği misyona inanmamıştı. Onun İstanbul takıntısı vardı. Mevcut durumun barındırdığı tehlikenin bilinci içinde daha müdafaa edilebilir hatlara geri çekilmeyi savunmuş olmasına rağmen hiçbir harekette bulunmayarak hayati önemdeki zamanın akıp gitmesine neden oldu. Kurmay Başkanı Yardımcısı Passare'nin harekât alanı seviyesinde ihtiyat tesisi teklifini yeterli zaman yok diye uygulamadı. Oysa zamanı kendisi harcamıştı. Akabinde öyle bir komuta teşkilatı tesis etti ki kolordu komutanlarının komuta alanlarına müdahil oldu. Trikopis'e muharebe başladığında tüm komutayı bıraktı ama B Kolordusu'nun kullanımına sınırlamalar getirdi. A kolordusunu desteklemesi yerine B kolordusuna taarruz emri vermesi ve Trikopis'e 9. Tümen'i vermeyi reddetmesi, zaman kaybına yol açtı.

Buna karşılık Trikopis ise 7. Tümen de dahil değerli ihtiyat kuvvetlerini cepheye parça parça sürerek Türk tarafından inisiyatifi koparıp alma imkânını harcamıştır. Chatzanestes tarafından haklı şekilde eleştirilen savunma hattının bütünlüğünü tamamıyla korumaya kalkışması düzenli bir geri çekilme için hem zaman hem de çekilmeyi örtecek taze birlikleri kaybettiği anlamına gelmekteydi. Nispeten taze olan

Çekilme sırasında bir yük gemisini tıklım tıklım doldurmuş Yunan askerleri

12. Tümen ise o belirleyici günde kayıtlarda yer almamaktadır. Trikopis ise, üstünü ve astlarını, bizzat kendisinin elinden kayıp gitmesine müsaade ettiği kontrolü kendisine vermedikleri hususunda eleştirmektedir. Sonuçta, A Kolordusu'nun birlikleri koordinesiz bir şekilde kendi başlarına savaştılar. Bunun kaçınılmaz sonucu ise üstlerinin denetimi dışında hareket eden küçük birlik komutanlarının muharebe sonucunu olumsuz etkileyecek kararlar alıp uygulamasıdır. Plastiras gibi subaylar üstlerinin emirlerine itaat etmemeyi seçmiş, itaatsizliğin başlattığı zincirleme reaksiyon düzenli olabilecek bir geri çekilmeyi felakete dönüştürmüştür. Böylelikle Küçük Asya Seferi, 1071 Malazgirt'ten beri Yunan milleti için en büyük hezimetle sonuçlanmıştır.

DİPNOTLAR

1 Konstantinos Nerutsos, *The Campaing in Asia Minor: The Events before the Turkish Attack September 1921-August 1922*, c. 6. (Athens: Army History Directorate, 1960), s. 1-3, 7-9, 20-26.
2 Aristeidis Omeridis Skylitsis, 1962, *The Campaing in Asia Minor:The End of the Campaign 1922 Withdrawal Struggles of A and B Corps*, c. 7, kısım 1, (Athens: Army History Directorate, 1962), s. 53-61, 87-93.
3 Nerutsos, *age*, s. 21-27, 185-187.
4 Bu kısım M.P. Papastratigakis, Commander and Chief Chatzanestes (Athens: Pelasgos, 1927 [2002]) isimli eserden istifade ile yazılmıştır. Özellikle Chatzanestes Atina'ya dönüşü ve tutuklanması arasındaki dönemde yazmaya başlayıp bitiremediği anıları s. 227-251; yargılanmayı beklerken yazdığı savunması s. 261-267; dava tutanaklarının matbu kopyası s. 275-328.
5 Papastratigakis, *age*, s. 230, 231-232.
6 Papastratigakis, *age*, s. 228-229.
7 Nerutsos, *age*, s. 201.
8 Nerutsos, *age*, s. 196-199.
9 Nikolaos Trikoupis, , Command of Major Units in War 1918-1922, (Athens: A.Dialisma, 1935), s. 240-242.
10 Gerçekten de 1. ve 4. tümenler arasındaki 15 km'lik boşluk bulunduğundan açıkça bahsedip söz konusu boşluğun iki tümen tarafından sadece gözetlendiğini not etmektedir.
11 Trikoupis, *age*, s. 248.
12 Trikoupis, *age*, s. 249.
13 Trikoupis, *age*, s. 44-245.
14 Trikoupis, *age*, s. 251.
15 Vasileios Loumiotes, "The Afyon Salient had Death in it: The Choice of the Defensive Position as the Main Factor for Defeat", Velisarios Blog2013; Nerutsos, *age*, s. 40-43.
16 Loumiotes, age.
17 Trikoupis, *age*, s. 267-268.
18 Trikoupis, *age*, s. 272-273.
19 Trikoupis, *age*, s. 274.
20 Trikoupis, *age*, s. 284-287.
21 Trikoupis *age*, s. 291.
22 Trikoupis, *age*, s. 293.
23 Trikoupis, *age*, s. 293-294.
24 Trikoupis, *age*, s. 299.
25 Trikoupis, *age*, s. 295.
26 Trikoupis, *age*, s. 300-303.
27 Trikoupis, *age*, s. 304-306.
28 Trikoupis, *age*, s. 307-308, 315.
29 Trikoupis, *age*, s. 310.
30 Trikoupis, *age*, s. 310-311.
31 Trikoupis, *age*, s. 312.
32 Trikoupis, *age*, s. 312-313.
33 Trikoupis, *age*, s. 317-318, 327.
34 Vasileios Loumiotes, , "Colonel Nikolaos Plasteras and his Problematic Record during the Asia Minor Campaign", Part I, Velisarios Blog, 2019.
35 Vasileios Loumiotes, "Colonel Nikolaos Plasteras and his Problematic Record during the Asia Minor Campaign", Part IVa, Velisarios Blog, 2021.
36 Vasileios Loumiotes, "Colonel Nikolaos Plasteras and his Problematic Record during the Asia Minor Campaign", Part III, Velisarios Blog, 2019.
37 İlginç bir şekilde bu konu Chatzanestes tarafından yargısı sırasında gündeme getirilmiştir, Papastratigakis, *age*, s. 326.
38 Vasileios Loumiotes, "Colonel Nikolaos Plasteras and his Problematic Record during the Asia Minor Campaign", Part IVb, Velisarios Blog, 2021.
39 Nerutsos, *age*, s. 258,259.

BÜYÜK TAARRUZ:

Türk'ün İki Asırlık Makûs Talihini Değiştiren Muharebe

MESUT UYAR

BÜYÜK TAARRUZ BİRÇOK AÇIDAN DÜNYA ASKERİ TARİHİNE GEÇMİŞ BİR HAREKÂTTIR, KUŞATICI MANEVRALI BİR TAARRUZ İLE BÜYÜK BİR ZAFER KAZANILMIŞTIR. 1. DÜNYA SAVAŞI'NDA EDİNİLEN TECRÜBELERDEN İSTİFADE İLE OPERATİF SANAT BAŞARILI TAKTİK UYGULAMALARLA BİRLEŞTİRİLEBİLMİŞTİR.

1697 Zenta yenilgisinden bu yana Türk ordusu kuşatıcı manevrayla bir zafer kazanmadı. Yakın dönemde Balkan Savaşları'ndan Kurtuluş Savaşı'na kadar girişilen manevraya dayanan bütün muharebeler yenilgiyle sonuçlandı. Sarıkamış en bilinen örnek iken Balkan Savaşları esnasında Kırkkilise, Lüleburgaz, Kumanova ve Manastır hep manevraların yenilgiyi getirdiği muharebelerdir. Bu durum doğal olarak Türk subaylarına ağır bir psikolojik baskı yaratmakta, morallerini ve kendilerine güvenlerini sarsmaktaydı. Bu yüzden Büyük Taarruz sadece Kurtuluş Savaşı'nı zaferle sona erdiren bir muharebe değil aynı zamanda Türk'ün makûs talihi değiştiren bir dönüm noktasıdır.

Büyük Taarruz aslında Sakarya zaferinin hemen sonrasında Yunan ordusu Eskişehir-Afyon savunma hattına yerleşmeden ve henüz yenilginin şokunu atamadan yapılmak istendi. Düşman durumunun sunduğu fırsatın yanı sıra ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel durumu beklemeye müsait değildi. Mevcudu 100.000'e ulaşmış orduyu elde tutmanın doğrudan ve dolaylı maliyeti çok yüksekti.[1] Ancak Sakarya sonrasında takip harekâtında yaşanan talihsizlikler ve Afyon-Güzelim Dağ çatışmalarının (1-8 Ekim 1921) yenilgiyle sonuçlanması, Fevzi (Çakmak) ve İsmet (İnönü) paşaları endişeye düşürdü. Çünkü Sakarya Muharebesi, Yunanlılar kadar Türk ordusunu da yıpratmıştı. Ordu nitelik ve nicelik açısından başarılı bir taarruzi harekâtı icra edebilecek durumda değildi.[2]

Taarruz önce Ekim ortasına ertelendi. İsmet Paşa, asgari 50.000 takım üniforma, tümen başına 3.000 tüfek ve top başına 500 mermi temin edilir edilmez taarruza geçeceği güvencesini verdi. Ancak bunlar sağlanamadan kış başladı. Bahar geldiğinde de hazırlıklar tamamlanamadığı için erteleme devam etti. En sonunda yaz hasadının bitmesi, yiyecek ve yem ikmalinin garanti altına alınmasına karar verildi. Mustafa Kemal Paşa'nın meclisteki siyasi muharebeleri kazanmış olması, Kafkas devletleri ve Fransa'yla barış antlaşması yapılması ertelemeleri mümkün kıldı.[3]

1 Nisan 1922 Büyük Taarruz öncesi Konya Ilgın manevraları 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa birliği ile tören geçidi yapıyor

35. Alay subayları 6 Ağustos 1922

PLAN

Türk komuta heyetinin en büyük endişesi, taarruzun Yunan savunma hattı önünde durdurulup geri püskürtülmesi değildi. Ordunun yeterli takviyeler yapıldıktan sonra, Yunan hattını aşacak güç ve kabiliyete ulaşacağı biliniyordu. Korkuları Yunanlıların birliklerini kurtarıp düzenli bir şekilde İzmir'e daha yakın, savunulması kolay ve cephesi dar yeni bir savunma hattına çekilmesiydi. Bu durumda Yunanlıları Anadolu'dan tamamen atmak belki de mümkün olamayacaktı. Aslında bu tam da Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Korgeneral Georgios Chatzanestes'in istediğiydi. Chatzanestes uzun süreden beri siyasetçileri daha batıda kısa ve emniyetli bir savunma hattına çekilmeye ikna için uğraşmaktaydı.[4]

Fevzi Paşa ve bazı kurmay subaylara göre bu açmazın çözümü, sol kanatta Dinar bölgesinde sıklet merkezi teşkil edip düşman savunmasının zayıf olduğu Çivril-Uşak istikametinde geniş bir kuşatıcı taarruz ile düşmanın çevrilip imhasıydı. Sonradan "Sad Planı" (yığınağın yapılacağı Sandıklı kasabasının isminin baş harfi) kısa adını alacak plana göre ordunun geri kalan kısmı ise Eskişehir ve Afyon bölgelerindeki Yunan ordusunun asıl kısmını tespit edecekti.[5] Ancak ordunun çoğu birliğini güneyde yığınaklandırmak çok riskli bir karardı. Yunanlılar bunu fark ederse Eskişehir-Afyon arasındaki zayıf birliklere ani bir taarruzla kolaylıkla yenebilirdi. Bu durumda Ankara yolu tamamen açılacağı gibi güneydeki Türk yığınağının Akdeniz istikametinde püskürtülüp dağıtılması olasılığı hasıl olacaktı.[6]

Ayrıca işin bir de ikmal ve ulaştırma boyutu vardı. Şimdiye kadar savaşın Batı Cephesi'ndeki cereyanı batı-doğu aksı üzerinde gerçekleşmişti. Her iki tarafın ulaştırma ve lojistik destek sistemi bu aksa göre tesis edilmişti. Güney-kuzey aksında bir taarruz mevcut savunma ve ulaştırma sistemini alt üst ederek Yunan ordusunun tamamen imhasını kolaylaştıracaktı. Ama Türk menzil sisteminin bu yeni aksa göre tertiplenmesi için yeni demiryolu ve yollara, depolara ve ileri yığınağa ihtiyaç vardı. Yani aylarca yoğun bir şekilde çalışmaya ihtiyaç vardı.[7]

Hazırlıklar devam ederken Yunanlılar Sandıklı bölgesindeki hareketlenmeyi fark edip buna yönelik tedbir almaya başladı. Yeni birlikler kaydırıldı ve savunma mevziileri güçlendirildi. Hatta bu Yunan karşı tedbirleri İsmet Paşa'yı o kadar çok endişelendirdi ki "Kaf Savunma Planı" hazırlandı ve itirazlara rağmen cephe hattı takviye edildi.[8] Bu esnada ordu teşkilatına da geçilmişti. 2. Ordu Komutanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa bu cüretli ama riskli plana karşıydı. Başlangıçta kendi cephesine Yunanlıların taarruz edeceği endişesini bile yaşadı. Tehdit gerçekleşmeyince bu kez riske girmeden Eskişehir güneyinde tek yarma veya hem güney hem batıda iki yarmadan yanaydılar.[9]

1. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa[10] ise güneyden taarruzu destekliyor ama daha dar bir kuşatıcı manevranın yapılmasını tavsiye ediyordu. Ona göre Yunanlıların tedbirleri yanı sıra bütün çabalara rağmen Sandıklı ikmal ve iaşe açısından 1. Ordu'yu destekleyecek seviyeye gelememişti. Oysa Afyon güneyindeki sarp bölgeden önce yarma ardından dar kuşatıcı manevra daha büyük başarı şansı tanımaktaydı. Afyon güneyindeki yığınağı menzil sistemi bazı yapısal değişikliklerle destekleyecek düzeydi. Ayrıca dar manevra demek 2. Ordu'nun destek mesafesinde kalmak ve koordineli hareket etme imkânına sahip olmaktı.[11]

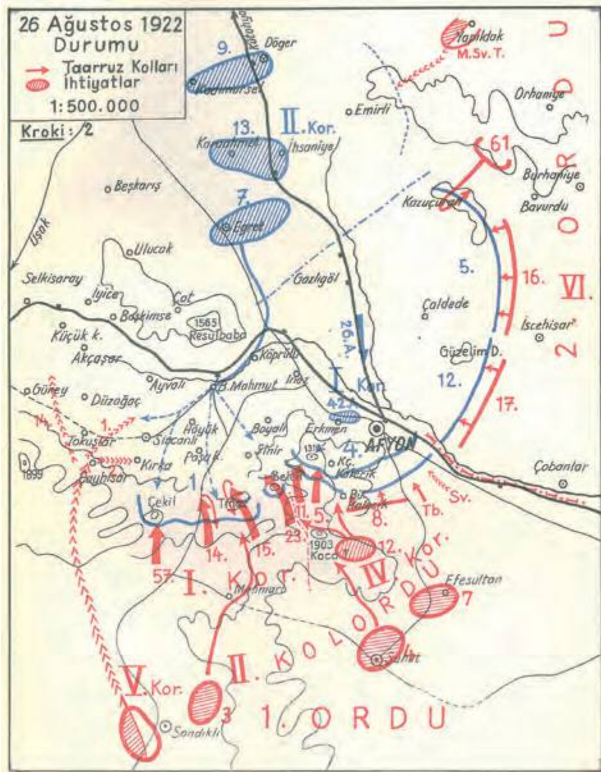
Sonunda kabul edilen plana göre 2. Ordu, 2.Kolordu ve ağır silahlarının bir kısmını 1. Ordu'ya verecek ve cephesi boyunca yapacağı taarruzlarla iki Yunan kolordusunu tespit edecek ve güneye takviye birlik kaymasını engelleyecekti. Asıl taarruz sorumluluğunu üstlenen 1. Ordu ise 30km.lik dar bir cephede (Afyon güneyi ve Ahır Dağı arası) icra edeceği cephe taarruzu ile yarmayı ilk gün içinde gerçekleştirecek ve ardından kuzey istikametinde derinlikte ilerleyecekti. Amaç Yunan birliklerini toplu veya parçalar halinde çember içine alıp imha etmekti. 1. Ordu emrindeki 5. Süvari Kolordusu ise taarruz başlamadan düşman cephe gerisine sızacak, başta demiryolu hattı ve köprüler olmak üzere ulaşım hatlarını kullanılmaz hale getirecek, düşman lojistik birlik ve tesislerini imha

Türk 75 mm Krupp sahra topu bataryası ateş ediyor

edecek ve 1. Ordu kuşatıcı manevralarından kaçabilen düşman birlikleriyle ilgilenecekti.[12]

Hazırlıklar devam ederken tartışmalar da devam etti. Ali İhsan Paşa, amiri konumundaki İsmet Paşa'yla geçinemediği gibi astlarıyla da sorunlar yaşamaktaydı. Üstelik sadece ordu komutanlığı yapmayıp siyasete de dahildi. Meclisteki muhaliflerle de iyi ilişkiler tesis etmişti. Sorunlar birikti ve en sonunda 1. Kolordu Komutanı İzzeddin (Çalışlar) Paşa'nın istifaya kalkışması üzerine Ali İhsan Paşa görevden alındı ve askeri mahkemeye verildi. Yerine ise Ali Fuat (Cebesoy) ve Refet (Bele) paşaların görevi kabul etmemesi üzerine Sakallı Nurettin Paşa atandı.[13]

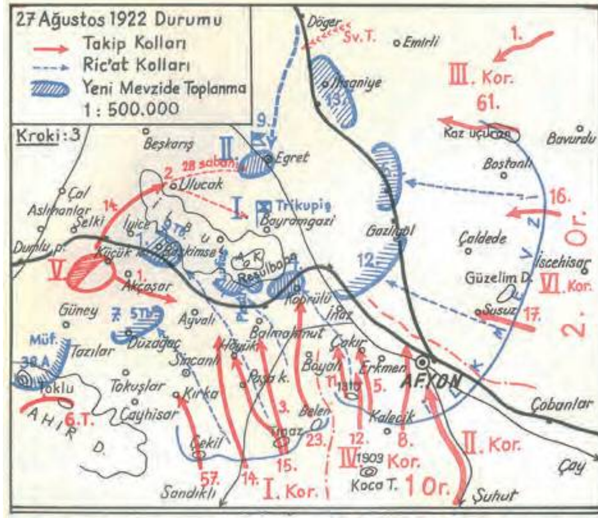
26 Ağustos haritası

Nurettin Paşa, atak ve cesur bir komutandı. Ama Ali İhsan Paşa'nın yerini dolduramadı. Ali İhsan, son dönem Osmanlı ordusunun yetiştirdiği en yetenekli ve bilgili komutanlardan biriydi. Sadece harekâtta değil, eğitim ve lojistik konularında da çok iyiydi. 1. Ordu'nun kuruluşu sonrasında kısa sürede muharip bir birlik haline gelmesinde rolü büyüktür. Büyük Taarruz'a katılabilseydi daha büyük bir zafer kazanılmasını sağlayabilirdi. Ancak zafer sonrasında denetim altında tutulması belki de mümkün olmayacaktı.[14]

TAARRUZUN İCRASI

25 Ağustos günü bütün hazırlıklarını bitirmiş olan Türk ordusu taarruz çıkış hattına intikale başladı. Bu esnada Yunan komuta heyeti başlarına gelecekten habersiz 25/26 Ağustos gecesi Afyon'da düzenlenen baloda eğlenmekteydi. Oysa birkaç gün önce firar edip Yunanlılara sığınan bir asker taarruz olacağını söylemiş ama Trikopis sadece 7. Tümen'i güneye kaydırmakla yetinmişti. Yunan savunma sisteminde ciddi bir değişiklik yapılmadı. Korgeneral Nikolaos Trikopis'in 1. Kolordusu Afyon ve güneyinde, Korgeneral Kimon Digenes'in 2. Kolordusu Döger-Eğret bölgesinde ihtiyatta Tümgeneral Petros Sumilas'ın 3. Kolordusu ise Eskişehir ve kuzeyinde tertiplenmişti. Türk tarafının yarma bölgesi olarak belirlediği ve dokuz tümenin yığınak yaptığı Afyon güneyi ve Ahır Dağı arasındaki savunma hattında son anda bölgeye gönderilen 7. Tümen ile beraber üç Yunan tümeni ve iki bağımsız alay bulunmaktaydı.[15]

26 Ağustos sabahı üst komuta heyeti Mustafa Kemal, Fevzi, İsmet ve Nurettin paşalar çoktan Kocatepe'deki taktik komuta yerine gelmişlerdi. Sis nedeniyle geciken topçu tanzim atışları 05.00'da başladı.

27 Ağustos haritası

Ardından bir buçuk saatlik hazırlık ateşleri icra edildi. Atışlar Özellikle Erkmen, Belen, Kırcaaslan ve Tınaz tepeler üzerinde yoğunlaşmıştı. Hazırlık ateşlerine daha az süre ve mermi tahsis eden 2. Ordu birlikleri önce taarruza geçti. Mevcut düşük olmasına rağmen düşman mevzilerine girmeyi başardılar. Güneyde ise akşamdan savunma hattına yanaşmış olan hücum taburları topçu atışları geriye kayar kaymaz savunma bölgesine sızmaya başladı.[16]

1. ve 4. kolordular kendilerine tahsis edilen Yunan savunmasının direnek noktalarını teşkil eden Kalecik Sivrisi, Poyralıkaya, Belen ve Tınaz tepeleri ele geçirdi. Ancak Çiğiltepe ile Afyon'u örten en yüksek tepe olan Erkmen Tepe (1310 Rakımlı Tepe) ve Kurtkaya direnmeye devam etti. Bu sayede Trikopis öğle saatlerinde karşı taarruza geçebildi. 15. Tümen, Tınaz Tepe'de tutunamadı ve geri çekildi. İhtiyatların bölgeye sevki ve topçunun mevzi değiştirmesi zaman alacağından taarruz ertesi güne bırakıldı. Böylelikle planlananın aksine Yunan savunma hattı ilk gün yarılamadı.[17]

Fahrettin (Altay) Paşa komutasındaki 5. Süvari Kolordusu ise Ahır Dağı'nı aştıktan sonra düşman gerisinde tespit ettiği hedeflere saldırmaya başladı. Demiryolu düzenli aralıklarla tahrip edildi. Ağır silahları olmadığı için ciddi sıkıntılarla karşılaşsalar da sebep oldukları yıkım ve kargaşa Trikopis'i tedbir almaya zorladı. Yunanlılar güney ve doğuya ilave olarak batıya karşı da savunma hazırlıklarına başladı.[18]

Tali taarruzu yapan 2. Ordu erken ve etkili şekilde taarruz ederek Yunanlılar üstünde istenen etkiyi sağladı. Chatzanestes, ihtiyatta bulunan 2. Kolordu'nun karşı taarruz etmesini emretti. Trikopis'in buna karşı çıkıp uygulatmaması komutada yaşanan karmaşa ve kavgayı daha da arttırdı.[19]

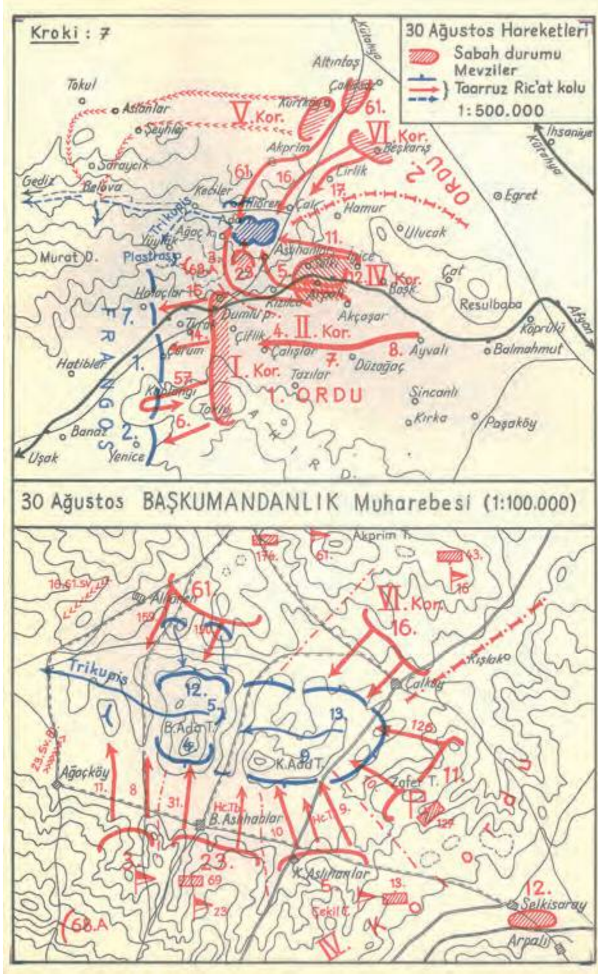
27 Ağustos'ta sabahın erken saatlerinden itibaren 4. Kolordu Kurtkaya ve Erkmen Tepe'ye, 1. Kolordu ise Tınaz ve Türkmen tepelere yüklendi. Erkmen Tepe'den bir karşı taarruz yapmayı planlayan Trikopis geç kalmıştı. Öğleye doğru hedefler birer birer düştü. Ancak bazı trajik hadiseler de yaşandı. Örneğin 57. Tümen kendisine tahsis edilen Çiğil Tepe'yi zamanında ele geçiremeyince Albay Reşat Bey bunu gururuna yediremeyip intihar etti. Oysa tümeni birkaç saat sonra tepeyi zapt edecekti. Türk tümenleri sırt hattından Sincanlı ovasına akmaya başlayınca Trikopis Afyon'da tutunma şansının kalmadığını anlayıp batıdaki Köprülü Güneyi-Bal Mahmut-Düz Ağaç savunma hattına çekilmeye karar verdi. Fakat komutanı Chatzanestes kendisiyle aynı fikirde değildi. Israrla Afyon'un elde tutulmasını ve kuzeyden taarruza geçilmesini emretmekteydi. Yunan komutanlar tartışırken 8. Tümen saat 17.30'da Afyon'a girdi. Trikopis tümenlerin üzerindeki denetimi kaybettiğinden Tümgeneral Athanasios Frangou emrindeki 1. ve 7. tümenlerle çoktan batıya çekilmeye başlamıştı.[20]

Yunanların batıya hareketinden habersiz olan Nurettin Paşa plana uygun bir şekilde 1. Ordu'ya kuzeye ilerleme emrini verdi. Yakup Şevki Paşa ise Yu-

Karaçam'da Deli Halit Paşa'nın karargahında Mustafa Kemal Paşa ve İstanbul'dan gelen gazeteciler

nan 3. Kolordusu yerinde kaldığı için ileri harekâta geçmede tereddüt etti. İsmet Paşa ise cephe boyunca yaşanan gelişmeleri doğru tahlil ederek Mustafa Kemal Paşa'nın onayını aldıktan sonra 1. Ordu'nun kuzeye değil Dumlupınar istikametine 2. Ordu'nun ise Kütahya'ya acilen intikalini emretti. Ancak bu arada çoktan hava kararmış 1. Ordu tümenlerinden bazıları ikinci emirden habersiz kuzeye ilerlemeye devam etti. İhtiyattaki Türk 2. Kolordusu ise önce Afyon'a sevk edildiği için çekilen düşmanın peşine düşmede çok geç kaldı.[21]

30 Ağustos haritası

27 Ağustos taarruzları sonrasında Eskişehir bölgesi hariç Yunan savunma hattının tamamı ele geçirilmişti. 28 Ağustos sabahı atlı haberciler 1. Ordu birliklerini batıya yöneltmeye çalışırken kuzeye ilerleyen 23. Tümen, Yunan 4. Tümeni ile tesadüf muharebesine girip bu birliği dağıttı. Diğer tümenler ise Yunanlılardan önce Dumlupınar'a ulaşmak için batıya intikal etmekteydi. 14. ve 57. tümenler Toklusivrisi bölgesinde Plastiras Müfrezesine çatarak geciktiler. 5. Süvari Kolordusu yol boyunca rastladıkları Yunan birlik ve tesislerine saldırarak Eğret'teki Yunan ihtiyat kolordusuna ulaşıp baskın yapmayı başardı. Böylelikle Yunan geri çekilişinin denetimden çıkmasına büyük katkı sağladı. Frangou grubu Türk süvarisinin kuzeydoğuya yönelmesi sonucu meydana gelen boşluktan istifade ile Dumlupınar'a gelip hazırlanmış mevzileri işgal etti. Trikopis ise emrindeki dağınık beş tümen askerleriyle Türk çemberi içinde kalmıştı. 2. Ordu gün içinde 20 km intikal etse de geç hareket edip yavaş yürüdüğünden düşmanla teması tesis edemedi.[22]

29 Ağustos sabahı Nurettin Paşa 1. Kolordu'ya Dumlupınar'da mevzilenmiş Frangou grubuna taarruz etmeyi 4. Kolorduya ise Trikopis grubunun önünü keserek güneyden çembere almasını emretti. Kuzeyi 2. Ordu'nun kapatmasını bekliyordu. 2. Ordu ise gün içinde 30 km intikal etmesine rağmen ufak tefek çatışmalar dışında düşmanla hâlâ teması sağlayamamıştı. Bu duruma kızan Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'yı 2. Ordu'ya çekidüzen vermesi için gönderecekti. Eskişehir bölgesindeki Yunan 3. Kolordusu ise durumun vahametini anlayarak Bursa istikametinde çekilmeye başlamıştı.[23]

4. Kolordu, Trikopis'i çembere alamadı ama yavaşlattı ve ağır zayiat verdirdi. 1. Kolordu ise 6., 14. ve 57. tümenlerle Frangou grubuna taarruz etmekteydi. Geciken 23. Tümen önce Frangou'nun karşı taarruzunu püskürttü ardından da Trikopis'in öncüsü ile teması tesis etti. Frangou'nun bu direnişi Plastiras Müfrezesi'nin Türk kuşatmasından kaçmasını temin etti. Eğer daha fazla dayanabilirse Trikopis grubunu da kurtarabilirdi. Trikopis Küçük Aslıhanlar yoluyla Dumlupınar'a çekilmeyi planlarken yolun kapandığını fark edince Çalköy'e yöneldi ama karşılaştığı Türk taarruzları ve yorgunluk sonucu sabahı beklemeye karar verdi. Temel derdi askerlerin büyük ölçüde denetimden çıkması askeri birlikten ziyade güruha dönüşmesiydi.[24]

29 Ağustos akşamı son gelen raporlara bakarak bir durum muhakemesi yapan Mustafa Kemal Paşa ve komuta heyeti karşılarına çıkan büyük fırsatın sonuna kadar kullanılmasına karar verdi. Fevzi Paşa 2. Ordu ile hareket ederken Mustafa Kemal Paşa 1. Ordu ile bulunacaktı. İsmet Paşa komuta yerinde bütün cephedeki faaliyetleri koordine edecekti. Devamlı intikal ve sık taarruzlar yüzünden düzenleri bozulan tümenleri toparlayıp taarruz düzenine sokmak zaman aldı. Trikopis ise çekilemediği için savunma tertiplenmesine geçmeye çalışıyordu. Önce yoğun topçu atışına maruz kaldı. Ardından 17.00'de her yönden Türk taarruzları başladı. Başkomutanlık Meydan Muharebesi diye anılacak bu muharebe oldukça zorlu geçti. Operatif düzeyde iyi hazırlanmış Türk planının uygulamasında bir dizi taktik hata yapıldı. Frangou bulunduğu mevzilerde 1. Kolordu'nun taarruzlarına daha fazla dayanamadığı için ertesi gün ilk fırsatta birliklerini sıyırıp geri çekilmeye başladı. Kızıltaş bölgesindeki 5 km'lik açıktan istifade ile Trikopis grubu gece Türk çemberinden çıktı. Amacı Banaz'da olduğunu düşündüğü Frangou grubu ile birleşmekti.[25]

Türk birlikleri kaçan Yunan askerlerini takip ederken Mustafa Kemal Paşa 31 Ağustos sabahı muharebe meydanını gezip durumu bizzat kendi gözüyle gördükten sonra komutanlarla Çalköy'de durum değerlendirmesi yaptı. Zafer kazanılmıştı ama üç Yunan tümeni toplu halde diğerleri dağınık bir şekilde İzmir'e çekilmekteydi. Yunanlılar Milne Hattı'nda

veya İzmir yakınındaki eski mevzilerinde savunmaya geçip Eskişehir'den savaşmadan kaçan tümenleri İzmir'e sevk edebilirse savaş daha da uzayabilirdi. Öyleyse İzmir'e çekilenlerden mümkün olan azamisini imha etmek ve Eskişehir grubunun serbestçe Marmara Denizi'ne çekilmesine müsaade etmemek gerekmekteydi. Bu değerlendirme sonrasında Mustafa Kemal Paşa; "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" cümlesiyle biten meşhur emrini yayınladı.[26]

1. Kolordu, Frangou grubunun takip ederken 5. Süvari Kolordusu'nun çekilme yollarını kapaması sayesinde 4. Kolordu ve 2. Ordu birlikleri 1 Eylül'de Yunan 4. ve 12. tümenlerin yaklaşık 2.000 mevcutlu döküntülerini kuşatıp teslim aldı. Çemberden gene çıkmayı başaran Trikopis ise yanındaki 5.000 askerle 2 Eylül günü 5. Kafkas Tümeni'ne esir düştü. Türk ordusu şiddetli bir takip harekâtı izleyerek ne Frangou grubuna ne de Eskişehir grubuna savunma fırsatı tanımadı. Çekilen Yunan birlikleri yol boyu ağır zayiat verdi ve muharebe etkinliğini yitirdi. Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'e ve 10 Eylül'de Bursa'ya girdi. Denize ulaşan Yunan birlikleri bulabildikleri teknelerle Ege adalarına kaçtı. 18 Eylül'de son Yunan askeri Erdek'i terk ettiğinde takip harekâtı da sona ermiş oldu.[27]

SONUÇ

Büyük Taarruz iddialı ve riskli bir operatif harekâttır. Toplamda yarım milyon muharip askerin katıldığı bir dizi muharebe ve takip harekâtı sonunda Yunan ordusu büyük ölçüde imha edilmiştir. Türk tarafının toplam kaybı mevcudunun % 6,3'ü iken Yunan kaybı esir düşenlerle beraber % 65'tir. Türk ordusu 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda edinilen teknik, taktik ve operatif tecrübeleri başarılı bir şekilde uygulayarak düşmanı tek bir darbede imha etmiştir. Kazanılan zafer o kadar büyüktür ki Yunanlılar Trakya'da bile tutunamamış, burayı savaşmadan tahliye etmiştir. Zaferin büyüklüğü karşısında başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletleri vakit geçirmeden mütarekenin imzalanması için gayret göstermiştir.

9 Eylül 1922 tarihli Fransız *L'Illustration* dergisinin kapağında İsmet Paşa ve Akşehir'deki karargâhı

Büyük Taarruz birçok açıdan dünya askeri tarihine geçmiş bir taarruzi harekâttır. Her şeyden önce başta belirttiğimiz gibi Türk'ün makûs talihini değiştirmiş iki asır sonrasında kuşatıcı manevralı bir taarruz ile büyük bir zafer kazanılmıştır. 1. Dünya Savaşı'nda edinilen tecrübelerden istifade ile operatif sanat başarılı taktik uygulamalarla birleştirilebilmiştir. 1930 sonrasında Sovyetler Birliği ve Almanya, 1970'lerde Amerika tarafından benimsenen ve strateji ile taktik arasındaki irtibatı sağlayan operatif sanatın erken ve başarılı bir uygulamasıdır. Ayrıca, süvarinin kitle halinde kullanıldığı son büyük muharebedir.

DİPNOTLAR

1 Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi: Afyon'dan İzmir'e*, (Ankara: Doğuş Matbaası, 1962), s. 8-15

2 Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım: İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, c. 5, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1993), s. 152-154, 169, 171, 175, 236-237; Greek Army History Directorate, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, (Athens: Army History Directorate, 2003), s. 307-312; Belen, *age*, s. 14-15; Mehmet Dürdali Karasan, *Paşam Nereye Kadar Çekileceğiz: Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi Hatıraları*, (ed) Şeref Karabağ, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), s. 149-150, 156-158, 169-171.

3 İsmet Paşa, iddiaların aksine emrindeki birliklerin eksiklerini iyi bilmekteydi ve yaz öncesi taarruzu mümkün görmüyordu. Ama aynı zamanda Ankara'nın durumunun ve Mustafa Kemal Paşa'nın çektiği sıkıntıların da farkındaydı. Dolayısıyla gelen emirlere hayır demeyip hemen taarruz edilecekmiş gibi bir hava yarattı. Ama taarruzu yukarıda belirtilen koşullara bağladı. Bir başka yöntemi ise kendi söylemek istemediklerini ana ast komutanlarına söyletip bunları Ankara'ya göndermesidir. Nihayetinde amacına ulaştı. Ama astlarıyla ciddi sorunlar yaşama pahasına. Sabis, c. 5, age, s. 168-173, 180, 193, 196-198, 201, 206; Belen, age, s. 15-17, 19.

4 Greek Army History Directorate, age, s. 346-349; Belen, *age*, s. 20.

5 Belen, *age*, s. 14.

6 Sabis, c. 5, *age*, s. 164-173.

7 Sabis, c. 5, *age*, s. 180, 250, 258

8 Greek Army History Directorate, *age*, s. 338-342; Sabis, c. 5, *age*, s. 367-368, 401, 404; Ali İhsan Sabis, *İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, c. 6, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1993), s. 15-26; Belen, *age*, s. 14.

9 Sabis, c. 6, *age*, s. 16, 22.

10 Ali İhsan Paşa, "manevracı" diye bilindiğinden Malta'dan kaçıp Anadolu'ya ulaşınca ordu komutanlığına atandı. Sabis, c. 5, s. 91-92, 99; Belen, *age*, s. 13; Karasan, *age*, s. 174.

11 Sabis, c. 5, *age*, s. 172, 258, 286-287, 290, 423

12 Kemal Niş, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi: Büyük Taarruz*, c. 2, kısım 6, kitap 2, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1968), s. 16-18; Belen, *age*, s. 25-28.

13 Sabis, c. 6, age, s. 218-233; Karasan, *age*, s. 175-177, 185, 191.

14 Karasan, age, s. 184-187.

15 Niş, age, s. 52-78; Greek Army History Directorate, *age*, s. 369-372; Belen, *age*, s. 29, 33-35; Karasan, *age*, s. 177-179.

16 Niş, *age*, s. 89-92, 107-111; Greek Army History Directorate, age, s. 373-377; Belen, age, s. 36.

17 Niş, *age*, s. 93-104; Greek Army History Directorate, *age*, s. 377-381; Belen, *age*, s. 37-40; Karasan, *age*, s. 180.

18 Niş, *age*, s. 104-107; Greek Army History Directorate, *age*, s. 379; Belen, *age*, s. 36.

19 Greek Army History Directorate, *age*, s. 380-381; Belen, *age*, s. 40-41.

20 Niş, *agee*, s. 116-141; Greek Army History Directorate, *age*, s. 382-392; Belen, *age*, s. 42-46; Karasan, *age*, s. 181-182.

21 Niş, *age*, s. 145-147, 150-151; Belen, *age*, s. 47-48.

22 Niş, *age*, s. 151-176; Greek Army History Directorate, *age*, s. 394-402; Belen, *age*, s. 49-53.

23 Niş, *age*, s. 181-187; Greek Army History Directorate, *age*, s. 458-460; Belen, *age*, s. 54-56, 99-100.

24 Niş, *age*, s. 188-224; Greek Army History Directorate, *age*, s. 403-415; Belen, *age*, s. 56-60

25 Niş, *age*, s. 231-269; Greek Army History Directorate, *age*, s. 416-420; Belen, *age*, s. 63-74.

26 Niş, age, s. 274-278; Belen, age, s. 75-78.

27 Greek Army History Directorate, *age*, s. 422-452, 461-499; Belen, *age*, s. 79-106.

Büyük Taarruz ve Hint Hilafet Hareketi'nin Para Yardımı

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

KURTULUŞ SAVAŞI YEREL KAYNAKLARIN SEFERBER EDİLMESİYLE YÜRÜTÜLEN BİR MÜCADELEYDİ ANCAK ÇEŞİTLİ DIŞ YARDIMLAR DA KURTULUŞ SAVAŞI'NDA ANADOLU'YA GELMİŞTİ. DİPLOMATİK ANLAMDA DA ÇOK ÖNEMLİ OLAN SOVYET YARDIMININ YANINDA HİNDİSTAN HİLAFET HAREKETİ'NİN İANELERİ ÖZELLİKLE SEMBOLİK ÖNEMİ HAİZDİ.

> "Efendiler! Geçirdiğimiz sene milli cidalimizin en muazzam hadisesini kaydeylemiştir. Aynı sene zarfında o muazzam hadiseyi vücuda getiren büyük ordunun bilumum masarıfı temin edildiği gibi idare-i umumiye-i devletin istilzam eylediği bütün sarfiyat dahi hariçten hiçbir istikraz yapılmaksızın icra olunmuştur."[1]

1 Mart 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Dördüncü Toplanma Yılı'nı açarken bu değerlendirmeyi yapıyordu. Kurtuluş Savaşı'nın en zorlu alanlarından bir tanesi kuşkusuz maliyeydi. Hem askeri seferberliği gerçekleştirmek, sürekli kılmak hem de Ankara'da açılan meclisi bir iktidar merkezi olarak tahkim etmek için şüphesiz maddi kaynağa ihtiyaç duyuluyordu. Nitekim 23 Nisan 1920 tarihinde açılan meclisin ilk yasası da bir vergi kanunu olacaktı. Kuvva-yı Milliye'den düzenli orduya geçiş ile mali bir düzen sağlama arasında çok doğrudan bir ilişki vardı. Kurtuluş Savaşı'nın ilk aşamasında ve özellikle 1919 yılında toplanan kongreler sürecinde ve dağınık Kuvva-yı Milliye grupları arasında doğal olarak mali anlamda da bir düzensizlik vardı. En önemli kaynakları da halktan toplanan paralar ya da yine halkın bağışlarıydı.[2] Bundan dolayı gerek düzenli ordunun kurulması gerekse de mali bir düzen kurmak Ankara'da toplanan meclisin ilk gündem sıralarındaki yerini hep koruyacaktı. Sadece askeri seferberlik değil, milletvekili ve bürokrasinin maaşlarından idarenin harcamalarına birçok kalem bu hususu en yakıcı problem haline getiriyordu. Mali düzen sağlamak da kolay bir iş değildi. Nitekim meclisin 1920 yılına ait ilk bütçe kanunu yılın son günü olan 28 Şubat 1921 tarihinde kabul edilecekti.[3]

Ali Kardeşlerden Mevlana Muhammet Ali (solda)

SAKARYA ZAFERİ SONRASI HAZIRLIKLAR VE MALİYE

Gelirleri artırmayı hedefleyen kanun ve kararnameler çıkaran Ankara Hükümeti ancak Avans Kanunları ile mali anlamda hareket edebiliyordu. Olağanüstü savaş ve işgal koşulları altında mali disiplin ve bütçe çalışmaları akamete uğruyordu. Bu şartlar altında olağanüstü tedbirler gündeme gelmekte gecikmeyecekti. Bunlardan ilki Mustafa Kemal'e olağanüstü yetkiler veren Başkumandanlık Yasası'nın çıkarılması, diğeri de Tekalif-i Harbiye vergileri ile Tekalif-i Milliye emirleriydi. İnönü Savaşları'nda kısmi başarılar elde edilse de 1921 yılının Temmuz ayında aldığı yenilgilerle ordu Sakarya nehrinin doğusuna çekilmek durumunda kalmıştı.

Alınan olağanüstü tedbirler sonucu 13 Eylül 1921 tarihinde Sakarya Savaşı'nda zafer elde edilecek ve Yunan Krallığı'nın ilerleyişi durdurulacaktı. Ancak bu kesin zafere ve Ankara'daki mecliste muhalefetin çok güçlü olarak dillendirdiği taarruz talebine rağmen kısmen dağılan Yunan ordusunun arkasından askeri bir takibe girişilemeyecekti. Zira Sakarya Zaferi için eldeki bütün maddi kaynaklar tüketilmişti. Başkomutan olan Mustafa Kemal Paşa üç dört haftalık bir hazırlık yapılmasını kaçınılmaz görüyordu ve zaten bu amaçla 14 Eylül 1921 tarihinde Umumi Seferberlik ilan edilmişti. Ancak ordunun eksiklerinin bu kadar sürede dahi tamamlanamayacağı çok kısa bir süre içinde ortaya çıkacaktı. Nitekim taarruz için

çatışmasız geçen bir yıla yakın bir hazırlık evresi geçirilmek durumunda kalınacaktı.[4]

Sakarya Zaferi'nden sonra taarruz konusunda eleştirilerle muhatap olan Milli Müdafaa Vekili yani Milli Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Paşa'ydı. Bu tartışmalar sırasında söz dönüp dolaşıp doğal olarak paraya ve birtakım rakamlara geliyordu. Böyle bir ortamda Milli Müdafaa Vekili mebuslardan bazılarına eğer beş milyon liralık bir para temin edilebilir ve Vekaletin yani bakanlığın emrine verilirse Yunanlıları Anadolu'dan çıkaracak bir kuvvetin geliştirilebileceğini ifade etmişti. Bu rakam da mecliste yeni tartışmaları alevlendirecekti.[5] Daha sonraki bir meclis oturumunda söz alan Mustafa Kemal Paşa gerekli bu rakamın on beş milyon lira olduğunu dile getirmiş ancak mücadelenin paraya bağlanmasına da karşı çıkmıştı: "Arkadaşlar!.. Ben, ordunun mevcudiyet ve kuvvetini paramızla dengeli bulundurmak nazariyesini kabul edenlerden değilim. Para vardır, ordu vardır. Paramız bitti, ordunun mevcudu azalsın... Ben bu kanaata iştirak etmiyorum. Para vardır veya yoktur. Muvaffak olmamız için ordu vardır ve olacaktır."[6]

1921 Yılının sonbaharında taarruz yapmaya imkân olmadığı için zorunlu olarak hazırlıklar kış sonrası için yapılmaya başlanmıştı. Bu aşamada önemli bir adım hemen 1922 yılının başında atılacak ve 14 Ocak 1922 tarihinde Harp Encümeni yani bir savaş komisyonu kurulacaktı.[7] Hazırlıklar tüm hızıyla sürerken mali bütün araçlar da kullanılıyordu. Ancak taarruz kararının ve tarihinin kesinleştiği bir aşamada 1922 yılının Ağustos ayı başında Maliye Vekaleti'nin kasası tamamen boşalmıştı. Vekiller Heyeti'nde yani Bakanlar Kurulu'nda taarruz kararı alınmış ancak son hazırlıklar için acil 600 bin Liraya ihtiyaç vardı. Bu durumu Kazım Paşa şöyle yazmıştı:

> "Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'e müracaat ettik. Görünürde tahsisat vardı, fakat Maliye kasasında hiç para yoktu. Çok zor durumda kalmıştık. Maliye Vekili bir çare bulamayacağını kati olarak belirtti. Mustafa Kemal Paşa'nın kendi emrinde bulunan ve Osmanlı Bankası'nda muhafaza edilen paradan 600 bin Lira verilmesi için, Paşa'dan müsaade istedim. Hemen bankaya emir verdi. Parayı aldım, son eksikliklerimiz de giderildi."[8]

PAŞA'NIN EMRİNDE VE OSMANLI BANKASI'NDA BULUNAN PARA

Aslında bir seneye yakın zamandır sürmekte olan askeri hazırlıklar için hayati bir miktar değildi bu para. Ancak son anda ihtiyaç duyulan gereksinimler için de ciddi bir miktardı. Peki neydi bu para? Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde bulunan bu para Hindistan Hilafet Komitesi'nin 1921 sonundan itibaren doğrudan onun şahsına gönderdiği yardım parasıydı. Makalenin başında yapılan alıntının da işaret ettiği gibi Kurtuluş Savaşı yerel kaynakların seferber edilmesiyle yürütülen bir mücadeleydi. Bu husus konuşmada ifade edildiği gibi farklı zamanlarda dile getiriliyordu. Ancak başta Sovyetlerin para ve silah yardımı olmak üzere çeşitli dış yardımlar da Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'ya gelmişti.[9] Diplomatik anlamda da çok önemli olan Sovyet yardımının yanında Hindistan Hilafet Hareketi'nin ianeleri özellikle sembolik önemi haizdi. Bu paranın ne şekilde geldiği ve özellikle İngiltere ile olan bağlantısı üzerine geçtiğimiz aylarda bir yazı yazdığım için bu makalede bunun ayrıntısına girmiyorum.[10]

Milli Müdafaa Vekili Kazım (Özalp) Paşa

HİNT HİLAFET HAREKETİ

Hint Hilafet Hareketi Hindistan'daki bağımsızlıkçı milli uyanışın sonuçlarından bir tanesiydi ve Türkiye ile kurdukları ilişkinin kökenleri daha önceki dönemlere uzanıyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yani 93 Harbi'nde Hint Müslümanlarının mali yardım kampanyası organize etmelerine kadar geri gidiyordu. Bağımsız Müslüman bir devlet olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya karşısında desteklenmesini istiyorlardı. En büyük Müslüman nüfusa sahip imparatorluk olduğunu dile getiren Britanya'dan Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumasını talep ediyorlardı. Bu toplumsal seferberlik sırasında daha sonra çokça tekrarlanacak bildiriler yayımlama, protesto telgrafları çekme, broşürler yayımlama, mitingler gerçekleştirme ve iane toplama gibi pratikler ortaya çıkacaktı.[11] Trablusgarp ve Balkan savaşları sırasında bu ilişkiler ve yardım faaliyetleri kurumsallaşacak[12] ve Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı ile birlikte Hindistan'daki milli uyanışın da önemli unsurlarından biri olan Hint Hilafet Hareketi ortaya çıkacaktı.

1919 Yılının sonlarında kurumsallaşmaya başlayan Hint Hilafet Hareketi mücadelesini sürdürebilmek için hemen "Hilafet Fonu" denilen bir kaynakta para toplamaya başlayacaktı. Gerek Hindistan'da yapılacak masraflar gerekse de uluslararası kamuoyunda lobi faaliyeti yürütmek için gerçekleştirilen İngiltere ve Avrupa seyahati için böyle bir fonun

HİLAFETİN KALDIRILACAĞI DOLAYISIYLA MUSTAFA KEMAL'İN BU PARAYA DOKUNMADIĞI VE İLERİDE BU GEREKÇEYLE GERİ İSTENECEĞİNİ DÜŞÜNEREK KENARDA SAKLADIĞI DOĞRU DEĞİLDİR. ELİMİZDEKİ BELGELER SEKİZ AY İÇİNDE GELEN PARANIN TAMAMININ KURTULUŞ SAVAŞI İÇİNDE 1922 YILINDA ASKERİ İHTİYAÇLAR DOĞRULTUSUNDA HARCANDIĞINI GÖSTERMEKTEDİR.

Avrupa'ya temaslarda bulunmaya giden Hint Hilafet Delegasyonu'nun amblemi

oluşturulması elzemdi. Hareketin genel talepleri Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcudiyetinin devamı, İstanbul'un hilafetin merkezi olarak Osmanlı'da kalması ve Anadolu'daki işgalin sonlandırılmasıydı. Bundan dolayı kısa bir süre içinde Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemek için de ayrı fonlar oluşturulacaktı. Bunlardan ilki İzmir'in ve Batı Anadolu'nun Yunanistan tarafından işgali sonrası Türkiyeli Müslümanların uğradıkları mezalim dolayısıyla açılan "İzmir Fonu"ydu. Daha sonra 1921 yılının ortalarında ve Sakarya Savaşı öncesinde yani Kurtuluş Savaşı'nın askeri olarak kritik aşamalarında, Anadolu'daki mücadeleyi ve Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemek için açılan üçüncü sandık olan "Ankara Fonu" gelecekti.[13]

1921 YILININ AĞUSTOS AYINA KADAR GELEN PARALAR: FARKLI YOLLAR VE KİŞİLER

İşte Mustafa Kemal Paşa'nın emrine gelen ve Osmanlı Bankası'nda bekleyen para bu fonlardan Anadolu'ya gönderilen paralardır. Bu paralara ilişkin çokça tevatür vardır ve çok farklı yollardan ve kişiler üzerinden gelen miktarlar söz konusudur. Hint Hilafet Hareketi'nin topladığı paraların hepsi Anadolu'ya gönderilmemiştir. Bunların önemli bir kısmı doğal olarak hareketin Hindistan'daki ihtiyaçları ve kampanyaları için kullanılmıştır. Önemli bir kısmı paranın değerlendirilmeye çalışıldığı ticari ve mali girişimlerde kaybedilmiştir. Bir kısmı hakkında ise yolsuzluk iddiaları peyda olmuş ve bu amaçla tahkikatlar yapılmış, bazı kişiler cezalandırılmıştır.[14] Yani Hindistan'da toplanan paraların hepsi Anadolu'ya gelmemiştir. Gelenler de sadece tek bir yoldan ve tek bir yere gelmemiştir. Bazıları kişiler aracılığıyla, bazıları kurumsal diplomatik temsilciler aracılığıyla Kurtuluş Savaşı'na bazıları da büyük finansal aracılar vasıtasıyla doğrudan Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına gelmiştir. Bu gelen yardımlar hem zamanın politik ve bürokratik şahsiyetleri hem de kamuoyu tarafından iyi biliniyordu. Bu yardımlar ve ayrıntıları hem Hindistan'da Hint Hilafet Hareketi tarafından yayımlanıyor hem de Türkiye'de basında haberlere konu oluyordu. Hem Hilafet Hareketi'nin farklı liderleri hem de gönderilen paraların geliş yolları ve miktarlarını o zamanın dergi ve gazetelerinde bulmak mümkündür.

Örneğin Türkiye Basın Tarihi'nde müstesna bir yeri olan Ahmed İhsan'ın (Tokgöz) yayımladığı *Anadolu Hediyesi* adlı süreli yayın bunlara bir örnektir. Ahmed İhsan'ın daha önce yayımladığı ve görsel içeriği çok zengin ve kaliteli olan bu dergilerden biri olan *Anadolu Hediyesi* 1921 yılı İlkbahar aylarında İnönü Savaşları'nın hemen ertesinde yayımlanmaya başlamıştı.[15] Dergi içeriğinden Sakarya Savaşı'ndan sonra yayımlandığını anladığımız beşinci sayısında Hint Hilafet Hareketi'nin yardımlarını ayrıntılı olarak tanıtmıştı.[16] Bu tanıtım yazısının bir köşesinde Ağa Han ile birlikte İngiltere'deki destek faaliyetlerini organize eden ve İngiliz Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Emir Ali'nin, diğer köşesinde ise Hindistan'daki hareketin liderlerinden ve mali işlerden sorumlu bir tüccar olan Çotani Efendi'nin (S.E. Beyal Mohammed Hadji Khan Mohammed Chotani) fotoğrafı bulunuyordu. Haberde iki önemli bilgi ve vurgu yapılıyordu. İlk önce 14 Haziran 1921 tarihine kadar gönderilen yardımın miktarı, içeriği ve yolu belirtiliyordu. Bu bilgi Hindistan Hilafet Komitesi tarafından yapılan açıklamaya dayanıyordu. Diğer önemli bilgi ise Haydarabad'da yayımlanan bir dergide yer alan ve 21 Ağustos tarihinde yapılan bir toplantıda Müslüman ve gayr-i Müslim "Hindistan hanımları"na dair söylenenlerin aktarılmasıydı. "Hindistan Hanımlar Hilafet Cemiyeti"nin temellerinin atıldığının müjdelendiği bu toplantı gerek Hindistan'da gerekse de Türkiye'de hareketin sadece Müslümanlardan oluşmadığını vurgulamak için sıkça yapılan bir atfın bir başka örneğiydi. Gayr-i Müslim Hindulardan Naidu Hanım "bir Müslümanın diğer Müslümana karşı olan muavenet vazifesinin ne kadar ulvi bir vazife olduğunu ve Hindu kadınların dahi Hindistan İslam hanımları Hilafet Cemiyeti'ne iştirak etmeleri iktiza eylediğini" izah ve beyan etmişti.

Bu toplantıdan biraz önce 14 Haziran 1921 tarihinde Çotani Efendi Roma'da bulunan Cami Bey vasıtasıyla sekizinci ödeme olan 5 bin İngiliz Lirası ile beş bin battaniye bedeli olarak bir miktar para göndermişti. Bu son yardımdan önceki yedi yardımın ilkinin ise 1920 yılının Mayıs ayında gerçekleştirildiği bildiriliyordu. 1920 Mayıs'ında Londra'dan Seyid Emir Ali vasıtasıyla ilk bin İngiliz Lirası gönderilmişti. Ardından sırasıyla Haziran 1920'de (Ali Kardeşlerden) Muhammed Ali vasıtasıyla 2 bin İngiliz Lirası, Ocak 1921'de[17] Roma'da bulunan Galip Kemali

Bey vasıtasıyla 5 bin İngiliz Lirası, Mart 1921'de Çotani Efendi vasıtasıyla bin İngiliz Lirası İstanbul'daki musibetzedelere, iki ayrı 5 bin İngiliz Lirası da İzmir felaketzedelerine, 1921 Mayıs ayında da İstanbul felaketzedeganına yardım için Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bin İngiliz Lirası yollanmıştır. 14 Haziran 1921'deki gönderiyle birlikte yaklaşık 34 bin İngiliz Lirası gönderilmiş oluyordu. Görüldüğü üzere Roma'da gayr-ı resmi bulunan ancak Eylül 1919'dan itibaren Ankara'ya düzenli raporlar yazan eski Osmanlı büyükelçilerinden Galip Kemali (Söylemezoğlu) ile Eylül 1920'de Roma temsilcisi tayin edilen Camî (Baykut) aracılığıyla para gelebiliyordu.[18]

Yine Hindistan'dan Çotani tarafından gönderilebildiği gibi Londra'dan Emir Ali'den de para gelebiliyordu. Yine Hindistan ile ilişkilerde çok temel bir yeri olan Hilal-ı Ahmer de önemli bir aracı kurum olabiliyordu. Ankara'ya olduğu gibi İstanbul'a da Hindistan'dan maddi yardımlar gönderildiği ve hatta hanedan üyelerinin bu paralarla ilgili suiistimal yaptığına dair iddialar da çıkabiliyordu.[19] Bu nedenle bugüne kadar tam olarak gelen paranın eksiksiz bir dökümü ne yazık ki elimizde derli toplu olarak bulunmamaktadır. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nın yayımladığı *Türk İstiklâl Harbi* tarihinin yedinci cildinde yer alan ilk dökümde Hindistan'dan gelen paranın 670.494 lira olduğu yazılıdır.[20] ATASE'de mevcut başka belgelerde bu miktar 686.890 lira, diğer bir başka belgede 782.000 lira, Hindistan dışında başkaca muhtelif yerlerden ayrıca gelen 110.401 lira gibi miktarlar mevcuttur.[21] Ancak

"Hint Hilafet Komitesi'nden Doğrudan Doğruya Emrime Gelen Mebaliğ" başlığını taşıyan döküm (ATASE 37-102)

bunlar Mustafa Kemal Paşa'nın emrine gelen paralara dair rakamlardır. Çok farklı arşivlerde izi sürülebilen bu farklı miktarların derlenmesi daha bir süre alacağa benzemektedir.

DOĞRUDAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA GELEN PARALAR

Konumuza dönecek olursak Hindistan'dan gelen dış yardıma ilişkin kesin bir bilgi varsa o da yukarıda anılan ve Haziran 1921'e kadar gelen 34 bin İngiliz Lirası paranın Kazım Paşa'nın Büyük Taarruz öncesinde Mustafa Kemal Paşa'dan istediği para ile alakası olmadığıdır. Bugüne kadar Hilafet parası ile ilgili yapılan çalışmalar Mustafa Kemal'in kendisinin tuttuğu ve bugün kayıtları Genelkurmay Başkanlığı ATASE ve Cumhurbaşkanlığı Çankaya arşivlerinde bulunan ve doğrudan Mustafa Kemal Paşa'nın adına gelen paralardır. Doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya Çotani tarafından yapılan para transfer emri 1921 yılının Ekim ayının sonlarında gerçekleşmişti. Bu emir ve bu tarihten sonra gelecek yardımlar Amsterdam merkezli Netherlands Trading Company ile Londra merkezli Osmanlı Bankası aracılığıyla Bombay-Amsterdam-Londra-İstanbul-Ankara hattını izleyerek Mustafa Kemal'in kişisel hesabına aktarılacaktı. Bunun ayrıntıları yukarıda sözünü ettiğim makalemde yazıldığı için burada doğrudan Büyük Taarruz konusuna ve bunun önemine geliyorum.

Ankara'ya Ekim 1921'den sonra gönderilen paranın büyük kısmı doğrudan Mustafa Kemal'in şahsına gönderilmiş ve sadece onun alındı teyidine itimat edilmiştir. Mustafa Kemal'in bu meseleye dair hareketin liderlerine gönderdiği teyit ve teşekkür telgrafları farklı yayınlarda basılmıştır. Hindistan'dan gelen paraların ana bölümü Genelkurmay Başkanlığı ATASE arşivinde kalem kalem kayıtlıdır ve bunların bazıları yayımlanmıştır.[22] Bu para İngiltere'nin izni ile geldiği ve Osmanlı Bankası en üst makamdan teyit istediği için Ankara'ya gelişi gecikmişti. Arka arkaya yapılan havaleler ancak 1921 son günlerinde 26 Aralık 1921 tarihinde 26 bin İngiliz Lirasının karşılığı 144 bin dört yüz Türk Lirası olarak Ankara'ya ulaşmıştır.

Bu paraların nasıl kullanıldığına dair elimizde belgeler ve tarihsel tanıklıklar var. Bu paranın tasarruf hakkı tamamen Mustafa Kemal'e ait olduğu için uzun bir süre Ankara Hükümeti'nin mali kullanımına girmediği iddia edilmiştir. Oysa arada pek de uzun bir zaman yoktur. Zira paranın hemen hemen tamamı savaş için kullanılacağı 1921'nin son günlerinden başlayarak asıl olarak 1922 yılında gelmiştir. Kimi kaynaklarda Kurtuluş Savaşı sırasında bir miktarının kullanıldığı yazılmıştır. Bu konuda literatürdeki en önemli kaynak Büyük Taarruz öncesinin Milli Müdafaa Vekili Kâzım Özalp'ın yukarıda alıntılanan tanıklığıdır.

Mustafa Kemal'in özel kalem müdürü Hasan Rıza Soyak da miktarları tam hatırlamasa da benzer şeyler yazmıştır. Büyük Taarruz öncesi 500-600 bin lira verildiğini yine İzmir'e girilirken savaş zamanında aç ve açıkta kalanlara bu paradan yardımda bulu-

"Ali Kardeşler" olarak bilinen Mevlana Şevket Ali Han ile Mevlana Muhammed Ali Han valideleri ile birlikte (*Anadolu Hediyesi* dergisinin 6. sayısında)

nulduğunu da eklemiştir.[23] Birbirlerine yakın olan ve yuvarlanarak verilen rakamlardaki farklılıkların sebebi çeşitli yollardan ve çeşitli miktarlarda gelen para transferlerinin farklı tarihlerdeki belgelerde çeşitlilik arz etmesinden kaynaklanmaktadır.

BÜYÜK TAARRUZ İÇİN MALİYEYE VERİLEN 639.394 LİRA

Ancak bizim için önemli olan husus şudur: tanıklıklarda ifade edilen ve Kazım Paşa'nın yukarıda bahsettiği ve Büyük Taarruz öncesi Maliye Vekaleti'nin emrine verilen paranın miktarı net olarak belgelidir. Bu para tam olarak 639.394 Türk Lirasıdır [101 bin İngiliz Lirası][24] ve 12 Ağustos 1922 tarihinde 325546 numaralı makbuz ile gerçekleştirilmiştir.[25] 26 Aralık 1921'den 12 Ağustos 1922'ye kadar 12 adet havale gelmiştir. Maliyeye verilen para ile aynı gün gelen 13. Havale [35.900 Türk Lira eden 5 bin İngiliz Lirası] daha sonra Hilafet Komitesi'nin Londra mümessilliğine alındı olarak da bildirilmiştir. Yani 12 adet havale ile gelen paranın tamamı Büyük Taarruz için Maliyenin emrine verilmiştir.

Burada anlatılan bilgiler aslında muğlak bir şekilde daha önce farklı biçimlerde ve parçalı olarak yazılmıştı. Burada ilk defa bu bilgileri bir araya getirip, miktarları netleştirip, belgelemiş oluyoruz. Maliyeye Büyük Taarruz öncesi verilen paranın tam miktarını ve verildiği tarihi ortaya çıkarıyoruz. Bu çerçevede konumuz açısından önemli olan hususlar şunlardır. İlk olarak Hilafetin kaldırılacağı dolayısıyla Mustafa Kemal'in bu paraya dokunmadığı ve ileride bu gerekçeyle geri isteneceğini düşünerek kenarda sakladığı doğru değildir. Elimizdeki belgeler sekiz ay içinde gelen paranın tamamının Kurtuluş Savaşı içinde 1922 yılında askeri ihtiyaçlar doğrultusunda harcandığını göstermektedir. Yani Hint Hilafet Hareketi'nin Türkiye'ye olan desteğinin gereği yerine getirilmişti. Dahası Mustafa Kemal'in doğrudan şahsına gönderilen paraların akıbeti, nereye harcandığı hakkında da Hindistan tarafında herhangi bir sorgulama olmamış, sorulmamıştı. Hindistan tarafında toplanan paralara ilişkin olarak tartışma sadece Hint Hilafet Hareketi'nin kendi içindeki yolsuzluklara ilişkin çıkmış, bu konuda raporlar yazılmış ve yayımlanmıştı.

SONUÇ: BÜYÜK TAARRUZ SONRASI

Literatürde çeşitli kaynaklar yine Hasan Rıza Soyak'a dayanarak maliyenin emrine verilen ve kullanılan paranın zaferden sonra üç yüz seksen küsur bin lirasının İcra Vekilleri Heyeti yani hükümet kararıyla Mustafa Kemal Paşa'ya iade edildiğini yazar.[26] O sırada resmi görevle Rusya'da olduğunu belirten Rıza Nur ise bu paranın Gazi Mustafa Kemal'den alındığını ama on beş gün sonra, Hazine'ye ilk para girdiğinde Maliye Vekili Hasan Fehmi (Ataç) tarafından iade edildiğini belirtir.[27] Ancak ne böyle bir karar ne de geri ödemeye dair bir belgeye ve kanıta bugüne kadar rastlanmamıştır. Zamanın İcra Vekilleri kararlarına Cumhuriyet arşivinin ilgili tasnifinde ulaşmak mümkündür ancak böyle bir karar yapılan taramalarda bulunamamıştır.[28] Hazineden açıktan para çıkarılması da mümkün değildir.

ATASE'de mevcut belgeye göre para Maliyeye devredildikten sonra 1923 yılında Şubat'tan Ağustos başına kadar toplamda 16 bin İngiliz Liralık dört ayrı havale daha gelmiştir. Böylece toplamda gelen para miktarı 782.070 Türk Lirası olmuştur. Bu Hint Hilafet Komitesi tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın emrine gelen paranın toplamıydı. Yine doğrudan kendisine başka mahallerden gelen paraların da bir listesi vardır. Bunların da dışında onun elinde birikmeyen ve *Anadolu Hediyesi*'ne yansıyanlar gibi başkaca gelen yardımlar da vardır. Bundan sonra yapılması gereken Maliyeye devredilen paranın Mustafa Kemal Paşa'ya iade edilip edilmediğinin belgelenmesi, iade edildiyse bu paranın ne kadarının iade olduğunun bulunup belgelenmesidir. Ondan sonra da paranın

***Anadolu Hediyesi* adlı derginin 5. sayısında İngiliz Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Emir Ali ile Hint Hilafet Hareketi'nin mali işlerini yürüten ve bir dönem de başkanlığını yapan Muhammed Çotani Efendi'nin fotoğrafları ve o güne kadar gelen mali yardımların listesi**

sarf edildiği yerler sıralanmalıdır.[29] En son Kurtuluş Savaşı'na Hindistan'dan gelen bütün dış yardımın dökümü yapılmayı bekleyecektir.

Toparlarsak bugüne kadar yazılan Hint yardımına dair yazılanlar sadece Mustafa Kemal Paşa'nın emrine gelen miktara odaklanmıştır. Oysa doğrudan onun adına gelmeyen ve az sayıda olmayan havaleler ve gönderiler de vardır. Bunlar çok çeşitli yollarla ve kişiler aracılığıyla gelmişti. Ayrıca sadece Ankara'ya değil İstanbul'a da gelmişti. Mustafa Kemal Paşa Büyük Taarruz öncesi kendi adına gelen paranın tamamını Maliyeye devretmişti. Dolayısıyla bu para askeri amaçla kullanılmıştı. Her ne kadar resmi kararını ve belgesini bulamasak da Maliyeye verilen bu paranın önemli bir kısmı Mustafa Kemal Paşa'ya iade edilmişti. Bu iade edilen kısmın sarf edildiği yerlerin yine ayrıntılı olarak kayıt edilmiş olması bu paranın iade edildiğini ispat ediyor. Bunun kararının ve yazışmasının bulunması ve Büyük Taarruz'dan sonra ne şekilde bir sarfiyat yapıldığı yazılmayı bekliyor.

DİPNOTLAR

1 "Dördüncü Toplantı Yılını Açarken," *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt I, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), s. 314.
2 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali: Milli Mücadele I*, (İstanbul: Burçak Yayınevi, 1966), s. 125-136.
3 Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1990), s. 321.
4 Age., s. 432, 438.
5 Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, Cilt I, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985), s. 226.
6 Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 442.
7 Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), s. 153.
8 Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, s. 233.
9 Osman Okyar, *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017); *Türk İstiklâl Harbi VII'inci Cilt İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 – 1923)*, (Ankara: Genkur. Basımevi, 1975), s. 175.
10 Y. Doğan Çetinkaya, "Hint Hilafet Hareketi'nin Para Yardımı ve "İngiliz İzni"," *Toplumsal Tarih*, No. 341, Mayıs 2022, ss. 44-50.
11 Azmi Özcan, *Panislamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, (Ankara: İSAM Yayınları, 1997).
12 Burak Akçapar, *Halkın Fermanı Balkan Savaşları'nda Hint Müslüman Tıp Heyeti*, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2022).
13 P. C. Bamford, *Histories of the Non-Co-Operation and Khilafat Movements*, (Delhi: Governement of India Press, 1925), s. 190-191. Ayrıca bkz. Gail Minault, *The Khilafat Movement: Religious Symbolism and Political Mobilization in India*, (New York: Columbia University Press, 1982), s. 137; A.C. Niemeijer, *The Khilafat Movement in India 1919-1924*, (The Hague: Martinus Nijhoff, 1972), s. 88.
14 M. Naeem Qureshi, *Pan-Islam in British Indian Politics: A Study of the Khilafat Movement 1918-1924*, (Leiden: Brill, 1999), s. 352.
15 Sedef Bulut, "Milli Mücadele Dönemiyle İlgili Görsel Bir Eser: Anadolu Hediyesi," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, No. 63, Güz 2018, ss. 133-164.
16 *Anadolu Hediyesi*, No. 5, (Dersaadet 1338), sayfa sayısı yok (ama 25 ve 26. Sayfalar).
17 Dergide Kanunusani 1920 yazıyor ancak bu çok belli ki bir hata.
18 İki ismin İtalya'daki konumları ile ilgili olarak bkz. Mevlüt Çelebi, "Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri," *Belleten*, Cilt 62, No. 233, Nisan 1998, ss. 157-206.
19 BCA 30-11-1-0 / 5-13-16; BCA 30-10-0-0 / 203-383-23.
20 *Türk İstiklâl Harbi VII'inci Cilt İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 – 1923)*, (Ankara: Genkur. Basımevi, 1975), s. 175.
21 ATASE, 37-102; ATASE 36-35.
22 ATASE, ATA-ZB 36-35; *Türk İstiklâl Harbi VII'inci Cilt İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 – 1923)*, (Ankara: Genkur. Basımevi, 1975), s. 175; Yrd. Doç. Dr. Mustafa Keskin, *Hindistan Müslümanları'nın Milli Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını, 1991).
23 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), s. 244.
24 Para İngiliz Lirası olarak geldiği için havalelerin toplamı 101 bin İngiliz Lirasıdır. Türk Lirasının toplamı ise her bir paranın geldiği tarihte çevrilen rakamların toplamıdır.
25 ATASE 37-102.
26 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, s. 649.
27 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, Cilt III, (İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967), s. 904. Aslında Rıza Nur Hindistan'dan gelen parayı ilk yazanlardandı ancak 1929'da kaleme aldığı hatıraları 1967 yılında yayımlanacaktı.
28 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu (Kronolojik) 6.5.1920-31.12.1922, Cilt I, (Ankara: 1995); T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu (Kronolojik) 1923-1925, Cilt II, (Ankara: 1995); T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Müşterek Kararnameler Kataloğu (Kronolojik) 1923-1929, Cilt I, (Ankara: 1995).
29 İade edilen miktar ve bunların sarf edildiği yerler bu konuda yazacağım bir sonraki yazının konusu olacaktır.

ASPİRİN ŞEYTANLARA KARŞI:

Aspirin ve Türkiye'ye Girişi*

NURAN YILDIRIM

ASPİRİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN ARDINDAN DÜNYA ÇAPINDA BİR NUMARALI İLAÇ HALİNE GELDİ; BU İLACIN TÜRKİYE'YE GİRİŞİ İSE 1925 YILINI BULDU.

19. yüzyıl sonlarında dünyada yeni ilaç sayısında olağanüstü bir artış görüldü. Ateş, hastalığın zararlı bir unsuru olarak ele alınmaya başlanınca, hekimler ateşin tedavisine yoğunlaştı bu da ateş düşürücü ilaçların çoğalmasına neden oldu. Yeni ateş düşürücülerden biri de Aspirin idi. Aspirin'i üreten Friedrich Bayer & Co. 1863 yılında boya üretim tesisi olarak kuruldu. 1880'li yılların sonunda boya sanayii zayıflamıştı. Firma bir boyadan fenasetin geliştirip pazarladı. Fenasetin ateş düşürücü ve ağrı kesici özellikleri nedeniyle ilaç sanayiinde kullanılmaya başlandı. Bunun üzerine Bayer firması ilaç üretimine yönelip buna uygun tesislere yatırım yapmaya karar verdi. 1890'larda yeniden yapılandırılan şirket; ilaç geliştirme ve standardizasyonu için laboratuvarlar kurarak tıp çevreleriyle ilişkiye girdi. Yaygın bir anlatıya göre, Bayer firmasında çalışan Alman kimyager Felix Hoffmann'ın babası romatizma hastasıydı ve o sırada romatizma tedavisinde kullanılmakta olan salisilik asit içmekteydi. Fakat salisilik asit midesini tahriş edip mide bulantılarına neden oluyordu. Hoffman babasının tedavisine yardımcı olmak amacıyla salisilik asidin bu yan etkisini yok etme deneylerine girişti. Bu deneyleri sırasında salisilik aside bir asetil grubu eklediğinde, salisilik asidin tahriş edici özelliğinin azaldığını gördü (1897). Böylece elde etmiş olduğu asetilsalisilik asit ile yapılan denemeler olumlu sonuç verince Bayer, bu yeni ürüne "Aspirin" adını verdi. 20. yüzyıl başlarında Aspirin'in ateş düşürücü etkisine ağrı kesici etkisi eklendi. Bundan sonra daha çok ağrı kesici olarak kullanıldı.[1]

Felix Hoffman. Bayer Ag Resmi Twitter Sayfası

Aspirin'in adındaki, "A" harfi asetil anlamına gelir, "spir", salisin maddesini veren Spiraea ulmaria (*meadowsweet*) bitkisinin ilk dört harfidir, "in" ise o yıllarda ilaçlar için kullanılan yaygın bir son ektir. Bayer Aspirin'i 6 Mart 1899'da ticari marka olarak tescil ettirdi. Bayer patentini aldıktan sonra Aspirin'i toz halinde 250 gramlık küçük cam şişelerde eczanelere veriyor, eczacılar da 500 mg'lık küçük kâğıt paketlerde satıyorlardı. 1915'ten itibaren tablet formunda piyasaya sürüldü. 1918'de başlayan influenza/grip pandemisinde, ateş düşürücü ve ağrı kesici özellikleriyle birçok hastaya enfeksiyonla savaşmak için güç verdi. Grip pandemisi, Birinci Dünya Savaşı ile örtüşünce pandemiye, Aspirin'e İspanyol gribi böceği koyan Almanların neden olduğunu ileri sürenler oldu. Aspirin Birinci Dünya Savaşı'nın ardından dünya çapında bir numaralı ilaç haline geldi.[2]

Aspirin'in Türkiye'ye girişi 1925 yılını buldu. Bayer, Türkiye piyasasına girince firmayı tanıtan, Arap harfli Türkçe bir kitap yayımlamıştır. Yayım tarihi bulunmadığı için 1928 öncesi yayımlandığını tahmin ettiğimiz bu kitaba göre, Köln-Leverkusen'de bulunan Bayer Fabrikası'nda 1923 yılında; 327 kimyager, 75 mühendis, 19 tabip, 7 ilm-i hukuk (avukat), 5 ilm-i iktisat (ekonomist), 3 ulum-ı hikemiye mütehassısı (felsefe uzmanı), 1 lisan mütehassısı (çalışanların eğitimi için) bulunmakta, ayrıca 30.000'e yakın memur ve işçi çalışmaktaydı.

Fabrikada; üç ecza laboratuvarı, iki kimyasal ilaç laboratuvarı, bakteriyoloji ve mikoloji laboratuvarları ile tecrübe hayvanlarına mahsus tavşanhane bulunmaktaydı. Fabrikanın hastanesinde; iki dahiliye koğuşu, beş altı hekimin çalıştığı birkaç ameliyat-

Kolonya [Köln] şehri civarında Leverkusen'de Fredrik Bayer ve Şürekâsının ecza-yı tıbbiye fabrikası

hane, bir röntgen dairesi ve bir İsveç usulü jimnastik salonu vardı.

Fabrikada çalışan memur ve işçiler Leverkusen'de yaptırılan evlerde aileleriyle birlikte yaşıyordu. İşçi aileleri için fabrika çevresinde geniş parklar, kapalı spor salonları, hastalıktan yeni kalkan işçilerin nekahet dönemlerini geçirmeleri için sanatoryumlar, kadın işçiler için özel doğum-kadın hastalıkları koğuşları vardı. İşçiler ihtiyaçlarını kooperatif mağazalarından temin ederdi. Ayrıca gösteriler ve tiyatro oyunlarının sahnelendiği fabrikada, 23.000 cilt kitabı olan bir halk kütüphanesi bulunmaktaydı.[3]

Bayer Fabrikası 1928 öncesinde Türkiye'deki dergi ve gazetelere verdiği ilanlarda; Aspirin'in iyi geldiği hastalıklar ve semptomlara doğrudan dikkat çekmekten çok, geniş kullanım alanına vurgu yapan ilginç grafiklerle insanların ağrıyla bağlantılı duygu durumları ön plana çıkarılmıştır. Bunlar arasında; seyahate çıkmak, fazla sigara içmek, spor yapmak, otomobil gezintileri, tramvay ve şimendifer seyahatleri, her türlü elem ve ağrıdan kurtuluş, hava cereyanı, seyahate çıkarken, bütün gün iş ve düşünce yükü altında bunalmak, eğlenceli ve uzun bir gecenin ardından gelen yorgunluk ve rutubetli havalar sayılabilir. İlanlarda bunlar ve benzeri durumların meydana getirdiği, hastalıklar, elemler ve ağrıların en iyi ilacının Aspirin olduğu vurgulanmıştır. Bu ilanlarda dönemin ünlü hattatı Hamid'in (Aytaç, 1891-1982) imzası bulunmaktadır. Aspirin bu ilk reklam kampanyalarının ardından kısa zamanda Türkiye'de de tutulan ve aranan bir ilaç olmuştur.

Basında ve süreli yayınlarda 1925-1944 yılları arasında yürütülen Aspirin tanıtım faaliyetleri yayımlanmıştır.[4] Bu makalede şimdiye kadar bilinmeyen, şiir şeklinde yazılmış masalımsı bir Aspirin reklamı tanıtılacaktır.

ŞEYTANLARIN MAĞLUBİYETİ

Abdi İbrahim Koleksiyonu'nda bulunan (B. 19/2) Şeytanların Mağlubiyeti adını taşıyan Arap harfli Türk-

Dün gece ne latif ne eğlenceli vakit geçirdik!...Fakat; bugün ne yorgunluk, ne ağırlık! Hakiki Aspirin komprimeleri bu rahatsızlıkları derhal izale eder (yok eder). Ve sizi ayağa kaldırır. Yalnız kırmızı bandrollü ve Bayer salibli (haç işaretli) hakiki Bayer ambalajına son derece dikkat etmeniz lâzımdır. *Resimli Ay*, 1928, 34

Bu başınızın ağrısı, bu umumi keyifsizlik... Hep fazla sigara içmekten mütevelliddir (kaynaklanır). Aspirin komprimeleri rahatsızlıkları serian (derhal) ve katiyyen (kesinlikle) tedavi eder. Ancak, bilhassa kırmızı bandrollü ve "Bayer" salibli (haç işaretli) hakiki Bayer ambalajına dikkat etmek lazımdır. *Spor Alemi*, 29 Mart 1928

çe ve Fransızca kitapçıkta, *Binbir Gece Masalları*'na öykünerek dörtlükler halinde şiir şeklinde yazılmış resimli bir masal ile Aspirin reklamı yapılmıştır. Masalda anlatılan kimi sahneler, imzasından kimliğini tespit edemediğimiz bir Fransız tarafından resimlendirilmiştir. Üzerinde basım tarihi yoktur, Harf Devrimi'nden önce yayımlanmıştır. Türkçe ve Fransızca metnin çizimleri aynıdır, Fransızca metinde ilk üç dörtlüğü içeren sayfalar eksiktir. Burada Türkçe metin verilecektir.

Masalın konusu kısaca şöyledir: Efsaneler diyarında bir padişahın çok güzel bir kızı varmış. Bu kıza âşık olan ihtiyar büyücü, prenses tarafından reddedilince, bir sürü hastalık muskası yazıp şeytanlarıyla padişahın sarayına göndermiş. Baş ağrısı, diş ağrısı, romatizma, grip, bulaşıcı hastalıklar ve enfluenza muskaları bütün saray halkını hasta etmiş. Hiçbir ilaç fayda etmeyince çaresiz kalan padişah, saraydaki hastalıklara çare bulacak kişiye kızını vereceğini ilan etmiş. Tesadüf bu ya o sırada Avrupa'dan gelen bir yolcu bunu duymuş ve hemen saraya koşmuş. Çantasındaki Aspirin Bayer tabletlerini sarayda yaşayanlara dağıtmış. Hastalıklar bir bir çekip gitmiş. Padişah sözünü tutmuş ve kızını bu Avrupalı ile evlendirip muazzam bir düğün yapmış. Masal bunun bir efsane değil, hakikatin ifadesi ve ilmin sesi olduğunu ifade edip okuyuculara hitap eden, "*Sen de Bayer Aspirin'in önünde eğil*" dizesiyle son bulmaktadır."

Bu masalın ardından o zamana kadar hiçbir ilacın Aspirin tabletleri kadar rağbet görmediği ileri sürülmüş; üşümek, enfluenza, grip hastalıkları, boyun ve diğer organlardaki ağrılar, romatizma, baş, diş, kulak ve regl ağrıları için birçok senelerden beri başarıyla kullanıldığı dile getirilmiş, bu etkileri sayesinde hekimlerin takdirlerini kazandığı, bütün dünyada rağbetin günden güne arttığı ifade edilmiştir. Ardından Aspirin tabletlerinin bir takım şerefsiz insanlar tarafından taklit edildiği, taklidinin bir çok tehlikelere yol açabileceği bu nedenle orijinal Aspirin tabletlerine, taklitlerinden ayırt edilmesi için kırmızı bir bandrol konduğu ve kırmızı bandrolü olmayanların alınmaması tavsiye edilmiştir. Devamında ise Bayer-Spirozal Mahlulü'nün tanıtımı yapılmıştır.

"*Romatizma arızalarını her ne kadar Aspirin tabletleri ile dindirmek mümkünse de tıbbi tecrübelerle romatizmalı yerler Spirozal Mahlulü ile ovulduktan kısa bir zamandan sonra şişkinlikler kaybolmaya ve sancılar hafiflemeğe başlamıştır. Spirozal Mahlulü'nün fena bir kokusunun olmaması bilhassa hassas insanlar için memnuniyet vericidir. Spinozal Mahlulü romatizmadan başka, bel ağrılarında ve nöroloji hastalığında başarıyla kullanılır. Spirozal Mahlulü, Aspirin tabletlerimiz gibi her eczane ve ecza depolarında bulunur.*"

Şeytanların Mağlubiyeti

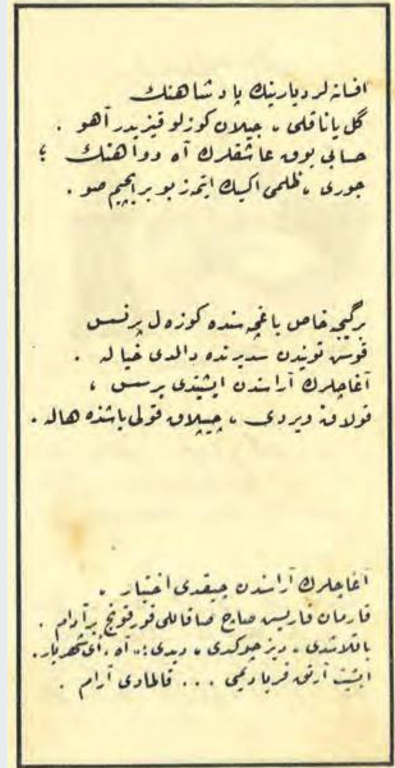
Kapak

Sayfa 1
Efsaneler diyarında evvel zamanda
Hilal kaşlı, ay çehre bir Ahu vardı.
Her kim olsa bu güzeli gördüğü anda
İçine bir ateş düşer, yanar, yanardı.

Sayfa 1

İklim-i Rum, Mısır, Hicaz, Hint, Çin, Afgan,
İran, baştan başa anar onun adını.
Bin hediye taşır her yaz ona bin kervan.
Ahu, şarkın en güzel en nazlı kadını.

Sayfa 2

Sayfa 2
Efsaneler diyarının padişahının
Gül yanaklı, ceylan gözlü kızıdır Ahu.
Hesabı yok âşıkların âh ü vâhının;
Cevri, zulmü eksik etmez bu bir içim su.

Sayfa 3

Bir gece has bahçesinde güzel prenses
Kuş tüyünden sedirinde daldı hayâle.
Ağaçların arasından işitti bir ses,
Kulak verdi, çıplak kolu başında hâle.

Ağaçların arasından çıktı ihtiyar,
Karman karışık sakallı korkunç bir adam.
Yaklaştı, diz çöktü, dedi: Âh ey şehriyâr.
İşit artık feryadımı…Kalmadı ârâm.

Sayfa 3
Ey ömrümde doğan son aşk, son beyaz yıldız.
Seni görüp gönlümü bir dökeyim diye
Dolaşırım bağçenizin önünde yalnız
İçimdeki ağrıları söyleyeyim diye!

Prenses bu sözlerden, bu cüretinden
Kızıp koğdu ihtiyarı hakaretlerle.
Korkunç adam et kopuyor sandı etinden,
İntikama antlar içti göklerle, yerle.

Sayfa 4
Korkunç adam fena, müthiş bir sihirbazdı
Mağarasına gider gitmez şeytanlarını
Topladı hep ayrı ayrı muskalar yazdı.
Dağıldılar beklemeden cinler yarını.

Sihirbazın şeytanları çok yiğittiler,
İntikamı almak için düştüler yola
Baş ağrısı, diş ağrısı sağa gittiler
Bütün sâri hastalıklar saptılar sola.

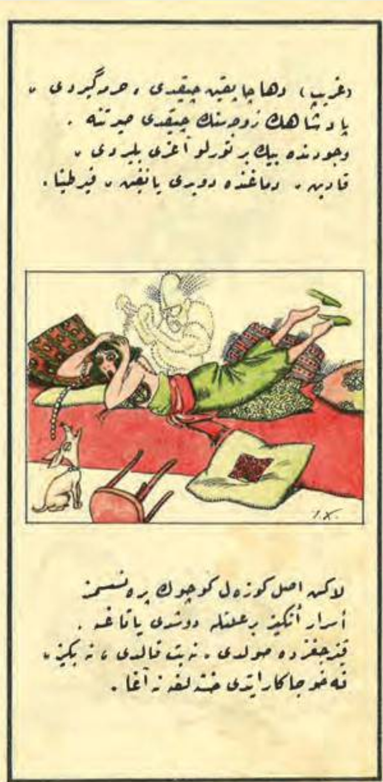
Sayfa 5
Padişaha hücum etti (enfluenza),
Öksürerek, titreyerek yatağa düştü.
Bu görünmez felakete gösterdi rıza
Etrafına tunç tokmaklı cinler üşüştü.

Sayfa 4

Sayfa 6
(Grip) daha çapkın çıktı, hareme girdi,
Padişahın zevcesinin çıktı sırtına.
Vücudunda bin bir türlü ağrı belirdi.
Kadın, dimağında duydu yangın, fırtına.

Lâkin asıl güzel küçük prenses
Esrarengiz bir illetle düştü yatağa
Kızcağız da soldu, ne bet kaldı, ne beniz,
Ne hoca kâr etti hastalığa ne ağa.

Sayfa 6

Sayfa 5

Sayfa 7
Birer birer saraydaki bütün kadınlar
Kıvrıldılar bir köşeye ıstıraplarla.
Ne nağme var artık, ne de bir terennüm var
Örtüldü aşk çıkmazları, yaprakla, karla.

Sayfa 7

Sayfa 8

Sayfa 9

Sayfa 10

Sayfa 8
Bir yanda hadım ağa, bir yanda vezir
Müthiş (romatizma) lardan kurtulamadı.
İlahlara neler neler edildi nezir
Kimse fakat bu derde ilaç bulamadı.

Sayfa 9
Saraydaki ak sakallı hekimin bütün
iflas etti ıhlamuru, kökü, tuzları.
Bir münâdi çıkarıldı nihayet bir gün
Gezdirildi kasabada aşağı yukarı.

"Saraydaki hastalığa çare bulana
verilecek padişahın biricik kızı!"
Gülüyorken o sihirbaz hep kana kana,
Bu haberi işitince duydu bir sızı.

Sayfa 10
Avrupa'dan yolcu gelmiş tesadüfen yük
çantasında varmış birçok (Aspirin Bayer).
Avrupalı münâdiyi işitmiş, büyük
adımlarla koşmuş heman saraya meğer.

Sayfa 11
Avrupalı o mükemmel (Aspirin Bayer)
Tabletinden verdi bütün saraylılara
Ne cin kaldı, ne de şeytan, hastalık bir bir
Eteğini çekti gitti arkası sıra

Kızı verdi halaskâra durdu sözünde
Bir muazzam düğün yaptı padişah kırk
gün.
Gök kubbenin kurulduğu o büyük günde
Mihr ü felek gördü ancak böyle bir
düğün

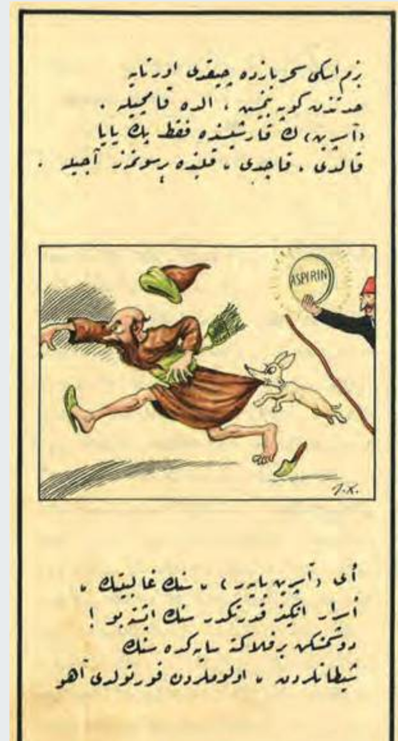
Sayfa 12
Ahaliye dağıtıldı (Aspirin Bayer).
Avrupalı, prensesle bir file bindi.

Sayfa 11

Sayfa 12

Sayfa 13

Sayfa 14

Ellerinde ahalinin bu hediyeleri,
Şâdımânı gök kubbeye yükseldi indi.

Sayfa 13
Bizim sihirbaz da çıktı ortaya
Hiddetinden küpe binmiş elde kamçıyıla.
(Aspirin)in karşısında fakat pek yaya
kaldı. Kaçtı, kalbinde bir sönmez acıyla.

Ey (Aspirin Bayer), senin galibiyetin
Esrarengiz kudretindir senin işte bu!
Düşmekten bir felakete sayende senin
Şeytanlardan, ölümlerden kurtuldu Ahu.

Sayfa 14
Kâri ‘ ! Bu bir masal değil, efsane değil,
Hakikatin sadece bir ifadesidir.
Sen de (Bayer Aspirin)in önünde eğil,
Unutma ki bu söyleyen ilmin sesidir!

Şimdiye kadar hiç bir müstahzarat-ı tıbbiyenin Bayer-Aspirin tabletleri kadar taammüm etmediği [yaygın kabul görmediği] bihakkın iddia olunabilir. Bayer-Aspirin tabletleri: üşümek, enfluenza, grip hastalıkları, boyun ve azâ-yı bedeniye ağrıları, romatizma, baş, diş, kulak ve aybaşı ağrıları için birçok senelerden beri kemal-i muvaffakiyetle istimal edilegeliyorlar. Bayer- Aspirin tabletleri, fevkalâde tesir-i şifa-bahşâları [şifa verici etkileri] sayesinde bilumum etıbba-yı hâzıkanın takdirlerine mazhar olarak şâyân-ı

Sayfa 15

hayret bir surette taammüm etmiştir. Dünyanın hiçbir memleketi yoktur ki Bayer-Aspirin tabletleri bulunmasın. Bayer-Aspirin tabletleri günden güne daha ziyade rağbet kazanıyorlar. Eskiden beri mücerreb ve tanınmış müstahzaratı taklit etmek gibi sakîm bir âdet vardır. Aspirin tabletlerinin dahi şerefsiz bir takım insanlar tarafından taklit edildiği görülmektedir. Takdir-i umumiyeye mazhar olmuş bir müstahzaratı taklit etmek o müstahzaratın muhassenatını ispat ederse de taklidinin istimali kullanan için birçok tehlikeleri mucip olabilir.

Sayfa 15
Orijinal tabletleri taklitlerinden tefrik edebilmek için hâlis Bayer tabletleri kanunen mahfuz kırmızı bir bandrol ile teçhiz edilmiştir. Bu sebeple Aspirin tabletlerinin sıhhatinden emin olmak için kırmızı bandrole dikkat etmeniz ve yalnız kırmızı bandrolü havi hâlis Bayer Aspirin tabletleri iştirâ etmeniz lâzımdır. Menfaat-i sıhhiyeniz için kırmızı bandrole mâlik olmayan diğer müstahzâratı katiyetle reddediniz. Bayer Aspirin Tabletlerinin dahilen muhtelif romatizma arızâtında gösterdiği şifâ-bahş tesiratını haricen müstamel bir müstahzârat ile tezyid ve itmam etmek sıhhate daha nâfidir.
Romatizmanın muhtelif mahallerdeki ârızatını her ne kadar Aspirin tabletleri

Sayfa 16

ile esastan izale kabil ise de ağrıyan ve sızlayan yerleri tedavi için bir edviye-i hariciye ihtiyaç vardır.
Bu da Bayer-Spirozal Mahlulü’dür.
Vücudun şişen ve sızlayan yerleri Bayer Spirozal Mahlulü ile oğulursa cilt Spirozal Mahlulü’nü derhal mass ettiğinden [emdiğinden]ağrılar oğulmayı müteakip kesb-i salâh ederler.
Birçok tecrübe-i tıbbilerle sabit olmuştur ki romatizmalı mahaller Spirosal Mahlulü ile (Sayfa-15) oğulduktan kısa bir zamandan sonra şişkinlikler kaybolmaya ve sancılar hafiflemeğe başlamışlardır. Bu hal Spirozal Mahlulü’nün fevkalâde olan hüsn-i tesirini gösterir. Birçok tecrübeler Spirozal Mahlulü’nün ilk defa istimalinde tesiratını izhâr ettiğini teyid ediyorlar.
Spirozal Mahlulü’nün diğer bu gibi müztahzârata karşı en büyük muhassenatı kokusuz ve tamamıyle gayr-ı muzır olmasıdır. Spirozal Mahlulü’nün fena ve müz’ic bir kokuya mâlik olmaması bilhassa hassas insanlar için şâyân-ı memnuniyettir. Spinozal Mahlulü romatizmadan maada, vec’-i katani adalâtı [bel adaleleri] ağrılarında ve nöroloji hastalığında muvaffakiyetle istimal edilir.
Spirozal Mahlulü, Aspirin tabletlerimiz gibi her eczane ve ecza-yı tıbbiye depolarında bulunur.

DİPNOTLAR

* Yazarın şu bildirisinden geliştirilmiştir: “Aspirin Şeytanlara Karşı/Aspirin Against Demons”, *XII. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı/National Conference on the History of Turkish Pharmacy. Bildiri Özetleri/ Abstracts.*

1 Anne Adina Judith Andermann, “Phycians, Fads, Pharmaceuticals: A History of Aspirin”, https://mjm.mcgill.ca/article/download/562/576/2568 (Erişim. 23 Mayıs 2022).

2 https://wiki.acervolima.com/history-of-aspirin/. (Erişim. 19 Mayıs 2022).

3 *Bayer Fabrikasında İstihzar Olunan Ecza-yı Tıbbiye-i Kimyeviye*. L. Morkides Matbaası, s. 8, 11.

4 Gökhan Akçura, *Aspirin Türkiye Tanıtım Serüveni (1925-1944)*. İstanbul 1994.

Tarihin Yargısı Önünde Bir "Kahraman": Said Şamil

CEM KUMUK

BU MAKALEDE YENİ ORTAYA ÇIKAN ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA 1901'DE MEDİNE'DE DÜNYAYA GELEN VE KAFKASYA DAVASININ EFSANEVİ LİDERİ İMAM ŞAMİL'İN TORUNU OLARAK KAFKASYA TARİHİNİN SÖZLÜ ANLATIMINDA BİR KAHRAMAN HÜVİYETİNDE HAFIZALARA NAKŞEDİLEN SAİD ŞAMİL'İN SİYASİ KARİYERİNİ BÜYÜTEÇ ALTINA ALACAĞIZ.

İmam Şamil'in küçük oğlu Muhammed Kâmil ve Medineli bir öğretmen olan Muhammed Said Efendi'nin kızı Nebiha Hanım'ın[1] oğlu Said Şamil ilk eğitimini Arabistan'da aldıktan sonra Kuzey Kafkasyalı muhaceret gruplarıyla ilk olarak lise eğitimi için geldiği İstanbul'da temas etmişti. Kuzeni, amcası Gazi Muhammed Paşa'nın kızı Amire Nefiset'in eşi Medine Muhafızı Şhaplı Osman Ferit Paşa'nın akrabası ve Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti'nin (ÇİTC) önde gelen isimlerinden olan Şhaplı Hüseyin Tosun Bey, Said Şamil'e İstanbul'daki günlerinde hamilik yapmış ve onu ÇİTC aile fotoğrafına dahil etmişti.

Rus İmparatorluğu'nun çöküşüyle beraber Kuzey Kafkasya halklarının bağımsızlık mücadelesi verdiği bu dönemde, 10-11 Mayıs 1920 tarihlerinde dağlık Çeçenya'da yapılan bir toplantıda mücadeleye liderlik etmesi için Muhammed Kâmil Paşa'nın Kafkasya'ya çağırılmasına karar verilmişti.[2] Ancak Kafkasya'ya giden Muhammed Kâmil Paşa değil, 19 yaşındaki oğlu Said Şamil olmuştu. Bu değişikliğe Muhammed Kâmil Paşa'nın sağlık durumu gerekçe gösterilmişse de Muhammed Kâmil Paşa bu olaydan sonra 31 sene daha oldukça sağlıklı bir ömür sürmüştü. Gerçek amaç Şamil ailesinden birinin mücadeleye liderlik etmesi olsaydı, siyasi bilgi, tecrübe ve donanım açısından Said Şamil'den çok daha üstün niteliklere sahip, ortanca amcasının oğlu Zahid Şamil bu iş için çok daha uygun bir profil olarak ortaya çıkıyordu. Askeri açıdan bakıldığında ise Japon-Rus Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Rus İç Savaşı'nda bulunmuş Kaytmaz Alihan, Ahmethan Avarski, Muhammed Cafer, Ömer Piralov, Muhammed Sultan Girey ve Hasan Abarakov gibi onlarca tecrübeli Vahşi Tümen[3] subayının olduğu bir yerde direnişe hiçbir askeri bilgisi ve savaş tecrübesi olmayan 19 yaşındaki bir gencin komuta etmesi beklenemezdi. Gerçek amaç itilaf devletlerinin bölgedeki temsilcisi konumunda olan Fransız Yüksek Askeri Komiserliği'nin kolay yönlendirebileceği birisini Kafkasya'ya göndermekti. Dolayısıyla, askeri ve siyasi altyapısı olmamasına karşın Said Şamil bu iş için çok daha uygun bulunmuştu. Fransız Yüksek Askeri Komiserliği Çeçenya dağlarında yapılan 1920 Mayıs'ındaki toplantıdan çok önce, daha 1919 Ekim'inde İstanbul'da Said Şamil'i keşfetmiş ve çoktan böyle bir görevlendirme için hazırlıklara başlamıştı bile.[4]

Said Şamil 1920 Eylül'ünde Dağıstan'a ulaştı. Yaklaşık yedi aylık Kafkasya macerası esnasında kayda değer bir askeri veya siyasi başarı sergilemedi. Döne-

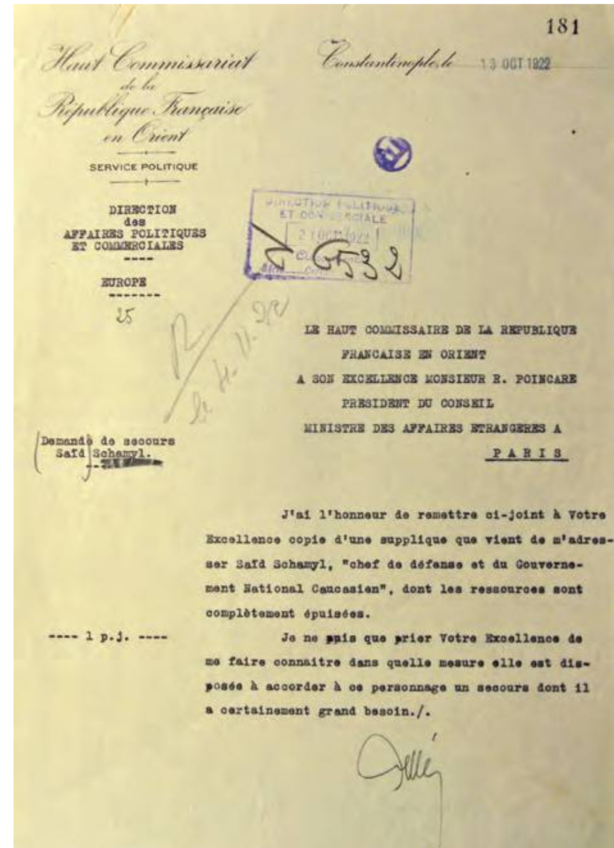
Muhammed Kâmil Paşa ve Said Şamil, İstanbul 1916

Bağımsızlık ilanına destek almak için İstanbul'a gelen Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti temsilcileri ve ÇİTC yöneticileri, İstanbul Mayıs 1918 (Said Şamil Ayakta soldan ikinci, Hüseyin Tosun Bey üçüncü)

min olayları hakkında detaylı eserler kaleme alan Samurski Efendiyev, Todorski, Taho-Godi ve Kaşkaev gibi siyasetçi ve asker kimliği olan yazarlar da bunu doğrulamaktadır. Said Şamil planlandığı gibi, Fransız komuta merkeziyle Dağlılar ve Beyazların Gönüllü Ordusu arasındaki iletişim kanallarında yer almış ve Fransızların yönlendirmesinde Beyaz Rus güçleriyle Dağlı direnişçilerin ittifakı için ortamın yaratılması amacıyla mesai yapmıştı.[5] Kafkasya'da kaldığı süre içinde mihmandarlığını yapan İmam Hutsallı Necmeddin, beyaz bir Dağlı kıyafeti giydirdiği Said Şamil'i bir atın üzerinde köy-köy dolaştırmış ve moral-motivasyon unsuru olarak Said Şamil'den faydalanmaya çalışmıştır.[6]

Said Şamil, 1921 şubatında Kafkasya'nın Bolşevik hakimiyetine girmesiyle Kafkasya'dan ayrılarak Anadolu'ya dönmüştü. Yedi aylık Kafkasya macerasının somut çıktıları olmasa da Sovyetler onun ismini her zaman Türkiye üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmıştı. Hatta NKVD,[7] 1925 sonlarına kadar Kafkasya'daki ayaklanmalarda ismi anılan herkes için bir Said Şamil bağlantısı üreterek ortadan kaldırmıştı.[8] 1921 Mayıs'ında Gümrü sınırında Kâzım Karabekir'le buluşan Sovyet yetkililer Türkiye'ye iltica ettiğini bildikleri Said Şamil'in kendilerine iade edilmesini istemişlerdi. Kâzım Karabekir ise kendilerine Said Şamil'in Antant ajanı olarak Türkiye'de de arandığını söylemiş, yakalandığı takdirde yargılanacağını bildirmişti.[9] Halbuki Said Şamil o günlerde Türkiye'de özgürce faaliyetlerine devam ediyordu. Sovyetlerin uyguladığı baskılarla Türkiye'ye iltica eden pek çok muhalif gibi Said Şamil'in evi de basılmış ama diğer muhalifler gibi hakkında bir işlem yapılmamıştı.[10] Bunda Şhaplı Osman Ferit Paşa'nın

181

Haut Commissariat de la République Française en Orient

SERVICE POLITIQUE

DIRECTION des AFFAIRES POLITIQUES ET COMMERCIALES

EUROPE

25

Constantinople, le 13 OCT 1922

DIRECTION POLITIQUE ET COMMERCIALE 21 OCT 1922

6532

LE HAUT COMMISSAIRE DE LA REPUBLIQUE FRANCAISE EN ORIENT
A SON EXCELLENCE MONSIEUR R. POINCARE
PRESIDENT DU CONSEIL
MINISTRE DES AFFAIRES ETRANGERES A
PARIS

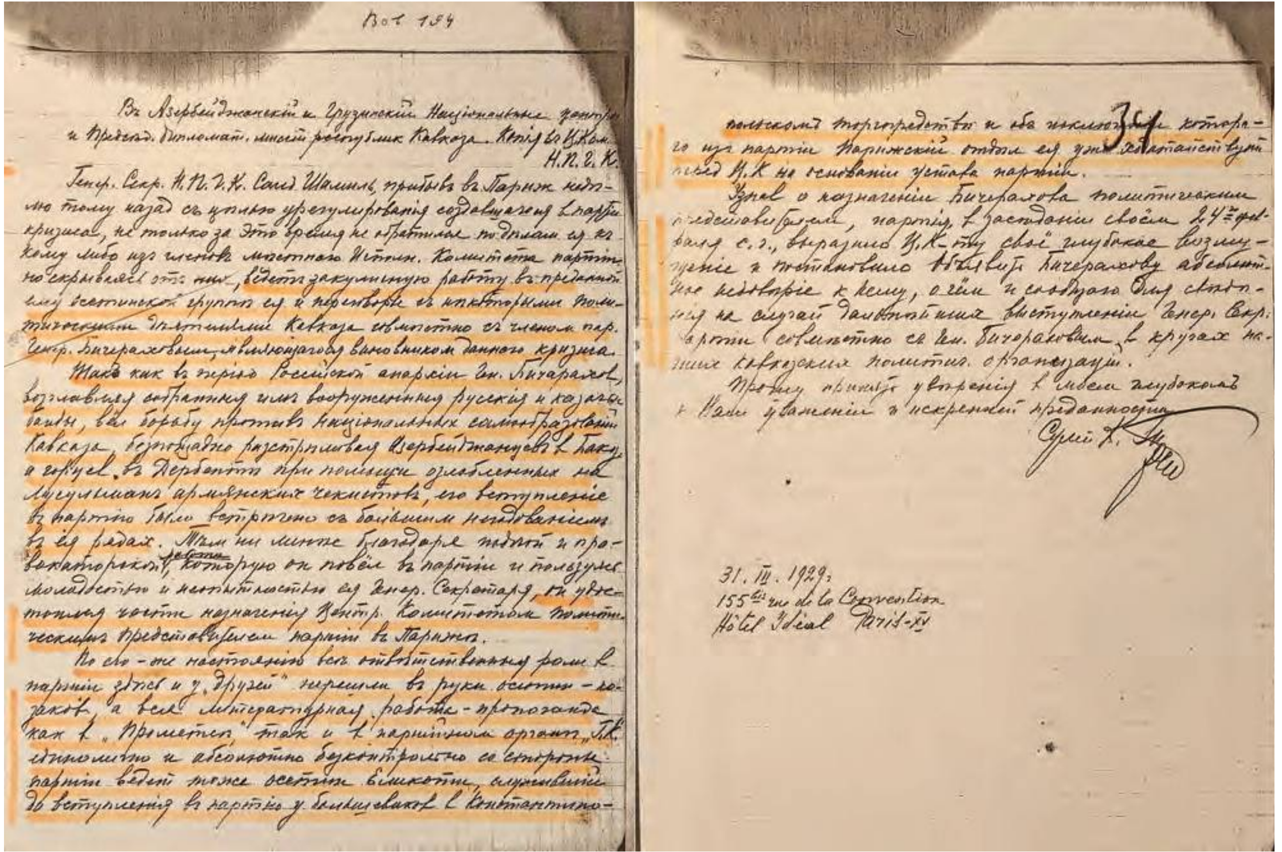
Demande de secours Saïd Schamyl.

J'ai l'honneur de remettre ci-joint à Votre Excellence copie d'une supplique que vient de m'adresser Saïd Schamyl, "chef de défense et du Gouvernement National Caucasien", dont les ressources sont complètement épuisées.

---- 1 p.j. ----

Je ne puis que prier Votre Excellence de me faire connaitre dans quelle mesure elle est disposée à accorder à ce personnage un secours dont il a certainement grand besoin./.

Said Şamil'e verilen malî desteğin sorgulandığı Fransız muhaberatı

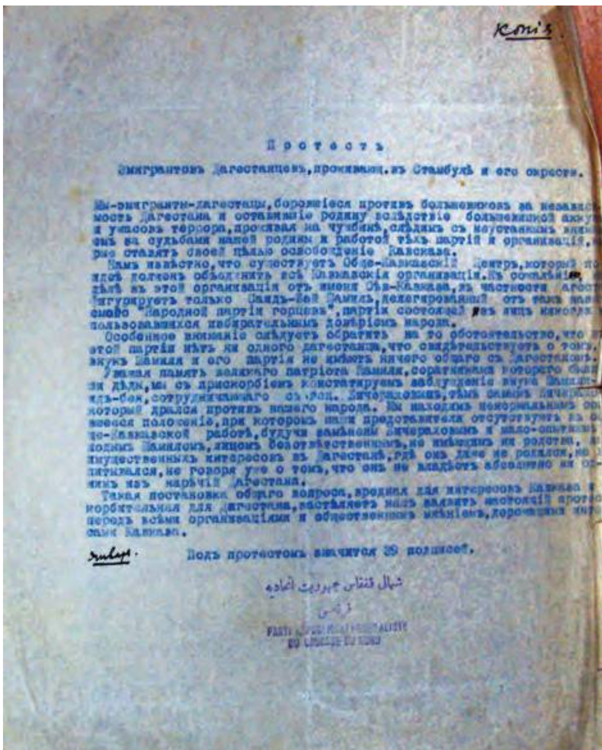
31. III. 1929.
155 bis rue de la Convention
Hôtel Idéal Paris-XV

General Sultan Kılıç Girey'in Said Şamil ve Lazar Biçerahov arasındaki ilişkileri ifşa ettiği mektup

oğlu ve Türk istihbaratında kritik görevler üstlenen Mehmed Şamil'le olan akrabalık ilişkisinin etkili olduğu düşünülebilir. Said Şamil'in Anadolu'daki tedbirsiz hareketleri Sovyet ajanlarının onun her hareketini rahatça takip etmelerine ve Kafkasyalı siyasi muhacirlerin faaliyetlerinin henüz plan aşamasında önlenmesine sebep oluyordu. Sovyet istihbarat belgelerinde Türkiye tarafından kendisine aylık 700 lira maaş ödenen Said Şamil'in Kâzım Karabekir tarafından planları dikkate alınmayınca Paşa'yı İstanbul'da Antant temsilcileriyle iş yapmakla tehdit ettiği de yazıyordu. Bunu bir fırsat olarak gören Karabekir, Şamil'i Paris'e gitmesi için yüreklendirmiş, bu sayede Paris'teki Kuzey Kafkasya muhaceretinin faaliyetlerini yakından takip edebilme olanağı bulacağını düşünmüştü.[11] Kâzım Karabekir'in bu hamlesi bir anda Said Şamil'i Avrupa'daki Kuzey Kafkasya muhaceretinin etkili isimlerinden birisi haline getirmişti. Fakat Said Şamil'in tedbirsiz davranışlarında ısrarı Paris-İstanbul hattında siyasi muhacirler arasındaki muhaberatın Sovyet istihbaratının eline geçmesine sebep olmuştu.[12] Fransızlar 1922 ekimine kadar Said Şamil'e finans desteği sağlamaya devam ettilerse de bu ödemeler İstanbul'daki Fransız Yüksek Askeri Komiserliği ve Paris'teki Dışişleri Bakanlığı'nda göze batmaya başlayınca 1922 sonundan itibaren bu maddi destek kesilmişti.[13]

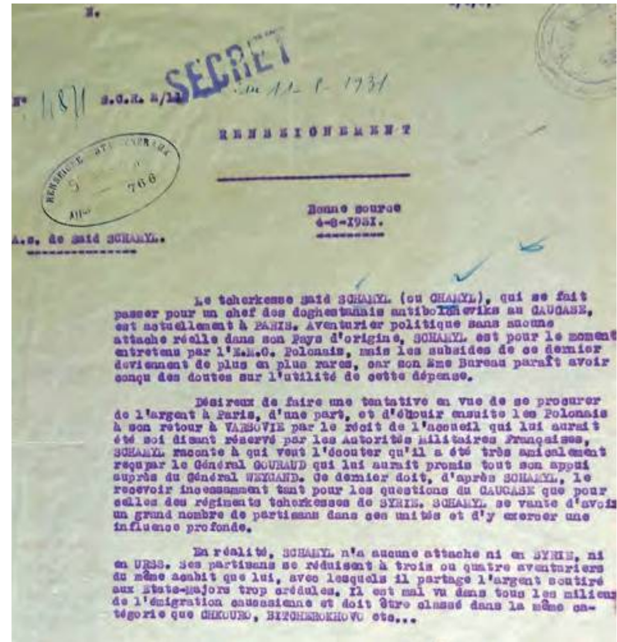
Kafkasya'da devam etmekte olan direnişe liderlik eden İmam Hutsallı Necmeddin, direnişe finansman sağlamak için İstanbul'da kurdurduğu "Anadolu Şirket" adındaki ticari işletmenin yönetimini parasal konulardaki tutumu bilinen Said Şamil yerine Ahmethan Avarski'ye vermeyi uygun görmüştü.[14] 25 Ağustos 1923 tarihli Sovyet istihbarat raporuna göre finans kaynakları kuruyan Said Şamil'in imdadına Lehler yetişti. İstanbul'daki Polonya büyükelçisinin Kuzey Kafkasyalı, Azeri ve Gürcü siyasileri bir araya getirme projesinde düşündüğü Kuzey Kafkasyalı isimler arasında Said Şamil de vardı.[15] 15 Temmuz 1926'da İstanbul'da kurulan Kafkas İstiklal Komitesi'nde (KNK) Alihan Kantemir'le beraber Kuzey Kafkasya siyasi muhaceretini temsil eden iki kişiden birisi olmuştu. O istihbarat değeri olmayan bayat bilgileri Leh diplomatlara kritik muhaberat malzemesi gibi pazarlayabiliyordu. Hatta, Albay Tadeuş Şaetzel gibi Polonyalı muhataplarının bilgi eksikliğinden faydalanan Said Şamil, Suriye'de Fransız manda yönetimi tarafından bölgede yaşayan Çerkeslere kurdurulan süvari birliğini kendisine ait yeni bir projeymiş gibi Polonyalılara pazarlayabiliyordu. Said Şamil'in Polonyalı diplomatlarla ilişkisi bir patron-çalışan ilişkisine dönüşmeye başlamıştı.[16] Polonya'nın sağladığı finansmandan münhasıran faydalanmayı amaçlayan Said Şamil, diğer Kuzey Kafkasyalı siyasi şahsiyetleri Polonyalılardan uzaklaştırmak için bir dizi komploya yöneldi. Bunlardan ilki KNK tarafından 1925 martında Sovyet sınır bölgesinde propaganda çalışmasına gönderilen Alihan Kantemir'i bu görev sırasında Sovyetler adına casusluk yapmakla suçlamak oldu. Kantemir aklandıysa da Lehlerle olan ilişkilerine gölge düşmüş oldu. Haydar Bammat, Abdülmecid Çermoy, Tambiy Elekhoti, Pşımaho Kotse (Kosok), Aytek Namitok, Ahmet Tsalıkkatı, Cemaleddin Musallayev, Muhammed Kotiev (Mehmet Ketey), Murat Hatağogu, Kumuk Aydibulov ve Ali Malikov gibi önde gelen milliyetçi-demokrat şahsiyetler de Said Şamil'in

benzeri itham ve itibarsızlaştırma girişimlerinden nasiplerine düşeni aldılar.[17] Said Şamil, bu uğurda Kuzey Kafkasya siyasi muhaceretinin tarihi kilometre taşlarını çarpıtmayı bile denedi. Ahmet Tsalıkkatı tarafından kurulan ve 1927'ye kadar onun tarafından yönetilen Kafkasya Hür Dağlıları Halk Partisi'ni 1926 kasımında etrafında topladığı ve her fırsatta "Tanrı Çar'ı Korusun" naraları atan[18] Rus monarşisi yanlısı Dağlı siyasi mültecilerle beraber Varşova'da kurduğu Kafkasya Dağlıları Halk Partisi'nin (NPGK) öncülüymüş gibi göstererek Polonyalıların nazarında kendisine mâl edilmeye çalıştı.[19] Said Şamil bir süre sonra milliyetçi-demokrat tabanda popülarite kazanmak için bir Gönüllü Ordu generali olmakla beraber milliyetçiliğinden kimsenin şüphe duymadığı Sultan Kılıç Girey'i partisinin Paris temsilcisi olarak atadı. Tüm siyasi eğilimlerden temsilcilerin bulunacağı bir milli merkezin teşekkülünü engellemeye çalışan Said Şamil'in bir sonraki hamlesi milliyetçi-demokrat liderlerle temasları sonlandırdığını ilan ederek, tüm grupları kendi ekseninde toplamaya çalışmak olmuştu.[20] Ardından popülaritesini Kozak siyasi muhaceret grupları arasında da geliştirmek isteyen Said Şamil, siyasi kariyerine ölümcül darbe vuracak bir girişimde bulunarak, Rus ihtilalinin başlarında Azerbaycan ve Dağıstan'ı yanındaki Kozak ve Ermeni militanlarla kana bulayan, Rus monarşisinin iflah olmaz savunucularından Oset kökenli General Lazar Biçerahov'u partinin Avrupa teşkilatının başına geçirdi. Bu hamleye karşı en şiddetli tepkiler siyasi hasım olarak gördüğü çevrelerden önce kendi çevresindeki kişilerden geldi. Sultan Kılıç Girey, bu skandalı ifşa ederken, Biçerahov'la beraber çalışmaktansa ölümüne aç kalmayı tercih edeceğini vurgulamaktaydı.[21]

Протестъ
Эмигрантовъ Дагестанцевъ, проживающ. въ Стамбулѣ и его окрестн.

Подъ протестомъ значится 39 подписей.

İstanbul'daki 39 Dağıstanlı muhacirin Said Şamil'i protesto etmek için Kuzey Kafkasya Federalistleri Cumhuriyetçi Partisi'ne gönderdikleri nota

SECRET
N° 1811 S.C.R. 2/11 le 11-8-1931
RENSEIGNEMENT
Bonne source
6-8-1931.
A.s. de Said SCHAMYL.

Le tcherkesse Said SCHAMYL (ou CHAMYL), qui se fait passer pour un chef des daghestannais antibolchéviks au CAUCASE, est actuellement à PARIS. Aventurier politique sans aucune attache réelle dans son Pays d'origine, SCHAMYL est pour le moment entretenu par l'E.M.G. Polonais, mais les subsides de ce dernier deviennent de plus en plus rares, car son 2me Bureau paraît avoir conçu des doutes sur l'utilité de cette dépense.

Désireux de faire une tentative en vue de se procurer de l'argent à Paris, d'une part, et d'éblouir ensuite les Polonais à son retour à VARSOVIE par le récit de l'accueil qui lui aurait été soi disant réservé par les Autorités Militaires Françaises, SCHAMYL raconte à qui veut l'écouter qu'il a été très amicalement reçu par le Général GOURAUD qui lui aurait promis tout son appui auprès du Général WEYGAND. Ce dernier doit, d'après SCHAMYL, le recevoir incessamment tant pour les questions du CAUCASE que pour celles des régiments tcherkesses de SYRIE. SCHAMYL se vante d'avoir un grand nombre de partisans dans ces unités et d'y exercer une influence profonde.

En réalité, SCHAMYL n'a aucune attache ni en SYRIE, ni en URSS. Ses partisans se réduisent à trois ou quatre aventuriers du même acabit que lui, avec lesquels il partage l'argent soutiré aux Etats-Majors trop crédules. Il est mal vu dans tous les milieux de l'émigration caucasienne et doit être classé dans la même catégorie que CHKOURO, BITCHEROKHOV etc...

Paris'te malî kaynak arayışındaki Said Şamil hakkında Fransız istihbarat birimlerinin muhaberatı

Promete Cephesinden müttefiki Mehmet Emin Resulzade de Said Şamil'i şiddetle eleştirenler arasındaydı. Resulzade'nin İstanbul'da yayınlanan Azeri-Türk Dergisi konuyu 6 ay boyunca gündemde tutuyor ve böyle bir katilin ve ona hempalık yapan kişilerin Kafkasya siyasi mücadelesinde yeri olamayacağını söylüyordu.[22] Said Şamil'in 1927'de casuslukla suçladığı Alihan Kantemir de başkanlığını yaptığı Kuzey Kafkasya Federalistleri Cumhuriyetçi Partisi vasıtasıyla imza kampanyaları düzenleyerek onu protesto ediyordu.[23]

Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Abdülmecid Çermoy ise muhaceret siyasi hareketini bölen, itibar zedeleyen ve Kafkasya davasının menfaatlerine zarar veren davranışları yüzünden Said Şamil'i kınıyordu.[24] Bu protestolara karşın Said Şamil, kendisinin dışlanacağı her hareketi gayrimeşru sayacağını bildiren yazılar yayınlamaya devam etmişti.[25] Yükselen tansiyona kayıtsız kalamayan NPGK'nın 12 Mayıs 1929 tarihli olağanüstü genel kurulunda Said Şamil'le beraber Mehmed Girey Sunş, Bahaeddin Hurş ve Lazar Biçerahov partiden ihraç edildiler ve görev yaptıkları dönemde partiye verdikleri zararlardan dolayı parti mahkemesine sevk edildiler.[26] Partiden uzaklaştırıldığı bu dönemde Polonya Hükümeti'nin sağladığı maddi desteklerden mahrum kalan Said Şamil eski ilişkilerini yoklamak üzere gittiği Paris'te General Gauraud'u ziyaret etmiş ve kendisine yeni malî kaynaklar bulmaya çalışmıştı. Bir zamanlar ona büyük meblağlar ödeyen Fransız istihbaratı bu ziyaretinde onu yakın takibe almış ve temas kurması muhtemel yerlere uyarı yazıları göndererek ona karşı temkinli olunmasını istemişti.[27]

Her şeye rağmen Polonya siyaset çevrelerindeki bazı dostluklarını muhafaza etmeyi başaran Said Şamil, bu sayede siyasi kariyerini tamir edecek bir fırsat ele geçirdi. Promete Cephesi Kafkas Konfederasyonu idealinden uzaklaşan Ermeni grupları ikna ede-

bilmek için Said Şamil'i bu gruplarla arabuluculuk yapmakla görevlendirdi. Fakat Said Şamil bu fırsatı da kullanamadı. Kendisine biçilen rolün sınırlarını aşarak tarafların bilgisi dışında görüşmeler yapmaya başlaması ve bu görüşmelere dair bilgilerin Ermeni gruplarca ifşa edilmesi Said Şamil'in Kafkas siyasi muhaceret grupları tarafından tamamen dışlanmasına sebep oldu.[28] Promete Cephesi, Kafkasya siyaset arenasındaki kariyeri tükenme noktasına gelen Said Şamil'i anti-Sovyet propagandalar yürütmek üzere geçmişten güçlü bağlantılarını muhafaza ettiği Arap dünyasına yönlendirdi. Kudüs Müftüsü Emin el-Hüseyni'nin davetlisi olarak 1931'de katıldığı İslam Konferansı'nda en genç başkanlık divanı üyesi sıfatı kazanan Said Şamil, II. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede yaptığı konuşmalar ve yazdığı yazılarla pek çok Arap devletinin komünizm karşıtı kararlarında etkili olmuştu.[29]

Bu arada partisi NPGK'nın 14 Temmuz 1934'de Brüksel'de Promete Cephesinin Kafkasya grubunun diğer iki kanadı, Gürcü ve Azeri temsilcilerle beraber imzaladığı "Konfederasyon Paktı" antlaşmasına şiddetle muhalefet eden Şamil, geçmişte amansız bir siyasi rekabet içine girdiği Haydar Bammat ve grubunun siyasi söylemlerine yakınlaşarak tekrar Kafkasya siyaset arenasına dönmeye çalışıyordu.[30] Polonya gizli servisinin 7 Mart 1936 tarihli Paris toplantısı raporunda da onun Haydar Bammat ve grubuyla yakınlaşma eğiliminde olduğu belirtiliyordu.[31] Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi durumunda Polonyalılardan alınan malî desteğin kaybedileceğinden çekinen NPGK yönetimi Said Şamil'i tekrar partiye kazandırmanın çarelerini düşünmeye başladı. Bu amaçla kendisiyle dostluğunu muhafaza eden Barasbi Baytugan'ı kullanan parti yöneticileri, onun vasıtasıyla Balo Bilatti'yi Türkiye ziyareti esnasında Said Şamil'le görüştürerek ikna etmeye çalıştı.[32] Promete hareketinin Mayıs-Haziran 1938'de Paris'te düzenlenen genel kurulunun sonuç bildirgesinin NPGK adına Said Şamil tarafından imzalandığı görülüyordu.[33]

İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında, Almanlar Varşova'yı bombalamaya başladıklarında Said Şamil Varşova'yı terk etmeyi başararak, Beyrut'a kaçmıştı.[34] Almanlar, Sovyet Doğu Halklarının temsilcileri ile görüşmeyi planlarken Ankara büyükelçisi Franz von Papen Türk Dışişleri ve bizzat İsmet İnönü'nün telkini ile Said Şamil'i de görüşülecek kişiler listesine eklemişti. Nazi istihbaratının onun hakkındaki araştırmasında Kudüs Müftüsü ona kefil olurken, Irak başbakanı Reşid Ali al-Geylani onu "yakın takipte tutulması gereken kontrolsüz bir kişilik" olarak tanımlamıştı. Said Şamil, Almanlarla yapılacak pazarlıklarda Kuzey Kafkasyalıları temsil edecek tek muhatap olabilmek için İsmet İnönü'den siyasi rakiplerinin bertaraf edilmesinde yardım talep etmişti.[35]

Said Şamil Promete Hareketinin Turan kanadının üyelerinden Ayaz İshaki ve Osman Hocaoğlu ile beraber Varşova'da, 1938

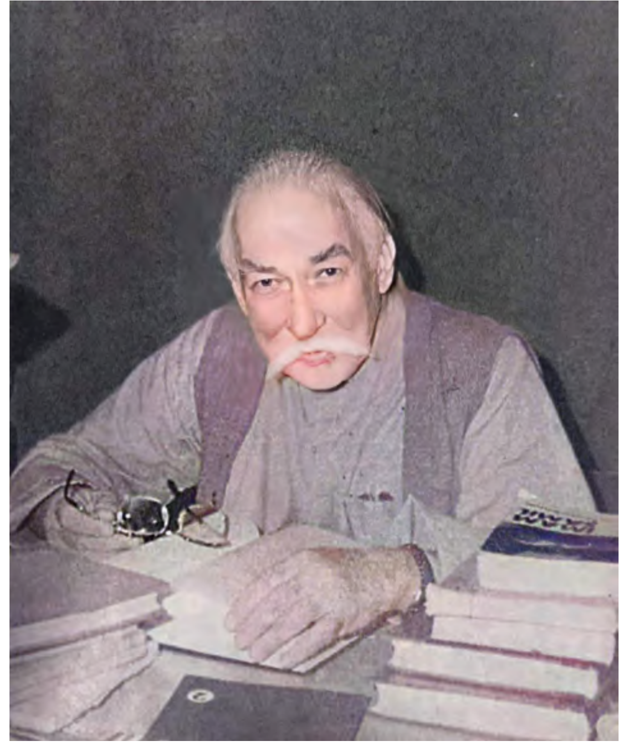
Sovyet doğu halklarının temsilcileriyle görüşmelerin yapıldığı Berlin'in ünlü Adlon oteline 11 Mayıs 1942'de gelen Şamil'e Kuzey Kafkasyalı diğer grupların temsilcileri mesafeli davranmışlardı. Hatta, Vassan Girey Jabağı gibi önemli şahsiyetler Said Şamil ile aynı ortamı paylaşmamak için Berlin'e gelmemişlerdi.[36] Almanlarla altı ay süren pazarlıklardan umduğu sonucu alamayan Şamil, İstanbul'a döndü.[37] Savaşta işlerin ters gitmeye başlayıp, Sovyet doğu halklarından gönüllü lejyonları oluşturulması gündeme geldiğinde Said Şamil bir kez daha Almanların radarına giren isimler arasındaydı. Fakat onun tarihi hatasını yineleyerek, kurulacak gönüllü kuvvetlerin komutanlığına Lazar Biçerahov'un getirilmesi yönünde ısrar etmesi tüm Kafkasyalı temsilcilerin tepkisini çekmiş ve sürecin dışına itilmişti.[38]

Savaşın sonunda siyaset arenasına dönen Şamil, anti-Sovyet faaliyetler yürüten Amerikan örgütü Rusya Halklarının Kurtuluşu için Amerikan Komitesi'nin (The American Committee for the Liberation of the Peoples of Russia -AMCOMLIB-) Alman

kökenli yöneticisi Robert Dreher'in gözdelerinden birisiydi. Said Şamil vasıtasıyla anti-Sovyet faaliyetlerde Kuzey Kafkasya muhaceretine nüfuz etmeyi planlayan Dreher, onun hakkında, "Şöhretli bir aileye mensup, zengin ve o bizim safımızda olmalı" diyordu. Promete hareketinden eski dostları savaştan sonra İngiliz istihbaratı ile iş birliği yaparlarken, o Amerikalıların içinde olmayacağı bir çalışmada yer almayacağını söylüyordu.[39] Ancak, onun yaşam şekli Amerikalıları dahi endişelendiriyordu. Örgüt yöneticilerinden Eric Kuniholm'ün İstanbul ziyaretinde kendisine büyük bir ziyafet çeken Şamil hakkındaki sözleri çok çarpıcıydı; "Ziyafet Müslüman bir liderin vereceği cinsten bir ziyafet değildi. Yemekte su gibi akan votkaya bir itirazım yoktu ama votkanın sıradan bir su bardağında ağzına kadar dolu bir şekilde servis edilmesine çok içerledim."[40]

Takip eden 20-25 sene boyunca Said Şamil, başta Suudi Arabistan olmak üzere Orta Doğu ülkelerindeki siyasi yapılanmaların içinde yer aldı. Kafkasya muhaceretiyle ilgili etkinliği çok sınırlı ölçüde ve kültürel boyutta kalan Said Şamil, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren zamanının büyük kısmını vefat ettiği 21 Mart 1981 tarihine kadar İstanbul'da geçirdi.

Daha düne kadar Kafkasya'nın efsanevi lideri İmam Şamil'in torunu olarak muhaceret toplum hafızasında kendisine bir yer bulan Said Şamil, son 15 sene içinde açılan arşivler ve ortaya çıkan kaynakların incelenmesinden sonra daha farklı bir kişilik olarak karşımıza çıkıyor. Bütün Kafkasya Dağlılarının gönlünde kutsal bir yer edinen İmam Şamil'in aziz hatırası ile onun ailesinden olan herkesi özdeşleştirmek rasyonel düşünceye aykırı olmasının ötesinde en başta İmam Şamil'e karşı haksızlık olacaktır. Elbette zaman içinde Said Şamil'in hayatıyla ilgili henüz cevap bulunamayan sorulara dair belgeler de mutlaka gün ışığına çıkacak ve onun toplum hafızasındaki yeri daha da belirginleşecektir.

Said Şamil son yıllarında İstanbul'da

Kaderin mi, tarih biliminin bir cilvesi mi bilinmez ama son derece sarih olan bir şey var ki o da tarihte hiçbir şeyin saklı kalamayacağı ve mutlaka herkes için her şeyin bir gün aşikâr olacağıdır...

DİPNOTLAR

1 Gamzaev M.A., Shamil Imamasul L'imalazul Kağtal, Makhaçkale 2017. s. 157
2 Hızal A.H., Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası, Ankara, 1961, s. 81–82.
3 I. Dünya Savaşı esnasında Kuzey Kafkasyalı asker ve subaylardan müteşekkil, kahramanlık ve cesareti ile ün salmış askeri birlik.
4 Archives du Ministère des Affaires Étrangères de France (AMAEF), Ser.Z, Car.653, Dos. 2, F.150–151.
5 Mamoulia G., "Zabıtıy Gazavat. Gortsy Severnogo Kavkaza v bor'be za svobodu i nezavisimost' (1919-1921)", Chast' II. Nowy Prometeusz, Varşova 2015, s. 104-107.
6 Mehdi Nüzhet Çetinbaş ile mülakat, İstanbul 18/06/2021.
7 İçişleri Halk Komiserliği olarak da bilinen bu polis birimi Stalinist rejimin ortadan kaldırmak istediği kişilere yönelik uyguladığı terörle ün kazanmıştı.
8 Sevostyanov G. vd., Sovershenno sekretno: Lubyanka — Stalinu o polozhenii v strane (1922-1934 gg.), Cilt 2, Moskova 2001-2017, s. 85-108
9 "Poezdka T. Samurskogo v Gruziyu i Turtsiyu", Sovetskiy Dagestan, 13 Mayıs 1921.
10 Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine (BDIC), MFM.881, Bobine.195, 10/06/1929.
11 Arkhiv Vneshney Politiki Rossiyskoy Federatsii (AVP), D.16., s. 422, 424, 430, 437, 569.
12 Mamulia G., Abutalibov R., Za Svobodu i Nezavisimost' Kavkaza, Paris-Bakü 2020, s. 48-52.
13 AMAEF. Ser.Z, Car.653, Dos.2, F.181–184.
14 Mukhtarov U., "Predaniya o Nazhmudine Gotsinskom v Chechne", Akhul'go, № 3, 1999, s.19–22.
15 Mamulia G., Abutalibov R., a.g.e., s.48–52; Mamoulia G., Kavkazskaya Konfederatsiya v ofitsial'nykh deklaratsiyakh, taynoy perepiske i sekretnykh dokumentakh dvizheniya "Prometey", Moskova 2012, s. 7-8
16 Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), S ygn.A II/33, L.605–606, 625-628, 284-286, 629-647, 625-628.
17 Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voyennyy Arkhiv (RGVA), F.461-k, Op.1, D.371, L.1–4; D. 350, L.1–7; D.352, L.1-5; D.357, L.1–3; D.360, L.1–24; BDIC, MFM.881, Bobine 195, No.51, F.1–3; RGVA, F.461-k, Op.1, D.245, L.7; AAN, Sygn.6687, L.111–112; AAN, Sygn.A II/33, L.297–300, L.295-296, L.301-302; Targalski G., "Les plans polonais concernant l'éclatement de l'URSS, le mouvement «Prométhée» et le Caucase", Bulletin de l'Observatoire de l'Asie centrale et du Caucase, No.3, 1997, P.11.
18 Nevruz N., "Said Şamil'den Muhaceretteki Kuzey Kafkasyalıların 'Esir Vatan'ın Kurtuluşuyla İlgili Mücadelelerine Işık Tutan Tarihi Bir Mektup", Birleşik Kafkasya, No:3, Eskişehir 1995, s. 48–49.
19 İshakov S., "Prometey" i musul'mane Kavkaza, Kryma, Povolzh'ya, Turkestana i Urala", Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918–1940), Varşova 2012, s.256; İshakov S., "Kristallizatsiya, gorskogo osvoboditel'nogo dvizheniya. Razmyshleniya B. Baytugana ob istorii musul'man Severnogo Kavkaza i Dagestana", Voprosy istorii № 5, 2001, s. 20.
20 BDIC, MFM.881, Bobine.194-195.
21 a.y.
22 Azeri-Türk Dergisi, 1929, "Kafkasya Meselesi", Sayı 24, s.1–2; "Dürüst Siyaset, Neşredilmek üzere Şimali Kafkasyalılar Tarafından İdarehanemize gönderilen protesto suretidir", Sayı 25, s.3–4, 6–7; "Şimali Kafkasya Mahfilinde, Avrupa'da Umumi Kafkasya İşleri", Sayı 26, s. 7.
23 Les archives de Ali Mardan bey Toptchibachi, Bibliothèque du Centre d'études des mondes Russe, Caucasien et Centre-Européen de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, (CERCEC-EHESS), Car.6–1.
24 BDIC, MFM.881, Bobine.138.
25 a.y. Bobine.194.
26 CERCEC-EHESS, Carton.6–1.
27 Préfecture de Paris, Police Department, Box.BA1703, Dossier.163.627. Rapport.484, R.C.S.2/11, du 04.08.1931.
28 Mamoulia G., Les combats indépendantistes des Caucasiens entre URSS et puissances occidentales, Paris 2009, s. 134–136.
29 Nevruz Y., a.g.m., s. 49.
30 a.y. s. 51.
31 Libera P., II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego. Vol. 4, Varşova 2013, s. 363.
32 RGVA, F.461-k, Op.1, D.369, L.16–25, 29–43.
33 a.y., Op.1, D.367, L.16–18; Op.2, D.39, L.68–70.
34 Nevruz Y., a.g.m., s. 53.
35 Mühlen P., Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern. Der Nationalismus der sowjetischen Orientvölker im Zweiten Weltkrieg. Düsseldorf 1971. s.67, 120, 121.
36 Schweizerisches Bundesarchiv, E4320B#1991/243#1265*, Az.C.13.01061, P. Bammate Haidar. Dok.Nr.30, Bl.1–4; Nr.31, Bl.1–3; Dok.Nr.36, Bl.1–9.
37 Mühlen P., a.g.e., s. 86, 96,
38 Neulen H.W., An deutscher Seite — Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS, Münih 1992, s. 321.
39 Archiwum Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie, 709/148/5/4, L.286–288; 709/148/5, L.74–75; 709/148/6, L.1–12; 709/148/5/7, L.355–357; 709/148/5/4, L.248–250.
40 Johnson I., A Mosque in Munich, New York 2010, s. 87–88.

Cüzdana Aşk: Fındık Fatma

ÖMER OBUZ

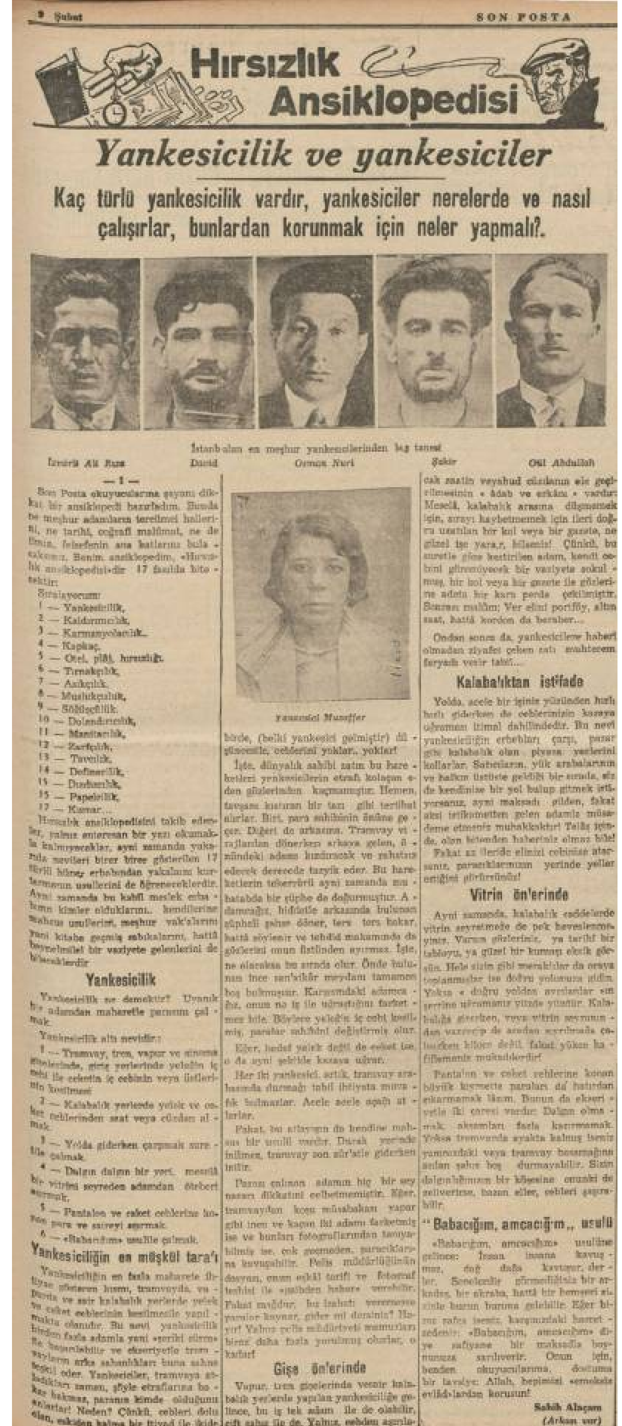
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE SAYILARI GİDEREK ARTAN BAZI KADIN YANKESİCİLER KURBANLARINI GÜZELLİKLERİYLE BÜYÜLÜYORLAR VE SONRA HIRSIZLIKLARINI GERÇEKLEŞTİRİYORLARDI.

BİR KENAR NOTU

İnsanlığın, eski zamanlardan itibaren temel problemlerinden birini asayiş meselesi oluşturdu. Bu sorunların içerisinde yer alan yankesicilik de sayısız insanın mağduriyetine yol açan bir suç olageldi. Yasaların ve dinlerin yasakladığı, çeşitli yaptırımlarla önlemeye çalıştığı bu suç, Osmanlı/Türk toplumunun da önde gelen dertlerinden birisiydi. Nitekim bu topraklar nev'i şahsına münhasır ilginç dolandırıcı ve yankesicilere ev sahipliği yaptı. Kabul edelim ki onları efsaneleştirmeyi, dilden dile anlatmayı sevdik hatta bazıları onları rol modeller olarak bile gördü. Peki ya dönemin yazılı basını, ünlü yankesici ve dolandırıcılar karşısında nasıl bir tutum takındı? Buna verilebilecek en kestirme yanıt, yazık ki pek de olumlu değil. Zira gazeteler dolandırma, insanları soyma yöntemlerine göre bu kişileri tasnif ediyor, onlarla ve hatta bazen suçlarıyla eğleniyor, şöhretlerinin artmasına yol açıyorlardı. Hatta bu yaklaşımlarıyla suçluların hatalarından ders almalarının önündeki engellerden birini oluşturdukları söylenebilir.

Bilhassa erken Cumhuriyet dönemi basını incelendiğinde yaptıkları yayınlar, tercih ettikleri üslup ile dolandırıcı ve yankesicilerin "sevimlileştirilmesinde", belki kahraman mertebesine çıkarılmasında az ya da çok bir rolleri söz konusuydu. Tüm izlenimlerim doğrultusunda söylemeliyim ki dönemin basını, olaylar karşısındaki özensizliğiyle yaygın bir eğitim, kültür ve bilgilendirme kurumu olmaktan ziyade bazen yozlaşmanın içerisinde kalarak sınırları olağanca aşındırıyordu. Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine iflah olmaz bir dolandırıcı olan, yüzlerce kadını evlilik vaadiyle dolandıran Eyüplü Halit ile ilgili yayınları, onun hatıralarını neşrederken kullanılmasına izin verilen yakıştırma ve anlatım biçimi dediğim hususu göstermesi bakımından çok karakteristik bir örnektir.[1]

Dolandırıcılar ya da yankesiciler, dönemlerinin hakim atmosferi ve içerisinde yaşadıkları kültürel kodlarla uyumluluk gösteren ifade ve yöntemlerle

9 Şubat SON POSTA

Hırsızlık Ansiklopedisi

Yankesicilik ve yankesiciler

Kaç türlü yankesicilik vardır, yankesiciler nerelerde ve nasıl çalışırlar, bunlardan korunmak için neler yapmalı?.

İstanbulun en meşhur yankesicilerinden beş tanesi

İzmirli Ali Rıza — David — Osman Nuri — Şakir — Ölü Abdullah

— 1 —

Yankesici Muzaffer

Yankesicilik

Yankesiciliğin en müşkül tarafı

Gişe önlerinde

Kalabalıktan istifade

Vitrin önlerinde

"Babacığım, amcacığım", usulü

Sahib Alaçam

(Arkası var)

suç işleme tarzlarını şekillendiriyorlardı. Konumuz doğrudan o olmasa da Eyüplü Halit bunun güzel bir örneğiydi. Halit, gözüne evlilik çağındaki ve biraz da maddi gücü olan kadınları kestiriyordu. Şık ve güzel giyiniyor, onlarla tanışırken parasından, mal ve mülkünden, ayrıca statüsünden bahsediyordu. Evliliğin son derece kutsandığı, para ve sosyal mevkinin belir-

leyici olduğu bir atmosferde asıl yıkıcı hamlesini de romantik aşık rolüyle evlilikten bahsederek yapıyordu. Eyüplü Halit bu sayede yüzlerce kadını dolandırabildi.

Erken Cumhuriyet döneminde sayıları giderek artan bazı kadın yankesiciler de yine dönemin kodlarından, belki doğru ifadesiyle erkeklerin zaaflarından yararlanarak suç işliyorlardı. Fındık Fatma, Muzaffer ya da diğerleri kurbanlarını güzellikleriyle büyülüyorlar ve sonra hırsızlıklarını gerçekleştiriyorlardı. İşte Fındık Fatma, dönemin haberlerine bakılırsa bu yöntemin en tanınan, hatta mucitlerinden biriydi. Zaten dönemin basınının katkısıyla da kolayca meşhur oldu.

Doğrusunu söylemek gerekirse ülkedeki ekonomik zorluklar ve kısa yoldan para kazanma arzusu bu tarz suçların artmasına neden olmuştu. Kadınların çalışma imkanlarının son derece düşük olması muhtemelen kadın yankesicilerin sayısındaki artışı da bir nebze açıklıyordu. Dönem gazetelerinde bu tarz haberlerin yoğunluğu bu yıllarda sorunun ayyuka çıktığını gösteriyordu. Böyle olduğu için Hikmet Feridun kaleme aldığı yazıda ilimde, fende, edebiyatta ilerleyemediklerini ancak şehrin sabıkalı hırsızlarının bu eksikliği kapattıklarını söyleme gereği hissetmişti.[2]

Temel sorunlardan birisiyse, daha önce belirttiğim gibi kadın erkek farketmeksizin hırsızlar ve yankesicilerin defalarca hapse girmelerine rağmen ıslah ol(a)mamalarıydı. Ancak bunu sadece sabıkalının karakteriyle ilgili görmemek lazım. Belki bazıları bunu meslek edinmiş, insanları soymaktan keyif alıyordu ancak hatalarından ders çıkaran, bu yolun yolcusu olmak isteyemeyenler de olmalıydı. Ne var ki bu insanların yanlışlarını telafi edebilmelerine imkân sağlayacak bir ortamdan bahsetmek kolay değildi. Hapishaneler kişilerin ıslahı için yeterince elverişli değildi, üstelik bu kişiler cezalarını çektikten sonra sabıkalı, suçlu olarak damgalanmaya devam ediyorlardı. Fotoğrafları, yaşları, fiziksel özellikleri, kimlikleri fütursuzca paylaşılıyor, işledikleri suçlardan ötürü ister-istemez başkalarının çizdiği alanın içerisinde mahkum kalıyorlardı.

Kanımca rehabilitasyon mekanizmasının işlememesi ya da olmayışı ve bahsettiğim hususlardan dolayı yankesiciler suç işliyor, yakalanıyor, hapse giriyor, çıkıyor, sonra tekrar suç işliyorlardı. Yani makara hep başa sarıyor, döngü bir biçimde kendini tekrar ediyordu. Kötü haberse aynı suç defalarca tekrar edilmesine rağmen böylesine çifte sabıkalılara caydırıcı cezalar da verilmiyordu. Misal "maruf kadın yankesicilerinden Hayriye" tramvayda bir kadının çarşafını keserek çantasını aşırırken yakalanmıştı ve ona sadece altı ay ceza verilmişti. Şevkiye ise benzer bir suçtan topu topu üç ay ceza almıştı. 60'dan fazla sabıkası olan Muzaffer ise diğerleriyle benzer şekilde yedi ay ceza almıştı.[3]

MARUF BİR YANKESİCİ: FINDIK FATMA

Hırsızlık ve yankesicilik yaygınlığından olsa gerek dönemin yazar çizerlerinin zaman zaman değindiği bir konuydu. Sözgelimi *Resimli Ay*'da Türkiye'de Yankecilik ve Yankesiciler isimli iki makalede bu suç türleri ayrıntılı olarak ele alınarak kolları, yankesicilerin mahalleri, özetle onlara dair veriler paylaşılmıştı. Hatta "enayi" olmamak için okuyuculara püf noktalar veriliyordu.[4] 1939 yılında ise *Son Posta* gazetesin-

فندق فاطمه

دوكه‌جى آغوب ، فاتح يانغين يرندن كچركن جبنكانه طاقه‌سندن ومار يانكسيجى فندق فاطمه طرفندن يوز اوچ ليراسى چالنمشدر . خرسز فاطمه بوصورتله بركره دها ياقالانمشدر .

بايزيد مركزنده

طورشوجى جمال يوزندن هپسى عزل اولوندى ويرلرينه ديكرلرى كچدى

بايزيد مركزنده طورشوجى جمال ، آرقداشى ايله طرفندن ياپيلان ياسقينده حيثيت حكومتى محافظه و انضباطى تأمين ايده‌مه‌دكلرندن دون آقشام والى راشد بك طرفندن بو مركزك بوتون مأمورلرى عزل ايدلمشدر ، اسملرى شونلردر :

مركز مأمورى شكرى ، سرقوميسر كمال بكر ومعاونى جمال ، ديكر معاونى كامل ، پوليس مأمورى مصطفى ، جعفر طيار ، مصطفى عادل مصطفى افنديلر .

بونلرك حركات واقعه‌لرى آيريجه ديوانچه

Fındık Fatma ile Eyipli Halit evlendiler

Aldığımız malûmata nazaran İstanbulun senelerdenberi tanıdığı iki meşhur sima birbirlerile evlenmişlerdir. Bunlar maruf kadın avcısı Eyipli Halit ile gene maruf erkek avcısı Fındık Fatmadır. Dün kendilerini nikâh dairesinde gören bir muharririmize tarafeyn bu izdivaçtan çok memnun olduklarını söylemişlerdir.

İsmail Hakkı Pş. hasta

Haber aldığımıza göre halen şehrimizde bulunan eski levazım reisi topal İsmail Hakkı Paşa bir kaç gündenberi hasta bulunmakta ve Bristol otelindeki dairesinde yatmaktadır.

Fındık Fatma

de hırsızlık ansiklopedisi adı altında bu tarz suçlar yine ancak çok daha ayrıntılı biçimde ele alınmıştı. İnsanların kıymetli eşyalarını çalmak şeklinde nitelendirmenin mümkün olduğu yankesicilik, bu yazıya göre altı türlüydü.[5]

Erkekler oranında olmasa da o dönem azımsanamaz ölçüde kadın yankesici vardı. Öyle ya şayet o dönemin gazetelerini kurcalarsanız Emine, Nazlı, Şerife, Vasfiye, Şevkiye, Muzaffer ve Fatma gibi bir sürü isme denk geleceğinizi; öte yandan bu haberler arasında çokça, "Maruf kadın yankesicilerden" falanca ile başlayan cümlelere tanık olacağınızı şimdiden söylemeliyim. Maruf kelimesiyle en çok yan yana getirilense Fındık Fatma idi. Nerede ve ne zaman doğduğunu maalesef öğrenemedim. Fakat Fatma'nın Çingene ve çok güzel olduğuna dair haberler söz konusu. Sözgelimi 1924 yılında Dökmeci Agop'un parasını çaldıktan sonra yakalanınca bir habere "çingene taifesinden ve mahir yankesici Fındık Fatma" şeklinde konu edilmişti.[6] Ona takılan Fındık lakabı ise muhtemelen kelimenin argosuyla alakalıydı. Zira Fındık argoda, "başkasının cinsel ilgisini çekecek davranışlar yapan, ama ilişkiye yanaşmayan kimse" olarak tanımlanıyor.[7] Bilindiği gibi kimi edebi ürünlerde de bazı kadınların fındıkçılık ettiği, bu kelimeyle de kadının erkeklere yanaştığı, işve ve naz ettiği anlatılmak istenmekteydi. Yani Fatma'ya, kuvvetle muhtemel yankesicilik yöntemlerinden dolayı Fındık lakabı takılmıştı.

Neticede 18/19 Ağustos 1932 tarihli haberlere göre İstanbul'a gelen taşralı zenginlere oynadığı oyunlarla bilinen Fındık Fatma'nın öldüğü anlaşılır. Fatma, defalarca hapse girip çıktıktan sonra, eğer doğruysa Balat'ta kahvecilik yapan bir gençle yaşamağa başlamıştı ancak çok geçmeden bir hastalıktan ötürü ölmüştü.[8]

Yankesiciliğin de mevcut kültürel normlardan doğrudan etkilendiğini ve cinsiyet rollerinin etkili olduğunu göstermesi açısından karakteristik bir örnek olan Fındık Fatma, kurbanlarından bazılarını taşralılardan seçiyordu. Belirttiğim gibi yankesicilikte işve ve cilvesine güvenmesi ise tesadüf değildi. Ne kadarında yakayı ele verdiğini bilmesek bile Fındık Fatma insanların sırtından uzun yıllar geçinebilmişti. Nitekim İstanbul sokaklarında pek çok kişiyi "avlayan" bu "güzel ve fettan" kadın öldükten sonra mirasçılarına Fatih taraflarında kâgir bir evle bir miktar da para bırakmıştı.[9]

Fındık Fatma yeri geldiğinde cilvesini gerektiğindeyse bedenini kullanılıyordu. Misal, günlerden bir gün, birinin dükkânına gitmiş, çorabını düzeltmek bahanesile bacağını pek yukarılara kadar açmış ve ardından dükkan sahibine adres sorarak bu suretle ahbap olduktan sonra hırsızlığını yapmıştı.[10] Söylenene göre "balık etli, orta boylu, kara gözlü, dolgun göğüslü, şeytan bakışlı" bu kadın orta halli insanları zayıf noktalarından yakalayarak soyuyordu. Önce bakışıyla büyülüyor, sonra öpücüğüyle sarhoş ediyor ve nihayetinde kişinin cebini boşaltıyordu.[11] Kadına yüzü yumuşak olması gereken çağdakileri, yani yaşını almışları gözüne kestiriyordu. yukarıda anlatılanlar dışında, konuşma esnasında yerine göre bazen muhatabı olduğu kişinin orasını burasını gıdıklar ve o hengamede cüzdanı aşırırdı.[12]

Bu noktada bir parantezi Fatma'nın her zaman erkekleri soymadığına açmak gerekir. örneğin 1930'da hapishaneden çıkar çıkmaz işe koyularak bir kadının çantasından parasını çalmak üzereyken yakalanır.[13] Ancak bu tarz bir yöntem Fındık Fatma'nın nadiren başvurduğu bir usuldu. Çünkü söylediğim gibi o, gözlerinin simsiyah mıknatısıyla erkeklerin kalbini ve aynı zamanda mahir parmaklarıyla ceplerinden cüzdanlarını aşırmakla ünlenmişti. Bu hünerli yankesici fettanlığı, zekası ve işveleriyle sık sık vukuat işliyordu.[14]

1924 yılında Langa'da dükkanında iş gören bir Ermeniyi tam olarak böylesine yöntemle soymuştu. Bu işyerine giden Fındık Fatma, kırıta kırıta adamın yanına yaklaştı, gözlerini dükkan sahibinin gözlerine dikti ve bir süre sonra kireç almak istediğini söyledi. Dükkan sahibi tam yerinden kalkarken Fatma, ortamın sıcaklığından bahsederek çarşafının iğnesini çözdü, Toros efendiye biraz da bluzunun altından göğsünü gösterdi. Bu sırada ne olduğunu anlayamayan adam derhal kalkıp istediği kireci vermeye koyuldu. Planını uygulamaya devam eden Fatma, Toros efendinin şaşkın bakışları arasında kollarını üzerine atıp kucağına zıpladı. Olayın sonu zaten malum, cüzdanı çalarak bir bahaneyle oradan sıvıştı.[15] Bakırköy'deki bir Rum kömürcüyü de yine benzer şekilde soydu. Dükkan sahibinden kömür istedi, sonra da dikkatini dağıtmak adına kömür koymak için eğilen adama uyarak eğildi ve bir yolunu bularak cüzdanı çaldı.[16]

Dönemin yazılı basınında Fatma'nın işlediği suçlar, haliyle yer alıyordu ama genellikle meşhurluğuyla ön plandaydı. Evet, Fatma sürekli suç işliyordu ama aslına bakılırsa onu meşhur eden de gazetelerdi. Ne kadar çok suç o kadar ilgi ve alakaydı. Hapse girmesi, elbette haber niteliğinde olduğundan ilgiye değerdi ancak hapisten çıkmasının haberleştirilmesi, insanları uyarmak için olmayacağına göre onun

popülaritesinin giderek artığını açıkça gösteren bir durumdu. *Milliyet* gazetesi, 1929 yılında fındıkçığıyla meşhur olan Fatma'nın hapisten çıktığını duyurmuştu.[17] Gelgelelim asıl şöhretini gösteren tuhaflıklar da yaşanıyordu. *Vakit* gazetesinin 1 Nisan 1930 tarihli nüshasındaki bir habere göre "*kadın avcısı*" Eyüplü Halit ile "*erkek avcısı*" Fındık Fatma evlenmişlerdi. Haberde bir de Fatma'nın fotoğrafı verilmişse de ertesi gün haberin aslında 1 Nisan'a gönderme yapan bir "espri" olduğu belirtilmişti.[18]

Basının dilinden kolay kolay düşmeyen Fındık Fatma, sağken de öldükten sonra da hatırlanmaya devam etti. Zira son zamanlarını saymazsak uslanmadan hırsızlık yapması ve seçtiği yöntemlerle aykırı bir isimdi, hem de yankesiciliğin kendine has bir temsilcisi kabul ediliyordu. Fındık Fatma, daha önce belirttiğim gibi silahı cinsi cazibe olan bu yöntemin kendine özgü mucidiydi. Hatırlanacağı üzere bu yöntemde daha çok yaşlıları gözüne kestirir, kurbanlarıyla konuşur, bu esnada öte-berilerini mıncıklar, gıdıklar gibi yaparak aşıracağını aşırırdı.[19] Fatma, gazete haberlerine bakılırsa bütün namıyla başkalarına da ilham olmuştu. Ne var ki bazen rakipleri de çıkıyordu. Sözgelimi 1929 tarihli bir gazete haberinde ona Zülfiye isimli genç bir rakip çıktığından söz edilirken[2] az evvel bahsettiğim ve yüzden fazla sabıkası olan Muzaffer'in de Fatma'yı taklit ettiği ifade ediliyordu. Muzaffer gözüne kestirdiği adamlara sokulup aşktan veya fakirlikten bahisle karşısındakini oyalıyor ve fırsatını bulup cüzdanları çalıyordu.[21]

Onun ardından giden Pandoflacı Muzaffer, yeri geldiğinde güzelliğini, kadınlığını kullanarak insanları soyuyordu: "genç ve esmer güzeli bir kadın olduğu için gözüne kestirdiği taşralı safdilleri çabucak elde etmekte ve bir fırsatını bularak cüzdanını aşırmağa muvaffak olmaktadır."[22] 1932 yılında genç ve güzel bir yankesici daha yakalanınca gazete, bunu "İstanbul zabıtası şehrimizde yeni bir Fındık Fatma türediğini haber almış" sözleriyle duyurmuştu.[23]

İstanbul'un öyle yaman yankesicileri vardı ki erkeklerin bildiği her ayrıntıyı, püf noktayı onlar da biliyorlardı. Kimileri daha kolay soyabilecekleri düşüncesiyle kadınları hedefliyordu ama ağlarına savunmasız gördükleri erkekleri ekleyenler de az değildi: Zehra, Muzaffer, Refia, Cemile ve Fatma ilk akla gelenleri. Onlar, üzerlerine Anadolu çarşafı denilen kıyafeti giyerler, ardından güya İstanbul'a taşradan yeni gelmiş rolünü oynarlardı. Şaşkın bir vaziyet takınarak kabalık arasına girerler, şüphe uyandırmaksızın emellerine ulaşırlardı. Bunlar arasında genelde erkeklere musallat olan Fatma, bir yabancı görmeye dursun derhal yanında biterdi. Her şey cüzdan içindi ve gerekirse ilan-ı aşk ederek kurbanının boynuna sarılır, cüzdanı aşırırdı.[24]

Fındık Fatma Öldü!

İstanbulun eski sabıkalılarından maruf bir Fındık Fatma vardı.

Bilhassa bir çok safdil taşralılara musallat olan bu kadın bundan iki sene evvelisine kadar bu yüzden bir çok defa hapse girip çıkmış ve nihayet iki seneden ziyade bir zamandır da bu işten tamamie elini eteğini çekerek tovbekâr olmuş ve bir gençle dürüst bir hayat yaşamakta bulunmuştur. İşte İstanbulun bu herkesce maruf şahsiyeti son zamanda ciğerlerindeki bir hastalığın te'sirile evvelki gün vefat etmiştir. Kocası Balatta bir kahvecidir. Buna ve akrabasından bir kadına bir miktar para ile bir evi miras olarak bırakmıştır.

ÖMER OBUZ – YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

KAYNAKÇA

Süreli Yayınlar
Akbaba; *Akşam*; *Cumhuriyet*; *Resimli Ay*; *Milliyet*; *Son Posta*; *Son Telgraf*; *Vakit*; *Yarın*.

Kitap ve Makaleler
Aktunç H. *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*, Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 111.
Arif H. "Türkiye'de Yankesicilik ve Yankesiciler I", *Resimli Ay*, Mart 1937, s. 74-80.
______, "Türkiye'de Yankesicilik ve Yankesiciler II", *Resimli Ay*, Nisan 1937, s. 73-80.
Hikmet Feridun. "Hırsızlar", *Akşam*, 1 Kanunuevvel 1930, s. 3.
Obuz, Ö. "*Bir Dolandırıcıya Biçilen Toplumsal Roller: Eyüplü Halit Portresi*", Tezkire, Sayı: 74, Ekim-Kasım-Aralık 2020, s. 205-215.
Yusuf Ziya, "Bir yıldız söndü!", *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1932, s. 3.

DİPNOTLAR

1 Ayrıntılı ilgili bkz. Ömer Obuz, "*Bir Dolandırıcıya Biçilen Toplumsal Roller: Eyüplü Halit Portresi*", Tezkire, Sayı:74, Ekim-Kasım-Aralık 2020, s. 205-215.
2 Hikmet Feridun, "Hırsızlar", *Akşam*, 1 Kanunuevvel 1930, s. 3.
3 *Akşam*, 23 Eylül 1932, s. 3; *Akşam*, 31 Mart 1933, s. 3; *Vakit*, 21 Bir. Teşrin 19323. s. 4.
4 Ayrıntılar için bkz. Hikmet Arif, "Türkiye'de Yankesicilik ve Yankesiciler I", *Resimli Ay*, Mart 1937, s. 74-80; Arif, "Türkiye'de Yankesicilik ve Yankesiciler II", *Resimli Ay*, Nisan 1937, s. 73-80.
5 *Son Posta*, 9 Şubat 1939, s. 9.
6 *Son Telgraf*, 17 Haziran 1340, s. 1.
7 Hulki Aktunç, *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*, Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 111.
8 *Akşam*, 19 Ağustos 1932, s. 2; *Milliyet*, 18 Ağustos 1932, s. 3.
9 *Vakit*, 18 Ağustos 1932, s. 3.
10 *Akşam*, 3 Kanunuevvel 1933, s. 10.
11 *Akbaba*, 14 Mayıs 1928, s. 1.
12 *Son Posta*, 10 Şubat 1939, s. 9.
13 *Yarın*, 15 Şubat 1930, s. 4.
14 Yusuf Ziya, "Bir yıldız söndü!", *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1932, s. 3.
15 *Akşam*, 3 Teşrinievvel 1340, s. 1.
16 *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1928, s. 1.
17 *Milliyet*, 20 Kanunisani 1929, s. 3.
18 *Vakit*, 1 Nisan 1930:3; *Vakit*, 1 Nisan 1930, s. 2.
19 *Son Posta*, 10 Şubat 1939, s. 9.
20 *Akşam*, 8 Mayıs 1929, s. 2.
21 *Akşam*, 18 Kânunusani 1929, s. 3.
22 *Akşam*, 23 Kanunuevvel 1940, s. 3.
23 *Son Posta*, 25 Mart 1932, s. 2.
24 *Akşam*, 22 Şubat 1932, s. 3.

İspanya İç Savaşı Karşısında Sabiha Zekeriya: Fransa ve ABD İzlenimleri

UĞUR SERÇE

SABİHA ZEKERİYA'NIN AVRUPA VE AMERİKA SEYAHATİNİN BAŞLADIĞI, *TAN*'DA İLK OLARAK 8 MAYIS 1937 TARİHİNDE DUYURULUR. FRANSA VE ABD'DEN YAZDIKLARI BU YAZININ KONUSUNU OLUŞTURMAKTADIR.

İspanya İç Savaşı'nın bir askeri ayaklanma ile 17 Temmuz 1936 tarihinde başlamasından birkaç hafta sonra Türkiye, İngiltere'nin ve Fransa'nın öncülüğünde kurulan Karışmazlık Komitesi'ne[1] katılır. Bu dönemde, Türk basınındaki genel eğilim, İç Savaş'a yönelik gelişmeleri dış politikaya uygun bir şekilde aktarmak yönünde olur.[2] 1937 yılının Mayıs-Eylül ayları arasında Sabiha Zekeriya'nın[3] *Tan* gazetesine Fransa ve ABD'den gönderdiği yazılar ise basındaki bu genel tutumun kayda değer istisnalarından birini teşkil eder.[4] Cumhuriyetçilerden yana duruşunu açıkça ortaya koyan yazar, İç Savaş ile ilgili çeşitli toplantılardan ve etkinliklerden edindiği izlenimleri paylaştığı yazılarında, İspanya'da yaşananların faşizm ile demokrasi arasında uluslararası bir savaş olduğu görüşünü öne çıkarır. Bu çalışmada, Sabiha Zekeriya'nın İspanya İç Savaşı hakkında Fransa'dan ve ABD'den *Tan*'a yolladığı yazılar ele alınarak, bu yazılarda vurgulan temel noktalar ortaya konmaya çalışılacak.[5]

Sabiha Zekeriya Sertel

PARİS'TEN İZLENİMLER

Sabiha Zekeriya'nın Avrupa ve Amerika seyahatinin başladığı, *Tan*'da ilk olarak 8 Mayıs 1937 tarihinde duyurulur. Ana sayfadaki habere göre "Sabiha Zekeriya Avrupa memleketlerinden bir çoklarını ziyaret edecek, bu memleketlerin içinde çalkalandığı hayatı anlatacaktır."[6]

Sabiha Zekeriya'nın ilk durağı Paris'tir. Yazar, bu şehirden gazeteye, 25 Mayıs 1937, 28 Mayıs 1937 ve 31 Mayıs 1937 tarihlerinde yayımlanacak ve her biri İspanya İç Savaşı'nı konu edinen üç yazı gönderecektir. Bu yazıların ilkinde,[7] "İspanya'nın Paris neşriyat müdürü" olarak tanıtılan B. Jordon'un[8] İç Savaş ile ilgili değerlendirmelerine yer verilir. Yazıda Sabiha Zekeriya'ya ait herhangi bir yorum mevcut değildir. Ancak, Jordon'un değerlendirmelerinde öne çıkan vurguların, Sabiha Zekeriya'nın İspanya İç Savaşı hakkındaki sonraki yazılarına da hâkim olacağı görülecektir. Bunlardan birincisi, İspanya'da yaşanmakta olanın bir faşizm-komünizm kavgası olmadığı, Francocu kuvvetlere karşı savaşanların hürriyet için çarpıştığıdır. Bu, sonraki yıllarda yazarın Fransa ve ABD seyahatinden söz ederken de üzerinde durduğu bir nokta olacak; Sabiha Zekeriya'nın anılarında, "Franco'nun komünistlere karşı savaştığını" öne sürenlerin eleştirildiği ve İç Savaş'ın "demokrat kuvvetlerle faşist Franco kuvvetleri" arasında cereyan ettiğinin savunulduğu görülecektir.[9] Yazıda öne çıkan ikinci nokta, İspanya İç Savaşı'nın uluslararası karakteridir. Jordon'a göre bunun en açık göstergesi, isyancı generallerin ayaklanmayı daha en başından İtalya ve Almanya'dan aldıkları destekle gerçekleştirmiş olmalarıdır. Jordon, içerisine düşülen şartlarda, İspanya'da demokratik cumhuriyetten yana olan

TAN

Faşizm - Demokrasi Kavgası

ON AYDANBERİ SÜREN HARP

Bugün dünyayı en çok işgal eden mesele İspanya harbidir. TAN için dünyayı dolaşmıya çıkan muharririmiz ilk yazısını bu meseleye tahsis etmiştir. İspanyanın Paris neşriyat müdürü harbin içyüzünü ve hedefini anlatıyor.

İSPANYOLLAR Niçin Çarpışıyor?

YAZAN: Sabiha Zekeriya

B. Gil Robles

Tan Gazetesi, 25 Mayıs 1937

farklı siyasi grupların, aralarındaki sorunları bir kenara bırakıp hep birlikte savunmaya geçtiklerini de belirtmektedir. Bu noktada, hem bu yazıda, hem de Sabiha Zekeriya'nın ilerleyen tarihlerdeki aktarımlarında ve değerlendirmelerinde öne çıkan üçüncü bir nokta daha karşımıza çıkar. Bu da, Troçkistler hakkındaki sert suçlamalardır. Bu yazılarda, çoğu zaman, Troçkistlerin faşistlerle işbirliği içerisinde oldukları ifade edilir. Jordon da, İç Savaş'ın birkaç ay öncesinde gerçekleşen ve Halk Cephesi'nin (*Frente Popular*) zaferiyle sonuçlanan genel seçimlerin[10] sonuçlarının, faşistlerin yanı sıra Troçkistleri de korkuttuğunu ileri sürer; "İspanyanın istiklâlini, hürriyetini, demokrasisini" korumak için kurulan bu ortak cephenin içinde yer almayan unsurları "faşistler, Troçkistler, anarşistlerin bir kısmı" şeklinde sıralar.[11]

Sabiha Zekeriya'nın, İspanya'da yaşananlara ilişkin olarak Fransa'dan yolladığı ve 28 Mayıs 1937 tarihinde yayımlanan ikinci yazısında da kendisine ait İç Savaş değerlendirmelerine rastlanmaz.[12] Okuyucuya bu kez sunulan, "İspanya ajansı müdürü" olarak tanıtılan O.K. Simon'un[13] Sabiha Zekeriya'ya verdiği bilgilerdir. Aktarılan bilgilerde, İç Savaş'ın ardında yatan uluslararası gerekçelere odaklanılmıştır. Buna göre İtalya ve Almanya'nın İç Savaş'ta etkin bir rol almasının arkasında, siyasi ve ekonomik çıkarları yatmaktadır. Bu iki devlet, İspanya'da stratejik önemi yüksek olan bölgeleri ele geçirerek, hem siyasi

Katalonya Birleşik Sosyalist Gençliği (JSUC) üyesi Marina Ginestà Temmuz 1936'da Barselona'daki Hotel Kolon'un terasında, Fotoğraf: Juan Guzmán, Agencia EFE

hedeflerine ulaşmayı hem de ülkede bulunan çok değerli demir madenlerine sahip olmayı hedeflemektedir. Simon'a göre, bu bakımdan "İspanya'da General Franco'yu, General Mola'yı, yerli faşizmi harekete getiren beynelmilel faşizmdir." Bundan hareketle, Jordon gibi Simon da ortada bir "komünizm faşizm kavgası" olmadığını savunur. Öte yandan, Troçkistlere yönelik sert ifadeler, burada da karşımıza çıkar. Ayrıca Troçkistler, "İspanyadaki anarşizm isyanını"[14] yaptıran grup olarak gösterilir.

Fransa'dan Tan'a yolladığı üçüncü yazısında, Sabiha Zekeriya'nın kendi izlenimleri, bu kez yazı içerisinde kayda değer ölçüde yer tutar. Bu yazıda, 18 Mayıs 1937 tarihinde Paris'te İspanya için düzenlenen geniş katılımlı bir toplantının detayları aktarılır.[15] Sabiha Zekeriya'nın, metnin çeşitli bölümlerinde oldukça coşkulu ifadelere yer verdiği yazısında, Bask bölgesi delegelerinden Ricardo Urando ve Katalonya'dan Jordi Benejam'ın toplantıda savaşın dehşetine ve zafere duyulan inanca dair yaptığı konuşmalardan aktarımlar önemli yer tutar. Sabiha Zekeriya, oğlunu siperlerde kaybettiğini belirttiği Urando'nun konuşmasının kendisi üzerinde yarattığı etkiyi şu şekilde ifade eder: "Gözlerinizin önünden, başları delinmiş, gözleri patlamış, burunları kopmuş, minimini vücutleri yüzlerce yara almış, analarının kucağında meme emerken ölmüş masum İspanyol çocukları geçiyor. Bu matemli babanın, ölen çocuklara karşı duyduğu heyecan, 30,000 kişinin heyecanı ile birleşiyor. Yer ayaklarımızın altından kaçıyor gibidir."[16]

Troçkizme yönelik öfke, Sabiha Zekeriya'nın Fransa'dan gönderdiği bu son yazıda da karşımıza çıkar. Troçkizm, bir kez daha faşizmle bir arada anılır. Bu yorum, Benejam'ın kürsüde yaptığı konuşmadan aktarılır. Sabiha Zekeriya, Benejam'ın değerlendirmelerine yer verdikten sonra, yazısını şu cümlelerle tamamlar: "Herkes ayaktadır. Paris ayaktadır. Bayrağı taşıyanlar, nöbet değiştiriyor. Müzik Marseyyezi çalıyor... Enternasyonali çalıyor... 30 bin ağız birden, 30 bin kalbin heyecanlarını döküyor. Bu yanardağ gibi patlıyan heyecanın içinde insanlar kayboluyor. Sesler, İspanya da can çekişenlerin matemini, hürriyetin, istiklâlin aşkını üfliyen sesler, bulutların arasından yanan İspanya'ya bütün insaniyetin kulağına varacak kadar kuvvetle yükseliyor."

Troçkist eğilimli Marksist Birleşim İşçi Partisi (Partido Obrero de Unificación Marxista- POUM) militanları Barselona'da bir yürüyüşte, ünlü yazar George Orwell de arka planda görünüyor, 1936
Universal History Archive

ABD'YE SEYAHAT VE NEW YORK'TAN İZLENİMLER

Sabiha Zekeriya Avrupa gezisini tamamladıktan sonra[17] ABD'ye geçer. Yazarın ABD'ye Queen Mary transatlantiği ile yaptığı seyahatine dair izlenimleri de *Tan*'ın 8 Haziran 1937 ve 11 Haziran 1937 tarihli sayılarında yayımlanır.[18] Sabiha Zekeriya'nın ABD'gen gelen ilk yazısı ise *Tan* sütunlarındaki yerini 22 Haziran'da alır. Bu yazısında Sabiha Zekeriya, ABD'nin on dört yıl önceki haliyle mevcut durumunu kıyaslayarak,[19] ülkedeki servet adaletsizliğinin varmış olduğu boyutu resmeder.[20] Yazarın ABD'den yolladığı bu ilk yazıda, İspanya meselesi yine epeyce geniş bir yer tutar. New York'ta, İspanya'daki Cumhuriyetçiler lehine düzenlenen bir gösteriyi izleyen Sabiha Zekeriya, yazısında, gösterideki bir konuşmadan uzun alıntılara yer verir. Hürriyet ve demokrasi vurgusunun ön planda olduğu konuşmada, İspanya'daki felaketin bütün dünyanın felaketi olduğu ifade edilir. Yazıda, Amerikalıların İspanya'ya yardım için gösterdiği gayretin de Sabiha Zekeriya'yı hayli etkilediği görülür: "Sinemaya gidin, bir içtimaa gidin, nereye giderseniz gidin, bütün Üniversite talebesi, kız erkek, kapıların önüne dizilmiş, İspanyol çocuklarına, İspanyol demokrasisine yardım edin, diye ellerindeki kumbarayı size uzatırlar..."

Sabiha Zekeriya'nın ABD'den yolladığı bir sonraki yazısında, Polonya'da Yahudilere yönelik gerçekleştirilen saldırıların Amerika Yahudilerinde yaratmış olduğu tepkiler konu edinilir.[21] Ardından, odağında İspanya İç Savaşı'nın olduğu üç yazı, üçer gün arayla gazetede yayımlanır. Bu yazılardan ilki, 15 Temmuz 1937 tarihlidir. Sabiha Zekeriya, yazısında, ABD'li yazarların Carnegie Hall'da düzenledikleri kongreye dair izlenimlerini aktarır.[22] İspanya İç Savaşı'nın konuşulacağı kongreye halkın yoğun ilgi göstermesi, Sabiha Zekeriya'yı etkilemiştir: "İspanya, alevler içinde yanan İspanya'nın ateşi, masumlara karşı duyulan merhametin verdiği bir sızı ile kalpleri yakıyor. Geniş antrede insan dolu... Gişelerin önünde bilet almak için dövüşüyorlar. Biletlerini evvelden ayırtanlar kolaylıkla giriyorlar."

Sabiha Zekeriya, kongrenin birbirinden farklı görüşlere sahip pek çok kişiyi bir araya getirdiğine dikkat çeker. Faşizm karşısında "sosyalistler, komünistler, liberaller, her meslekte kadın, erkek muharrirler" bir aradadır. Kongrenin başkanı olan Amerikalı şair

Cumhuriyetçi kadınlar, Fotoğraf: Pérez de Rozas, 23 Ağustos 1936
Photographic Archive of Barcelona

Milliyetçiler (Los Nacionales), Propaganda Bakanlığı afişi, Çizer: Juan Antonio Morales Ruiz

MacLeish'in konuşmasında da faşizm-demokrasi kavgası vurgusu ön plandadır. İspanya'daki mücadelenin dünya demokrasisi için yürütülmekte olduğu teması burada da tekrarlanır. Sabiha Zekeriya, MacLeish'in ardından "romancı" Ernest Hemingway'in, "muharir" Donald Ogden'ın ve "Komünist fırkası umumi kâtibi" Carl Browder'ın söz aldığını aktarır.[23] Bu isimlerin yaptığı konuşmalarda da benzer vurgular öne çıkar ve farklı dünya görüşlerine sahip yazarlar demokrasi etrafında bir araya gelmeye davet edilir.

Sabiha Zekeriya'nın Amerikan Yazarlar Birliği tarafından düzenlenen kongreye dair izlenimlerinin devamı, *Tan*'ın 18 Temmuz 1937 tarihli nüshasında yayımlanır.[24] Yazıda yer alan "bu kongrede nazarı dikkati celbeden yegâne hadise Troçkistlerin çıkardığı gürültü olmuştur" şeklindeki ifadeleriyle, Troçkistler hakkındaki olumsuz değerlendirmelerin bu defa doğrudan Sabiha Zekeriya'nın kaleminden döküldüğü görülür. Yazara göre kongreye kabul edilmemiş olmaları Troçkistleri hırslandırmış, bunun üzerine söz konusu çevrelerin gazetelerinde kongreyi hedef alan yazılar yayımlanmıştır. Daha önceki yazılarda da sık sık tekrarlanan Troçkist-faşist işbirliği teması ise bu yazıda Sabiha Zekeriya'nın ABD Komünist Partisi üyesi yazar Joseph Freeman'dan konuya ilişkin olarak yaptığı alıntıda karşımıza çıkar. Freeman, Troçkistlerin hükümete destek vermek yerine anarşistleri ayaklandırdığını, bu şekilde de faşizme hizmet ettiklerini savunmaktadır. Yazara göre Troçkistler, "İspanya'da Franko cephesini tutmakla, Faşizmin âleti olmakla, halkla ve insanlıkla olan alâkalarını kesmişlerdir."

Sabiha Zekeriya'nın 21 Temmuz tarihli *Tan*'da yer alan[25] ABD izlenimlerinde ise bu kez "Kuzey Amerika Tıbbi Yardım Bürosu" tarafından düzenlenen bir yardım organizasyonu konu edinilir.[26] Yazıda ilk olarak, toplantıda bir konuşma yapan Michael O'Flanagan[27] adındaki İrlandalı bir Katolik papaza ve papaz hakkındaki iddialara dair bazı bilgiler verilir. Sabiha Zekeriya'nın aktardığına göre O'Flanagan, İrlanda'dan başlayıp İspanya'ya ve oradan bütün dünyaya bir seyahat gerçekleştirmekte, seyahatlerinde tanıklık ettiği hadiseleri ve eziyetleri olduğu gibi anlatmaktadır. Sabiha Zekeriya'ya göre bu durum, "Amerikanın faşist matbuatını" harekete geçirmiş, papazın İrlanda'da kiliseden kovulmuş olduğu öne sürülmüştür. Bu iddia, San Francisco'daki Katolik Kilisesi'ne de sorulmuş, kilisenin başpapazı, O'Flanagan'ın sicilinin temiz olduğunu bildirmiştir. Sabiha Zekeriya, *New-York Tribune* gazetesinin muhabirinin bu iddiayı toplantıda kulağına fısıldadığını, kendisinin muhabiri "bu papaz, Nevyork Tribün kadar yalan söyliyemez" diyerek terslediğini aktarır ve devam eder: "Papaz kiliseden kovulmuş veya kovulmamış bize ne? Fakat İspanya lehine yapılan bir yardım faaliyetine soğuk su katmak için harekete gelen matbuata karşı bir insan hırsı duyuyorum."

Abraham Lincoln Taburu'ndan bir grup asker İspanya'da
Abraham Lincoln Brigade Archives

Solda: Cumhuriyetçileri destekleyen Ulusal İşçi Konfederasyonu (CNT) afişi, sağda: Francocu Falanj afişi, "ulus, ekmek ve adalet için silah başına"

Yazıda, İspanya'ya yardım amaçlı olarak düzenlenen bu toplantıda yapılan konuşmalara ve konuşmacılara dair bilgi vermeye geçildiğinde, toplantının açılış konuşmasının ardından, ilk olarak Helen Seldes adında Amerikalı bir gazetecinin söz aldığı belirtilir. Toplantıda Sabiha Zekeriya'yı esas etkileyen konuşma ise, İspanya'da görev yapmış olan Lini Fuhr adında bir hasta bakıcının, ülkedeki faciaya dair tanıklıklarıdır. Sabiha Zekeriya, bu konuşmanın dinleyiciler arasında yarattığı tesiri tarif etmesinin mümkün olmadığını belirtir. İspanya'dan ABD hükümetinin emri üzerine geri döndüğünü söyleyen Fuhr, hükümetin izni olması halinde İspanya'ya yeniden gitmeye hazır olduğunu anlatmaktadır. Hasta bakıcı, İspanya'da "dünya demokrasisi namına çarpışan" Lincoln taburundaki savaşçıların ise "faşizm kahroluncaya kadar" dönmeye niyetli olmadığını aktarmaktadır.

Sabiha Zekeriya, bu konuşmadan o denli etkilenmiştir ki, "bu yüksek fedakârlığın karşısında öteki hatiplerin sözleri sönük kaldığı için" bunlardan bahsetmeyeceğini belirtir. Bu nedenle, örneğin papaz O'Flanagan'ın yaptığı konuşmanın içeriğine dair bir bilgi, Sabiha Zekeriya'nın satırlarında mevcut değildir. Lini Fuhr'un konuşmasının dışında, toplantıya ilişkin olarak Sabiha Zekeriya üzerinde büyük tesir bırakan bir başka nokta, yardım toplanmaya geçildiğinde ortaya çıkan seferberlik hâlidir. Yazar, bu manzarayı, "50,000 kişilik Hippodromun, sağından, solundan, önünden, arkasından, dolar, dolar, dolar yağıyor", "Sahnenin sağından, solundan, röntken makineleri, pamuk paketlerine varıncıya kadar, İspanya

Teruel'de Cumhuriyetçi askerler, 1937
Wikimedia Commons

hürriyet ve istiklâl cephesinde çarpışanların muhtaç olduğu herşey geliyor." gibi ifadelerle anlatır.

21 Temmuz 1937 tarihli yazısından sonra Sabiha Zekeriya'nın ABD izlenimleri *Tan* satırlarında bir süre daha yer bulmayı sürdürür;[28] ancak bunlar arasında İspanya İç Savaşı ilgili olan tek yazı, 24 Ağustos'ta yayımlananıdır.[29] Sabiha Zekeriya, İç Savaş hakkındaki bir önceki yazısında kısaca değinilen Lincoln Taburu'nu, bu yazıda daha fazla ayrıntı vererek tanıtır.[30] Yazıda esas olarak ise İspanya'daki gönüllüler için düzenlenen yeni bir toplantıdan izlenimler aktarılmaktadır. Sabiha Zekeriya, toplantıda, İspanya'dan yeni dönmüş olduklarını belirttiği Samuel Stember, Robert Merriman ve James Ford'u konuşmacılar arasında sayar.[31] Yazının içeriğindeki taburdan yeni dönmüş olan komutan Robert Merriman'ın yaptığı konuşmadan, gönüllülerden birinin annesinin konuşmasından ve Lincoln taburundan gelen bir mektuptaki satırlardan aktarımlar yer alır. Lincoln Taburu'nun komutanı Merriman'dan aktarılan ifadelerde, gönüllülerin faaliyetlerine ve ruh hâline dair bilgiler mevcuttur. Komutan, İspanya'da kurdukları Abraham Lincoln çadırlarında "halk tarafından, halk için, halk hükûmeti cümlesi yeryüzünden silinmiyecek" ifadelerinin yazılı olduğunu, orada "Amerika'nın bu ananevî idealini, hürriyet ve demokrasiyi müdafaa için" çarpıştıklarını anlatır ve ilave eder: "Hürriyet ve Demokrasinin düşmanı olan Faşizmi, Troçkizmi yer yüzünden kaldırmak için çarpışıyoruz."

BİTİRİRKEN

İspanya İç Savaşı'nın, özellikle faşist İtalya ve Almanya açısından, 2. Dünya Savaşı'nın bir provası olduğu kabul edilir. İspanya'da yaşanan savaş esnasında aldığı pozisyonun, Sabiha Sertel açısından da, 2. Dünya Savaşı yıllarında ortaya koyacağı duruşun bir tür provası olduğu öne sürülebilir. Sertel, 2. Dünya Savaşı yıllarında, faşizm aleyhtarı yazılar kaleme almaya devam etmiştir. Bu yazıları, Sertel'in *Tan*'da yazı yazmasının yasaklanmasına dahi yol açmıştır.[32] Ancak Sertel, anti-faşist tutumunu her dönemde muhafaza etmiş, ülkeyi terk etmek zorunda kaldığı 1951 yılına değin Türkiye'de basının en aykırı seslerinden biri olmayı sürdürmüştür.

UĞUR SERÇE – ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Karışmazlık Komitesi'nin ana gayesi, savaşın Avrupa geneline yayılmasını engellemek olmuştur. Komite ve faaliyetleri hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. J. Bowyer Bell, *The Non-Intervention Committee and the Spanish Civil War, 1936-1939*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Duke University, 1958.

2 İspanya İç Savaşı esnasındaki Türkiye-İspanya ilişkilerine odaklanmakla birlikte, İç Savaş'ın Türk basınında genel olarak hangi şekilde yer bulduğunun da inceleme konusu edildiği bir çalışma için: Carmen Uriarte, *Las Relaciones Hispano-Turcas Durante La Guerra Civil Española: 1936-1939,* Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores Centro de Documentación y Publicaciones, 1995.

3 1937 yılının bu yazı için incelenen tarihleri itibarıyla, Sabiha Sertel, *Tan*'daki yazılarında Sabiha Zekeriya ismini kullanmaya devam etmekteydi. Yıldız Sertel, ailesinin 1937 yılında "Sertel" soyadını aldığını, annesinin 20 Mayıs 1937 tarihli *Tan*'daki yazısında "Sabiha Zekeriya Sertel" imzasını kullandığını, bir süre sonra da "Sabiha Sertel" imzasını taşımaya başladığını belirtmektedir (Yıldız Sertel *Annem: Sabiha Sertel Kimdi Neler Yazdı?*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 1994, s. 173-174). Ancak gazetenin arşivinde yapılan taramada, Sabiha Zekeriya'nın "Sertel" soyismini ilk olarak 8 Mayıs 1938 tarihinde kullanmaya başladığı görülmektedir (Sabiha Zekeriya Sertel, "Aile İsmi Alabilmek Güçlüğü", *Tan*, 8 Mayıs 1938, s. 5).

4 Bu istisnalar, Sabiha Zekeriya'nın yazıları ile sınırlı değildir. Nazım Hikmet, İspanya İç Savaşı devam ederken, Orhan Selim takma ismi ile *Akşam* gazetesinde, Adsız Yazıcı ismi ile ise *Tan*'da, Cumhuriyetçi yanlısı tutumunu ortaya koyduğu pek çok yazı kaleme almıştır. Bu konuda bkz. Tahsin Aydoğdu, *Nazım Hikmet ve Pablo Neruda'nın İspanya İç Savaşına Değinmeleri*, Ankara: Sınırsız Kitap, 2017. İç Savaş esnasında *Haber* gazetesinde Şekip Gündüz'ün de Francocu güçler aleyhindeki duruşunu açıkça ifade ettiği pek çok yazısı mevcuttur.

5 Konuya ilişkin olarak daha önce Barış Çatal tarafından kaleme alınan yazıda, Sabiha Zekeriya'nın *Tan*'a ABD'den yolladığı ve 1937 yılının Temmuz ayında yayımlanan üç yazısı ele alınmıştır. Barış Çatal. "Amerika'da İspanya İç Savaşı'na Destek Faaliyetleri ve Sabiha Zekeriya'nın Tanıklıkları" *Toplumsal Tarih*, 288, 2017, s. 86-89.

6 "Tan Muharrirleri Dünyayı Dolaşmıya Başladılar", *Tan*, 8 Mayıs 1937, s. 1. Aynı haberde, Suat Derviş'in Moskova röportajlarının da yakın bir tarihte yayımlanmaya başlayacağı duyurulur.

7 "İspanyollar Niçin Çarpışıyor", *Tan*, 25 Mayıs 1937, s. 5 ve 10.

8 Döneme ilişkin çeşitli kaynaklarda yapılan taramalarda, bu kişinin adının tamamına ve yürüttüğü görevin ayrıntılarına ilişkin herhangi bir bilgiye erişilememiştir.

9 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1987, s.176. Sertel'in buradaki ifadelerinde eleştirisi Türk basınına yöneliktir: "İspanya'da demokrat kuvvetlerle faşist Franco kuvvetleri bir iç harp halinde idiler. Faşist İtalya, Almanya, Franco kuvvetlerine yardım ediyor, dünyanın her tarafından İspanya'ya gelen gönüllü ekipler halk kuvvetleriyle yanyana çarpışıyorlardı. (...) Gerici Türk basını olayı tersyüz gösteriyor, Franco'nun komünistlere karşı savaştığını iddia ediyor, gerici Franco kuvvetlerini destekliyorlardı."

10 1933 yılında gerçekleşen bir önceki seçimlerde ayrı ayrı hareket etmenin olumsuz sonuçlarını tecrübe eden İspanya solu, 16 Şubat 1936 tarihinde yapılan seçimlere bir arada katılmıştır. 1936 seçimlerinde sağın bileşenleri de ortak hareket etmiştir. Halk Cephesi, bu seçimlerde sağa karşı yüksek bir oy farkı elde edemese de, temsil sisteminin yapısından dolayı önemli bir parlamenter çoğunluğu elde etmeyi başarmıştır (A. Raşit Kaya, İspanya Faşizmden Demokrasiye, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019, s.45-46).

11 İspanya İç Savaşı'nın başlamasının ardından Cumhuriyetçi kanatta ortaya çıkan fikir ayrılıkları hakkında bir inceleme için bkz. Ronald Fraser, "The Popular Experience of War and Revolution, 1936-1939", Paul Preston (ed.), *Revolution and War in Spain, 1931-1939*, London: Routledge, 2002, s. 225-245.

12 "Faşizm, İspanyayı Niçin Kana Boyuyor", *Tan*, 28 Mayıs 1937, s. 5 ve 8.

13 Bu isim hakkında da herhangi bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır.

14 Burada kastedilen, Barselona'da 3-7 Mayıs 1937 tarihleri arasında anarşistlerle komünistler arasında yaşanan ve "Mayıs Olayları" olarak bilinen çatışmalardır.

15 "Paris Ayakta 30 Bin Kişi Bir Tek Nefes Kesilmiş Onları Dinliyor", Tan, 31 Mayıs 1937, s. 5.

16 Sabiha Zekeriya, "kahraman Katalonya'nın murahhası" şeklinde andığı Benejam'ın konuşmasına ilişkin de şu coşkulu ifadeleri kullanır: "Jordi Benejam değil, bir volkan gibi ateş kesilmiş Katalonya konuşuyor... Katalonyalıların selamlarını Fransız çocuklarına getiriyor. Hürriyet için çarpışan milletin, hürriyete tapan millete, esaret zincirlerine girmemek için yaptığı mücadeleyi anlatıyor."

17 Seyahatine ilişkin duyuruda pek çok Avrupa ülkesini dolaşacağı haber verilen Sabiha Zekeriya, bu tarihlerde gazeteye Fransa dışında bir Avrupa ülkesinden yazı göndermemiştir.

18 11 Haziran 1937 tarihli yazıda, İspanya İç Savaşı'ndan kaçmak üzere gemide bulunan göçmenlere ilişkin bilgiler de birkaç paragrafla yer alır. Sabiha Zekeriya, "Queen Mary'de Hasta Avrupanın Hürriyet Arıyan Hasta Adamları", *Tan*, 11 Haziran 1937, s. 5.

19 Sabiha Zekeriya, 1919-1923 yılları arasında üniversite eğitimi için ABD'de bulunmuştur.

20 Sabiha Zekeriya, "Amerika Bugün Nasıl Yaşıyor", *Tan*, 22 Haziran 1937, s. 5.

21 Sabiha Zekeriya, "Yahudi Düşmanlığı Kavgası", *Tan*, 11 Temmuz 1937, s. 5.

22 Sabiha Zekeriya, "Sokaktan Gördüğüm Amerika. Yazıcılar Kongresinde Konuşulanlar", *Tan*, 15 Temmuz 1937, s. 5. Burada sözü edilen etkinlik, 1935 yılında kurulmuş olan Amerikan Yazarlar Birliği'nin 1937 Haziran'ında düzenlediği ikinci kongresidir. Birliğin kurucuları arasında yer alan Franklin Folsom'un kongreye dair izlenimlere de yer verdiği bir yazısı için bkz. Franklin Folsom, "The League of American Writers As I Found It", *CEA Critic*, 56(2), 1994, s. 8-19.

23 ABD Komünist Partisi Genel Sekreteri Earl Browder'ın ismi, Sabiha Zekeriya'nın bu yazısının bir yerinde "Carl Bowder", bir yerinde de "Carl Browder" şeklinde geçmiştir.

24 Sabiha Zekeriya, "Amerikan Yazıcıları Faşizme Karşı Nasıl Mücadele Ediyorlar", *Tan*, 18 Temmuz 1937, s. 5

25 Sabiha Zekeriya, "Amerika Sokaklarında Meşru İspanya Varlık Heyecanile Nefes Alıyor", *Tan*, 21 Temmuz 1937, s. 5.

26 Burada sözü edilen organizasyon, 1937 yılının Haziran ayı içerisinde, "İspanya Demokrasisine Destek İçin Tıbbi Büro" isimli kuruluş tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kuruluş, anılan dönemde, "İspanya Demokrasisine Destek İçin Kuzey Amerika Komitesi" adlı bir başka kuruluş ile de beraber hareket etmektedir. Düzenlenen organizasyon hakkında bir haber için: https://www.nytimes.com/1937/06/15/archives/5000-given-to-aid-spain-three-ambulances-are-presented-before-2500.html. Sözü edilen kuruluşlar ve İç Savaş sırasında ABD'de İspanya için yürütülen tıbbi yardım kampanyaları hakkında bilgi için Martin F. Shapiro, Medical Aid to the Spanish Republic During the Civil War (1936-1939). *Annals of Internal Medicine*, 97(1), 1982, s. 119-124.

27 "Cumhuriyetçi sosyalist papaz" olarak bilinen O'Flanagan ve faaliyetleri hakkında bir genel bilgi veren bir yazı için: Denis Carroll, "Fr Michael O'Flanagan, 1876-1942: A Priest for the People", *The Furrow*, 43(10), 1992, s. 547-550.

28 Bu yazılar, gazetede sırasıyla 1937 yılının 26 Temmuz, 10 Ağustos, 18 Ağustos, 1 Eylül, 7 Eylül, 18 Eylül ve 25 Eylül tarihlerinde yayımlanır.

29 Sabiha Zekeriya, "İspanyada Âsilere Karşı Çarpışan Amerika Gönüllüler", *Tan*, 24 Ağustos 1937, s. 5.

30 Lincoln taburu hakkında kapsamlı bir inceleme için bkz. Peter N. Carroll, *The Odyssey of the Abraham Lincoln Brigade: Americans in the Spanish Civil War*. Stanford University Press, 1994.

31 Yazıda bu kişilerden Stember'in ismi Samuel J Stenber, Merriman'ın ismi Robert Minnon şeklinde yer almıştır. Taburdaki pek çok gönüllü hakkında bilgi edinilebilecek bir kaynak için bkz. Cary Nelson & Jefferson Hendricks (ed.), *Madrid 1937: Letters of the Abraham Lincoln Brigade from the Spanish Civil War*. New York: Routledge, 2013. Taburun komutanı Robert Merriman'ın, eşi Marion Merriman ve gazeteci Warren Lerude tarafından kaleme alınmış hikâyesi için Marion Merriman & Warren Lerude, *American Commander in Spain: Robert Hale Merriman and the Abraham Lincoln Brigade*, University of Nevada Press, 2020.

32 Sertel, *Roman Gibi*, s. 222.

ERMENİ DEVRİMCİ FEDERASYONU'NUN KÜRTLERE VE TOPRAĞA BAKIŞI:

Sosyalist Bir Osmanlıcılık Hayali

ORHUN YALÇIN

ERMENİ DEVRİMCİ FEDERASYONU, KÜRTLERİ TOPTANCI BİR ANLAYIŞLA SUÇLAMAK YERİNE, BÖLGEYE DAİR TESPİTLERİNİ VE BÖLGEDEKİ HALKLARIN SORUNLARINI GAZETELERİNE TAŞIMAYI SEÇMİŞTİR.

Kendilerini sosyalist olarak tanımlayan Sosyal Demokrat Hınçak Partisi (SDHP) ve Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF; Taşnaktsutyun)[1] Rusya'da III. Aleksandr ve Osmanlı'da II. Abdülhamid yönetimlerinde Ermeni halkının kurtuluşu için çalışmalarına başlamışlardı. III. Aleksandr'ın Ruslaştırma, II. Abdülhamid'in İslamlaştırma programları karşısında Ermeni sosyalist hareketinde milliyetçiliğin izlerini görmek de zor değildir. Fakat Anahide Ter Minassian'ın bahsettiği[2] ve EDF'nin 1909 sonrası İstanbul'daki yayım organı olan *Azadamard* [Özgürlük Savaşı] incelemelerimde gördüğüm üzere, 20. yüzyıla gelindiğinde 1905 ve 1908 devrimlerinin etkisiyle bulundukları coğrafyalarda imparatorlukların özgürleşmesi için çalışma kararları alan EDF Osmanlı'da da sadece Ermenileri değil, Türk ve Kürt köylüler de dahil olmak üzere tüm dezavantajlı grupları savunmaya ve korumaya çalışmıştır. EDF'nin bu politikasının Osmanlı Ermenistan'ı ya da Osmanlı Kürdistan'ı olarak adlandırılan bölgedeki sorunlara bakarken de etkili olduğunu görüyoruz. Bu makalede önce arka plan olarak 1908 Osmanlı Meşrutiyet Devrimi'ne umut bağlamış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle (İTC) ittifak kurmuş olan EDF'nin yolculuğunu özetleyeceğim. Akabinde, sosyalist bir Osmanlıcılık hayali olarak adlandırılabilecek ezilenlerin savunusu üzerinden kurdukları politikalarına ve EDF'nin Kürtlere bakışına 1911 yılında Osmanlı Ermenistan'ı/Kürdistan'ı hakkında ve bu bölgedeki toprak meselesi üzerine *Azadamard*'da yayımladıkları makaleler üzerinden açıklama getirmeye çalışacağım.[3] *Azadamard* 1909-1914 yıllarında arasında yayımlanan, EDF'nin İstanbul Bürosu'nun resmî yayım organı olan gazetedir. Gazete Ermenistan coğrafyasının sosyal ve ekonomik sorunlarını konu alan makaleler yayımlamaktadır. Makalelerin ele aldığı meselelere ve savunduğu değerlere bakıldığında EDF'nin sosyalist anlayışına da ışık tuttuğu söylenebilir. Gazete 1911 yılında 525'inci sayısından itibaren daha fazla okura ulaşabilmek adına baş makalelerinin ve taşra ahvallerinin Osmanlıca çevirilerini de yayımlamaya başlamıştır.

ԱԶԱՏԱՄԱՐՏ

***Azadamard* Gazetesi**

SİLAHLI MÜCADELEDEN REFORMCULUĞA

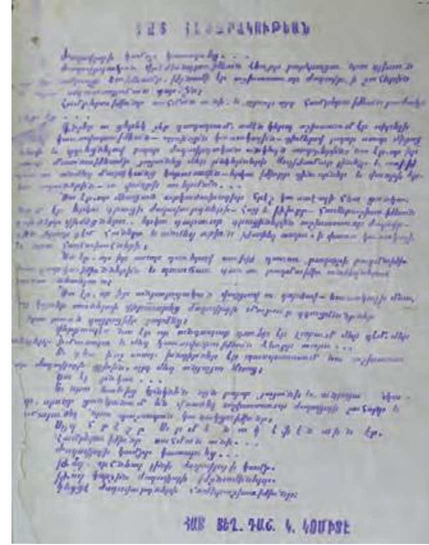
EDF'nin Ermeni köylüsünün güvenliğini önceleyerek sürdürdüğü silahlı mücadelesi örgütü Ermeni halkı içinde Armenegan ve SDHP'den daha görünür ve güvenilir hale getirdi.[4] Bu Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin sosyalist hareketlerini anlamaya çalışmak için de önemli bir nokta. Bir başka deyişle 19. yüzyıldaki Ermeni sosyalist hareketleri Osmanlı içinde varlığını taşradaki köylülerin can ve mal güvenliği için mücadele ederek güçlendiriyordu. Bu yaklaşımlarıyla Ermeni devrimcilerin Rus popülistlerinin köylü temeline dayalı sosyalizm anlayışını (*hojdenie v narod* [halka gitmek]) benimsediği söylenebilir.[5] Ermenilerin çektiği sefalete tepki verirken savundukları sosyalizm etnik bir arka plan da kazanmış oluyordu. Bu yaklaşımlarla sosyalist anlayışları zamanla sınıftan ziyade tüm ezilenlerin savunusu üzerinden bir anlayışa dönüşecekti. Mesela Van'daki Hamidiye

katliamlarından sonra, silahlı savunma ve terörü bir yöntem olarak benimseyen EDF ile devlet arasındaki gerilim artmış,[6] örgüt taşradaki bazı Ermeniler nezdinde kahramanlaşmaya başlamıştır. Bu durumu dönemin Katolikos'u Khrimyan Hayrig'in 1896'daki açıklamasında da görmek mümkün: "Taşnaktsutyun yani EDF yeni Ermeni şövalyesidir. Öncülleri kendilerini Van ve çevresinde gerçek şövalyeler olarak göstermişlerdir. Cesaretlenin, ayağa kalkın ve bu yeni Ermeni şövalyelerine katılın."[7]

EDF'nin benimsediği mücadele yöntemiyle görünürlüğü artan "Ermeni sorunu" Osmanlı Bankası Olayı ile birlikte taşradan başkente taşınmış oldu.[8] Ermeni halkı içindeki değerini artıran EDF öz savunma yolunda Ermeni halkının çıkarına karşı olduğunu düşündükleri mevcut rejimden yana olan Ermenileri de "cezalandırdılar". 1908 Anayasasının ilanına kadar devam ettirdikleri bu yöntemi halkların kardeşliği ve mazlumların birliği olarak yorumladılar. Örneğin, EDF Merkez Komitesi 1907'de yayımladığı bir bildiride Ermeni halkının aleyhinde Abdülhamid rejimiyle çalışan bir Ermeni'nin öldürülmesinden bahsediyordu.[9] Ermeni emekçi halkının iradesini ve öldürülen adamın ihanetini vurguladıkları bu bildirinin retorik dili muhtemelen meşruiyet ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Netice de Ermeni halkını etkilemek ve mücadeleleri için Ermeni halkının desteğini almaya devam etmeliydiler.[10]

Sosyalist bir Osmanlıcılık hayali olarak da adlandırabileceğimiz idealleri için Abdülhamid rejiminin despotizminden sonra Osmanlı içi bir devrimin halka özgürlük ve eşitlik getireceği umuduyla[11] içinde İttihat ve Terakki ile Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetlerinin de bulunduğu bir kanatla birlikte II. Abdülhamid'e karşı ortak mücadele kararı alan EDF, 1908 Meşrutiyeti'nden sonra Ermenilerin güvenlik sorunları devam etse de SDHP'nin aksine Meşruti Devrime ve reformlara güvendiği için meşru müdafaa hareketini ikinci plana atarak İTC ile ittifak kurdular ve mecliste çözüm aramayı tercih ettiler.[12] Bu noktada Ermeni liberal burjuvazisi de partiye katıldı. Tabii bununla birlikte sosyalist olan EDF içinde liberal reform politikalarının da yer almaya başladığı düşünülebilir.[13] Kanaatimce Ermeni burjuvazisi ile ittifak, entelektüel proletaryayla da ittifak olarak düşünülebilir. Oluşan bu ittifak şehirlerdeki zanaatkarların ve Avrupa, Rusya ya da Osmanlı'nın büyük şehirlerinde eğitim almış öğrencilerin yurtlarında köylüden yana olması olarak görülebilir. Bir başka deyişle EDF'nin nüfusunun çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu Osmanlı'da Avrupa'daki gibi işçi sınıfı bilincinden henüz tam olarak bahsedilemeyeceğini vurgulaması[14] bu ittifakı anlayabilmek adına önemli bir noktadır. Yani belki de ortadaki bu durum Karl Marx ve Friedrich Engels'in "Küçük Burjuva Sosyalizmi" tanımıyla açıklanabilir.[15]

Mecliste faaliyet göstermeye başlayan EDF kendilerine İTC tarafından verilen sözlerin takipçisi de olmaya başladı. Toprakları gasp edilenlere topraklarının iade edilmesi hem toprak ağalarına hem de devlete verdikleri vergiler altında ezilen köylünün topraklandırılması ve toprak ağası sistemine karşı köylünün can güvenliğinin sağlanması konuları EDF'nin temel meselelerinden oldu. Bu doğrultuda özerk yönetim, toprak gasplarının çözümü ve toprak reformu ile güvenlik gibi konular üzerine hükümete baskı yapmaya başladır. Bunu yaparken de sadece Ermenilerin değil Osmanlı'daki ezilenlerin savunusunu yapacaklarının mecliste ve yayım organlarında altını çizmeye devam ettiler. Bunun halkları birbirlerine karşı konumlandırmak yerine karşılıklı ilişkilerini anlamaya çalışmak adına önemli bir söylem olduğunu vurgulamak isterim.

EDF Merkez Komitesi'nin 1907'de yayımladığı ve Ermeni halkının aleyhinde Abdülhamid rejimiyle çalışan bir Ermeni'nin öldürülmesinden bahseden bildiri

EDF'NİN KÜRTLERE BAKIŞI

Bir önceki kısımda işaret ettiğim EDF'nin köylü ve tüm ezilenler üzerinden kurduğu sosyalizm hayali Osmanlı Ermenistan'ı/Kürdistan'ı bölgesine ve Ermeni olmayanlara bakışını da belirmede önemli bir faktör olmuştur. Başka bir deyişle dönemi yorumlarken Ermenilerle Kürtleri ve diğerlerini karşı karşıya konumlandıran, sadece şiddet ve etnisite üzerinden anlatım kurgulayan tarihyazımları olsa da o günlerde EDF, toptan suçlayıcı veya aklayıcı anlatım kurmak yerine, durumun analizini yapan ve bunun için çözüm üretmeye çalışan bir tavırla bölgeye dair fikirlerini dile getirmiştir. Bu durumu EDF 1911'de *Azadamard*'daki bir makalesindeki şöyle açıklamıştır:

> "Türkiye'de yerleşik toplulukların en büyük talihsizliklerinden biri, karşılıklı olarak birbirlerini özdeşleştirmemeleri, birbirlerinin fikir ve uygulamalarından haberdar olmamaları, birbirlerinin acılarını ve üzüntülerini paylaşmamalarıdır."[16]

İşte tam da bu anlayışla, dönemin en ateşli konularından ve *Azadamard* gazetesinde de karşımıza en çok çıkan meselelerden biri olan güvenlik konusunda EDF, Kürtleri toptancı bir anlayışla suçlamak yerine, bölgeye dair tespitlerini ve bölgedeki halkların sorunlarını gazetelerine taşımayı seçmiştir.

Elbette bölgeden gelen rapor ve şikayetlerde ekseriyet Kürt haydutlar ve onların soygun ve zulümleri üzerinedir. Ama bu anlatımlarda EDF Kürt köylüsünü ve zulüm gören Kürtlerin de haklarını savunma

yolunu seçmişlerdir. Sorun tespiti yapılan "Devlet içinde Devlet Hangisidir?" makalesi, direkt olarak Kürt ağalarını ve onların 'efendi' oldukları feodal sistemi eleştirir:

"Van'da, Bitlis'te, Muş'ta ve diğer doğu vilayetlerinde, hâlâ, her türlü cinayet ve mezalimle itham edilen Kasım ve Musa Beyler, Şeyh Seyyid Aliler, Kör Hüseyin Paşalar ve bütün ağaların her zaman silahlı olmalarının yanında, bunlardan her birinin on, yirmi veya daha fazla gulamları olup, herkesin -ve hatta hükümetin bile- gözü önünde silahlı olarak korkusuz ve pervasız dolaşmaktadırlar. 'Devlet içinde devlet' teşkil edenler, işte bu haydutluk ve cinayet uzmanlarıdır. Bunlar *hafirlik*[17] [koruma vergisi] adı altında vergi toplamakta ve fiilen hüküm sürmektedirler. Bunların kendilerine ait gulam, polis, kılıç ve tüfekleri olduğu gibi esaret altında bulunan ve zulme uğrayanlar da Ermeni, Kürt ve Türk köylüleridir. Hükümet, Anadolu'da siyasi düzeni sağlamak istese de, eski nüfuz devam ettiği ve müreffeh olduğu sürece savaşların son bulacağına inanmıyoruz. Katillerden birkaçını yakalayıp tutuklayarak cinayetleri ortadan kaldırmak mümkün olmayacaktır."[18]

Görüldüğü üzere EDF Osmanlı Ermenistan'ı/Kürdistan'ındaki savaş halinden Kürt toprak ağalarını sorumlu tutarken, ortadaki bu soruna karşı hükümeti de samimi olarak çözüm aramamakla suçluyor. EDF'nin İTC ile ittifak kurup meclise girerken çözülmesi gereken temel üç konudan biri olarak benimsediği güvenlik yani can, mal ve ırz güvenliği meselesinin 1911'e gelindiğinde hâlâ devam ediyor olması EDF'nin Kürt köylüsüyle ilişkisini değil İTC ile olan ilişkisini olumsuz yönde etkileyecekti.

İlerleyen zamanda yayımlanan bir makalede de "Devlet demek İstanbul demek değildir. Bâbı Ali'den çıkarak uzaklarda bulundan vilayetlere ve oralardaki ahalinin nezdine gidilmelidir."[19] cümlesiyle hükümet taşranın isteklerini anlayamamakla eleştirilmeye devam edilmiştir. Aynı makalenin taşradan haber kısmında birtakım Kürt ağaları isimleriyle birlikte teşhir edilmiş, güç sahibi olduklarından suçları karşısında kaymakamın gerekli cezayı ve tedbirleri uygulamadığının altı çizilmiştir:

"Mahallemiz eşrafından olup birtakım suçlardan dolayı ölüm cezası ile mahkûm edildikleri halde kaymakamımızın müsamahası sayesinde serbest gezmekte ve zavallı Ermenilerle Kürtlere karşı tehditte bulunmakta olan Hacı Musa oğlu Hasan Ağa, müdürün nezdinde giderek, Damadin'in tahliye edilmesini talep etmiş ise de müdür bu teklifi icra etmemiştir. Bunu üzerine Hasan Ağa hiddetle gitmiştir. O gün müdür bahsi geçen mahpusu alıp 7-8 jandarma ile Kaplıceviz'e nakletmekte iken Daragozin köyüne yaklaştıklarında 50-60 kişi ile beraber pusuda bulunan Hasan Ağa mahpusu kaçırmak istemiştir. İki taraftan ateş edilerek, bir saatten çok süren çatışma sonucunda mahpus kaçırılmıştır."

Ermeni Devrimci Federasyonu'nun kurucuları: (soldan sağa) Stepan Zoryan, Hristabor Mikaelyan, Simon Zavaryan
Wikimedia Commons

Bu kısımda iki önemli nokta gözümüze çarpmaktadır, birincisi Kürt Ağası olan Hasan Ağa ölüm cezası almış olsa dahi bölgedeki güç ilişkilerinden kaynaklı hâlâ serbest gezebiliyor ve toprak ilişkileri açısından devam eden feodal düzen içinde Ermeni ve Kürt köylülere eziyete devam ediyor.[20] İkincisi kullanılan dil. 50-60 kişilik silahlı gücü bulunan Hasan Ağa rapor edilirken 'Kürtler' genellemesi yapılmıyor, bunun aksine Kürtlerin de bu Kürt toprak ağasından zulüm gördüğü makaleye ekleniyor.[21] İşte bu pasaj aslında EDF'nin Kürtlere dair bakışına dair net bir örnek olmuş oluyor.

Bir başka Kürt toprak ağası Kör Hüseyin Paşa'nın Ermenilerin arazisini gasp etmek için saldırdığı bir köy, saldırı sonucunda iki Ermeni'nin ölüm tehlikesinin devam ettiği; Hüseyin Paşa'nın tahkikat için yalancı şahit olarak gönderdiği Türk köylünün Ermenilerin haklı olduğunu söylemesinden birkaç gün sonra, bu Türk köylünün cesedinin bulunduğu rapor ediliyor başka bir makalede.[22] Aynı makaledeki "arazi meselesinden dolayı bu gibi çatışma ve gaspların yalnız Kürtler ile Ermeniler arasında değil, Kürtlerin kendi arasında dahi yaşanmaktadır." cümlesiyle bir

Kristapor Mikayelyan, Simon Zavaryan ve arkadaşları Cenevre'de. aztagdaily.com/archives/469773

kez daha EDF'nin Kürtlere bakış açısında önceliklerinin toprak ağalarına karşı tüm köylüleri savunmak olduğu gözüküyor. Bu vesileyle, EDF'nin gündemindeki güvenlik gibi en temel meselelerden olan toprak meselesine geçebiliriz.

TOPRAKTA REFORM TALEBİ VE EZİLENLERİN SAVUNUSU ÜZERİNDEN SOSYALİZM

EDF, İTC ile ittifakını bozmasa da Adana Katliamları aralarındaki ilk büyük sınav oldu. Adana'daki katliamların, İstanbul'da 31 Mart Olayı olarak da bilinen darbe girişimi ile eş zamanlı gerçekleşmesini tesadüf olarak görmeyen EDF[23] İTC ile anlaşarak önceliğini anayasanın ortak savunusu olarak belirlemiştir.[24] İki taraf, Osmanlı yurdunun gelişmesi ve ilerlemesi için bir garanti olarak vilayetlerin idari yetkilerinin genişletilmesi ilkesi üzerinde anlaştılar. Ve birlikte hareket etmeye karar verdiler.[25] Diğer bir deyişle İTC'nin alternatifinin Kürt toprak ağaları veya Abdülhamid'i destekleyen gerici zihniyet olması, EDF'nin İTC ile ittifakını sürdürmesini sağlamıştır.[26] Aynı şey İTC için de geçerliydi çünkü anayasal devrim henüz mutlak üstünlüğe ulaşmamıştı.[27] Ama Kaligian'ın da altını çizdiği gibi artık EDF kanadında sonsuz iyi niyet ve sabır olmayacaktı.[28] 1911 ve 1912 yıllarında ittifakın çatladığı EDF tarafından yapılan eleştirilerde ve İTC'nin icraatlarında görmek mümkündür. Bu makalede örnek verilen *Azadamard* gazetesinde de bu eleştirilere örnekler mevcuttur. Avrupa, Rusya ve Osmanlı'daki yayım organlarını ve güncel politikaları da takip eden *Azadamard*, yayım politikası olarak okuma yazması olan herkese ulaşmayı hedeflemiştir. Hem bu doğrultuda hem de ittifakları İTC ve hükümetin dikkatini sorunlara daha çok çekebilmek adına 1911 yılında gazetenin temel makalesini imparatorluğun ortak dili sayılabilecek olan Osmanlıca olarak da basmaya başlamıştır. Yayım hayatına ise 1909 yılında İstanbul'da başlamıştır. *Azadamard* sadece İstanbul veya sadece Osmanlı Ermenistan'ı/Kürdistan'ı üzerine yazılar değil imparatorluğun tüm bölgelerine ve sorunlarına ve bu sorunların çözümlerine dair yazılar yayımlaması açısından dönemi incelemek için önemli bir kaynak niteliğindedir.

Taşradaki Ermeniler hükümetten toprak reformu talep ettiler ve EDF hükümete güvendiği için onlar da güvendiler.[29] Patrikhane, Ermeni Millet Meclisi ve EDF, anayasanın ilanından sonra toprak meselesini gündemde tuttu ve çözüm istedi.[30] Bu soruna Ermenilerin toprak meselesinin bir türlü çözülmemesi de eklendikten sonra EDF ile İTC arasındaki ittifakın bozulmaya başladığı söylenebilir.[31]

İTC de 1908 Selanik kongresinde toprak meselelerini tartışmıştı; köylülere toprak dağıtmak için "hükümetten şartlar hazırlamasını" isteme fikrini kabul etmiş olsalar da *Azadamard*'da bahsedilen Çarsancak örneğinde gasp edilen toprakların tekrar köylüye dağıtılmadığını gördüğümüz gibi[32] ilerleyen zamanda İTC bu kararları uygulamaya koyup resmen toprak dağıtımı yapmayacaktı.[33] Başka bir deyişle, İTC hükümeti vaatleri yerine getirmek için fiili adımlar atmamıştı[34] ve atmayacaktı.

Toprakların iadesi meselesinin sadece Ermenilerin sorunu olarak görmek de yanlış olacaktır. Toprak gaspları Ermenileri mülksüzleştirmek ve sürmek için özellikle Kürt toprak ağaları veya Hamidiye Alayları tarafından uygulanan bir yöntem olsa da toprağı işleme hakkındaki adaletsizlik bölgede yaşayan Kürt ve Türk köylünün de meselesiydi.[35] Meseleyi tüm köylünün meselesi olarak gören EDF, *Azadamard*'daki bir makalede hükümeti toprak meselesini çözemediği için eleştiriyor, sorunun çözülmemesi için hiçbir gerekçe sunulamayacağını, çözümün adalet ve mevcut hukuk sistemi içinde mümkün ve mantıklı olduğunu vurguluyor:

> "Eşkıyanın elinden hesaplananı geri almak isteminin adaletin sağlanmasına nasıl bir engel olabileceğini anlayamıyoruz. Onurlu, adaletli, hakkaniyetli ama bu aynı zamanda konuda tereddütlü ve farklı fikirleri olan bir hükümet düşünülebilir mi? (...) Hibe veya ayrıcalık istemiyoruz; *daire-i adalet* ilkesinde kanunun ve teferruatının eksiksiz korunmasını talep etmekte ısrar ediyoruz."[36]

Karekin Pastırmacıyan, Ermeni Devrimci Federasyonu üyesi, Meclis-i Mebusan Erzurum mebusu Salt Research Archive

Mebuslar ve toprak sahipleri, merkezî hükümet üzerinde daha fazla güce sahip oldukları için engel teşkil ediyorlardı. Yani toprakları ağaların tekelinden kurtarıp köylüye dağıtmayı savunan EDF'ye karşı olan toprak ağalarının nüfuzları gasp edilen toprakların iadesi de köylünün topraklandırılması için engellerden biri olabilirdi.

Ermenilerin gasp edilen topraklarının iade edilmemesi konusunda bir başka sebep bölgedeki nüfus dağılımın değişmesi ve bunun da dış güçlerin müdahalesine neden olabileceği endişesi olabilir.[37] Bu da nüfus meselesini ve toprak meselesine milliyetçi yaklaşımı bir kez daha akla getiriyor. Bu durumun, 19. yüzyıl sonları için Doğu'daki Ermeni köylülerin durumunu sadece sınıf farklılıklarıyla açıklamanın mümkün olmadığı, Ermeni nüfus ile Müslüman nüfus arasındaki etno-dinsel dinamiklerin varlığının da belirleyici olduğuna dair görüşün[38] 20. yüzyıl başları için de geçerli olduğunu düşünüyorum. Hatta EDF'nin sosyalist anlayışının kendine has olmasının nedenlerinden birinin de Osmanlı'daki çok uluslu etno-dinsel dinamikler olduğu söylenebilir.

Azadamard'daki bir başka yazı da "Vergi ve Rüsum" başlığı altında vergi adaletsizliğine atıfta bulunarak sıradan insanların yönetim ve vergi adaletsizliği altında ezildiğini söylüyor. Makalenin mesajını herkes eşit olana kadar kimse eşit değildir olarak özetlemek mümkün. Bu örnekle bir kez daha EDF'nin soruna sınıfsal açıdan çok ezilenlerin savunusu üzerinden baktığı söylenebilir:

> "Tarla vergisi, hayvan vergisi ve yol masraflarına ek olarak, mahsulün yüzde sekizini aşar adı altında alan devlet ne zengin bankerlerden ne fabrikalardan ne demiryollarından ne de yüksek maaşlı memurlardan bu oranda vergi almıyor."[39]

Makalenin ikinci kısmı, aşar vergisinin ve vergi mükellefi sisteminin kaldırılmasını ve zenginlerin daha fazla ödediği, fakirlerin daha az vergi ödediği bir sistemin getirilmesini talep ediyor. EDF'nin yayım organı olan bu gazete, halkın sorunlarını dile getirerek ve olası çözüm yollarını sıralayarak aslında EDF'nin o dönemki sosyalist yaklaşımına ışık tutuyor. Bu yaklaşımı Krikor Zohrab'ın da belirttiği gibi "İmparatorluğun refahı" olarak özetlemek mümkün.[40] Dolayısıyla EDF hareketinin sadece Ermenileri değil, İmparatorluk içindeki tüm dezavantajlı grupları savunmaya ve korumaya çalıştıklarını bir kez daha görmüş oluyoruz.

1911'de yayımlanan makaleler arasında bence en dikkat çekici olanı "Tahammül Artık Taşıyor" başlıklı makaledir. Makalenin başlığında açık bir mesaj var ve yazıda Bitlis'teki Ermenilere toprak ağaları tarafından yapılan zulme değiniliyor. Ermeniler topraklarının iadesini talep ettikleri için bu zulmü Kürt eşkıyalarının yaptığını söylüyor ve doğrudan Hakkı Paşa'yı sorumlu tutuyorlar. Ancak eleştiri dilinin nahif olduğunu düşünüyorum. Yani İTC ile ittifak olsalar da ılımlı muhalefetin dilinin bir örneğini gördüğümüzü söyleyebilirim:

> "Hükümet ya Ermenileri siyasi olarak güvenilmez bir unsur olarak görmeye devam edip vaatlerini yerine getirmiyor ya da milletin canını ve hukukunu katillere karşı korumaktan kendini aciz görüyor. Varsayalım ki birinci fikir doğru değil ve sonuçları ağır olabilecek böyle bir siyasi hata yaptıklarına inanmayalım; o halde hükümet söz vermek yerine harekete geçmeli ve taşrada verdiği sözleri tutmalı. (...) Biz açıktan açığa bu cinayetler ve Ermeni milletinin maruz kaldığı siyasi asayişsizlik için doğrudan doğruya mesul olarak Hakkı Paşa kabinesini itham etmekten çekinmeyeceğiz."[41]

Bu pasajda sabrın artık tükendiği vurgulanmaktadır. Eleştirilerin nahif olmasının aslında bilinçli bir strateji olması da olasıdır. Çünkü kırsalda Ermenilerin başına gelen felaketlerden hükümetin sorumlu olduğunu ima etmelerine rağmen, çözüm için hükümete güvendiklerini söylüyorlar. Ve ısrarla hükümete reh-

Hamidiye Süvari Alayları ve sancakdarı
II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, İstanbul Üniversitesi Dijital Kütüphanesi

Bir Ermeni Milis Grubu. Wikimedia Commons

berlik etmeye devam ediyorlar. 1911'de yayımlanan makalelerin çoğu hükümete bu başlıktaki gibi sabrın kalmadığını dile getiriyor ve *Azadamard* hükümeti sözlerini tutmaya davet ediyor.[42] Bu yaklaşım, o dönemde EDF Batı Bürosu'nun kararıyla da paralellik göstermektedir.[43]

Azadamard gazetesinde de ezilenlerin savunusuna örnek başka makaleler ve ifadeler bulmak zor değil. Daha önce de belirttiğim gibi, kanaatimce onların sosyalizmi, 1908 Anayasası ilan edildikten sonra, toplumdaki tüm dezavantajlıların sesi olmaya dayanıyordu. Örneğin *Azadamard*, EDF vekilinin taşralı Kürt mağdurlara verdiği destekten bahseder:

> "Ermeni mağdurların haklarını savunduğumuz gibi, Türk ve Kürt mağdurların davalarını da her zaman savunduk. Çünkü Kürtlerin mağduriyetlerini ifade etme imkânları bile yok.
>
> Zorla ele geçirilen topraklarla ilgili anlaşmazlıkta Ermeni mağdurun yaptığı şikâyet ve itirazların hiçbir zaman Kürt unsuruna karşı yapılmadığını; Kürt halkının hiçbir zaman suçlanmadığını yine tekrar ederiz. Merkezî hükümete yapılan resmî ve gayri resmî şikayetler ile siyasi cemiyetlerin yaptıkları açıklamalar bu gerçeği ispat etmeye yeterli delillerdir. Muktedirler/galip gelenler sürüsünü savunmak için lehlerine yazı yazan ve alenen veya gelişigüzel konuşan bazı adamlar vardır. Sadece bu adamlar, duruma genel bir şekil vererek gasp edilen araziler meselesini sanki iki unsur arasındaki bir ihtilafmış gibi sunmaya çalışmışlardır. Bunun nedeni açıktır: Ağaların, adaletin pençesinden kurtularak kendi inisiyatifleriyle kayıplarını koruyabilmeleri ve iyileştirebilmeleri ancak bu şekilde kamuoyunun yanıltılmasıyla olabilirdi. Elbette hem hükümeti hem de basını ve dünya insanlarını etkilemek için bu çizgiyi takip etmişlerdir.
>
> Ne güzeldir ki, Türk basınını temsil edenlerin dahi birkaç zalimin eylem ve hareketiyle kurdukları tuzağı dikkate alarak, meselenin unsurlara bağlanmaması yani meselenin bu iki unsur arasında bir anlaşmazlık gibi kabul edilmemesi için bizimle ağız birliği içinde, fikirlerin selameti ve adalet sevgisi taşıyanları uyarmaktadırlar. Evet! Artık bilinmelidir ki, toprak meselesinin kendisi, sayıları oldukça sınırlı olan birtakım zalimler ile Ermeni, Türk ve Kürt unsurlara mensup mazlum ve mağdur köylüler arasında yaşanan bir davadan ibarettir."[44]

Açıkça görüldüğü üzere, toprakların gaspı ve iade sorunu için EDF Kürt halkını suçlamamıştır. Bunun yerine Kürt toprak ağaları ve sistemi eleştirmeyi öncelik olarak belirlemiştir, bu durumu yazının bir önceki kısmı olan "EDF'nin Kürtlere Bakışı" ve bu kısmındaki alıntılarda görmek mümkündür. Libaridian'a göre, önceki yıllarda "[Ermeniler] normalde düşman olarak görülen Kürtler gibi diğer etnik ve dinî grupların desteğini almak zorunda kalacaklarını anladılar".[45] Yani EDF'nin ezilenlerin ortak dertleri üzerinden siyaset yapmaya başlaması bir anda olmamış; İmparatorluk içindeki meşruiyetlerini artırmak için zamanla adım adım inşa edilmiştir denebilir. EDF'nin bu yaklaşımı ilk yıllarındaki sosyalizm pratiğine milliyetçiliği de dahil eden anlayışıyla oluşan Ermeni partisi algısını sanki artık Osmanlı partisi algısıyla değiştirmek istediğini düşündürtebilir.[46]

SONUÇ

Ermenilerin 19. yy. sonu ve 20. yy. başındaki sorunlarını ve mağduriyetini sadece etnik veya sadece sınıf-

Hüseynik, 1912. "Antranik Komutan" piyesinin yerel tiyatro kumpanyası tarafından sahnelenişi. Oturanlar, soldan sağa; Nerses Bağdigyan, Krikor Bezigyan, Hagop Deranyan, Kevork Deroyan, Mihran Tüfenkciyan. Ayaktakiler, soldan sağa; Mihran Madoyan, Garabed Partoyan, Ohan Mazmanyan, Harutyun Baybudyan, Bedros Rısdigyan
houshamadyan.org

sal temellere dayandırmak mevcut durumu açıklamak için eksik bir yaklaşım olacaktır. Dolayısıyla bu makalede coğrafyasına özgün bir anlayışla mücadele etmeye çalışan dezavantajlı bir halkın diğer halklarla olan sosyal ve ekonomik ilişkilerine örnek olması için sosyalist bir gazeteden bölgenin sorunlarına dair bir inceleme sunmaya çalıştım. *Azadamard*'dan örneklerde de gördüğümüz üzere EDF toprakların iadesi- toprak reformu ve ekonomik koşullar üzerinden analizler yapmış; meselenin toptancı bir şekilde Ermeni-Kürt meselesi olarak görülemeyeceğini, Kürt ve Türk köylülerin de olumsuz etkilendiğini söylemiş, sadece Ermenilerin değil tüm ezilenlerin sesi olmaya çalıştıklarının her fırsatta altını çizmiştir. Bu tutumları ileride İTC ile yollarının tamamen ayrılmasında önemli nedenlerden de biri olacaktır.

DİPNOTLAR

1 SDHP 1887'de Cenevre'de, EDF 1890'da Tiflis'te kurulmuştur.
2 Anaide Ter Minassian, "The Role of the Armenian Community in the Foundation and Development of the Socialist Movement in the Ottoman Empire and Turkey, 1876-1923," *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire 1876-1923* içinde, ed. Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher, (I.B. Tauris, 1994), s. 141.
3 Bu makale *Azadamard* gazetesinin daha detaylı incelemesini yaptığım yüksek lisans tezimden bir kesittir, bkz. Orhun Yalçın, A Study of Azadamard: Socialism and the Armenian Revolutionary Federation's Understanding of Socialist Ottomanism, (Boğaziçi Üniversitesi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2022)
4 Liberal bir parti olan Armenegan 1885'te Van'da kurulmuştur. Osmanlı'daki ilk devrimci Ermeni partisidir.
5 Suny, *Looking Towards Ararat*, s. 70-71.
6 Edhem Eldem, "Banka Vakası ve 1896 Osmanlı Katliamı", *1915: Tehcir, Siyaset, Soykırım* içinde, ed. Fikret Adanır ve Oktay Özel (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2015), s. 179.
7 EDF arşivleri, alıntılayan Razmik Panossian, *The Armenians From Kings and Priests to Merchants and Comissars* içinde, (Londra: Hurts & Company, 2006), s. 198.
8 Fatma Müge Göçek, *Denial of Violence: Ottoman Past, Turkish Present and Collective Violence against the Armenians 1789-2009* (New York: Oxford University Press, 2015), s. 138.
9 Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri (TNA), F.O 195/2251 no:52, 190. Belgeyi benimle paylaşan Mustafa Batman'a teşekkür ederim.
10 Bkz. Dikran Mesrob Kaligian, *Armenian Organization and Ideology under Ottoman Rule 1908-1914*, (Londra: Transaction Publishers, 2011), s. 55; Dikran Mesrob Kaligian, "Agrarian Land Reform and the Armenians in the Ottoman Empire," *Armenian Review* 48 (2003): s. 29.
11 Ohannes Kılıçdağı, "Armenian Stance to The Second Constitutional Period: Expectations and Reservations", *The Ottoman East in the Nineteenth Century: Societies, Identities and Politics* içinde, ed. by Yaşar Tolga Cora, Dzovinar Derderian and Ali Sipahi (Londra: I.B. Tauris, 2016), s. 200; Ayrıca *Andranik* dergisinde yayımlanan makaleyi de inceleyebilirsiniz, *Andranik*, 31 Ocak 1909, no 2, s. 3, 4. Kılıçdağı (2016) içinde, s. 202; Bedross Der Matossian, "The Development of Public Spheres among Armenians, Arabs, and Jews after the Young Turk Revolution of 1908," *L'Ivresse de la liberté: la révolution de 1908 dans l'Empire ottoman* içinde, (Peeters, 2012), s. 199.
12 Arsen Avagyan ve Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya*, (İstanbul: Aras Yayınları, 2013), s. 86.
13 Anaide Ter Minassian, "The Role of the Armenian Community in the Foundation and Development of the Socialist Movement in the Ottoman Empire and Turkey, 1876-1923," *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire 1876-1923* içinde, ed. Mete Tunçay and Erik Jan Zürcher, (I.B. Tauris, 1994), s. 143-144.
14 Ter Minassian, s. 110.
15 Bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, (Ankara: Sol Yayınları, 2011), s. 145-146.
16 *Azadamard* 525, 12 Mart 1911.
17 Feodal üretim ile ilişkisi üzerine bkz. Yaşar Tolga Cora, "Osmanlı Taşrasındaki Ermeniler Üzerine Olan Tarihyazımında Sınıf Analizinin Eksiliği", *Praksis* 39, (2015/3): s. 28.
18 *Azadamard* 603, 15 Haziran 1911.
19 *Azadamard* 607, 20 Haziran 1911.
20 Okurlar açısından bağlamı anlamanın daha kolay olması açısından bu pasajda örneğini gördüğümüz güç ilişkilerine dayalı suç ve cezanın uygulanması(!) durumuna benzer örneklere günümüzde de şahit olduğumuzun altını çizmek isterim. Bugün de tanımlanmış makbul vatandaşın bu tanımın dışındakilere karşı suç işlediğinde erk tarafından korunabildiğini ya hiç ceza almadıklarını ya da önce ceza indirimi sonra af yoluyla ceza çekmediklerini birçok mafya davası örneği ile görmek mümkün. Buradaki Hasan Ağa da döneminde makbul vatandaş olarak kabul görmeyen köylülere karşı işlediği suçlar için konumundan sağladığı güçle ceza çekmiyor.
21 Kürt köylülerinin Kürt ağaları tarafından nasıl ezildiğine dair bkz. Janet Klein, "Conflict and Collaboration: Rethinking Kurdish-Armenian Relations in the Hamidian Period, 1876-1909" *International Journal of Turkish Studies* Vol. 13, Nos 1&2 (2007): s. 154-166.
22 *Azadamard* 599, 10 Haziran 1911.
23 C/193-80/İstanbul Sorumlu Organı'ndan Batı Bürosu'na, 16 Nisan 1909 Kaligian, *Armenian Organization and Ideology* içinde, s. 36; Kılıçdağı da Adana Katliamları'nın 1908 Meşrutiyet Devrimi'ne bağlanan umutları azaltmadığından bahseder ve 31 Mart Olayı ile Adana Katliamları'nın eş zamanlı gerçekleşmesinin tesadüf olmadığını düşünen Ermeniler hakkında Andranik'ten örnek aktarıyor: Gr. Ter Abrahamian "31 Mart Olayları'nı ve Adana katliamlarını Ermeniler ve Türk kardeşleri arasındaki iş birliğini engellemeye yönelik bir komplo olarak yorumluyor.", Kılıçdağı, s. 204.
24 Kaligian, *Armenian Organization and Ideology*, s. 100; Avagyan, s. 70.
25 *Troşag* Ekim-Kasım 1909, no. 10-11 (207) Avagyan içinde, s. 72; Ohannes Kılıçdağı da aynı kaynağı makalesinde açıklıyor "Ermeni Aydınlanması: Yeniden Doğuştan Yokoluşa", *1915 Siyaset, Tehcir, Soykırım* içinde, ed. Fikret Adanır ve Oktay Özel.
26 Ronald Grigor Suny, *"They Can Live in the Desert but Nowhere Else": A History of the Armenian Genocide*, (Princeton ve Oxford: Princeton University Press, 2015), s. 175.
27 Bkz. Erik Jan Zürcher, *Turkey: A Modern History*, (Londra: I.B. Tauris, 2017), s. 94-101.
28 Kaligian, *Armenian Organization and Ideology*, s. 47-48.
29 Kaligian, "Agrarian Land Reform and the Armenians in the Ottoman Empire", s. 25.
30 Mehmet Polatel, "Armenians and the land question in the Ottoman Empire, 1870-1914", (yayımlanmamış doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2017), s. 261.
31 Suny, *"They Can Live in the Desert but Nowhere Else"*, s. 177.
32 *Azadamard* 619, 4 Temmuz 1911.
33 Kaligian, "Agrarian Land Reform and the Armenians in the Ottoman Empire", s. 32.
34 Avagyan, s. 81.
35 Kaligian, "Agrarian Land Reform and the Armenians in the Ottoman Empire", s. 31, 32 ve 33.
36 *Azadamard* 602, 14 Haziran 1911.
37 Kaligian, "Agrarian Land Reform and the Armenians in the Ottoman Empire", s. 31, 32 ve 33.
38 Yaşar Tolga Cora, "Doğu'da Kürt-Ermeni Çatışmasının Sosyoekonomik Arkaplanı", *1915: Siyaset, Tehcir, Soykırım* içinde, ed. Fikret Adanır ve Oktay Özel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015), s. 126-139.
39 *Azadamard* 611, 24 Haziran 1911.
40 Suny, *"They Can Live in the Desert but Nowhere Else"*, s. 160.
41 *Azadamard* 595, 6 Haziran 1911.
42 *Azadamard* 596, 7 Haziran 1911; *Azadamard* 597, 8 Haziran 1911.
43 Bkz. C/115-14/Batı Bürosu, 24 Nisan 1911, Kaligian, *Armenian Organization and Ideology* içinde, s. 85.
44 *Azadamard* 606, 18 Haziran 1911.
45 Libaridian, s. 100.
46 Dönemi ve EDF'nin yapısını bugünden daha iyi tahayyül edebilmek için, EDF'nin Osmanlılaşma hareketi Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) Türkiyelileşme hareketiyle benzetilebilir.